

KUR'ÂN'IN İKNA METODU

Mehmet AKKOYUNCU

Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY
2019
(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN'IN İKNA METODU
(Holy Quran Persuasion Method)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet AKKOYUNCU

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY

Bayburt
Aralık, 2019

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

.....danışmanlığında,.....
.....Numaralı.....tarafından hazırlanan
.....” konulu
bu çalışma.....tarihinde aşağıdaki jüri tarafından
.....Anabilim
Dalı..... Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Başkan :..... **İmza:**

Jüri Üyesi :..... **İmza:**

Jüri Üyesi :..... **İmza:**

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kur’ân’ın İkna Metodu” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

27/12/2019

İmza

Mehmet AKKOYUNCU

TEŐEKKÖR

Tez konusu belirleme, araştırma ve yazımı esnasında teşvik ve yönlendirmeleriyle önemli desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Yusuf TOPYAY beyefendiye, çalışmanın okunması ve düzenlenmesi hususunda katkılarda bulunan değerli Besri BİLGETAY ve Mahmut YEGİN arkadaşlarıma şükranlarımı arz ederim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ KUR'ÂN'IN İKNA METODU

Mehmet AKKOYUNCU

Aralık 2019, 108 Sayfa

Bu çalışma Mekkî sûreler çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'in muhataplarını davet ve iknada kullandığı yöntem tahlilini içermektedir. İki bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde tez çalışmamızın konusu, amacı, önemi ve temel başvuru kaynakları ile İslamiyet'ten önceki Arap toplumunun dini, edebi ve sosyal yapısının genel karakteristiği hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünü Kur'ân-ı Kerim'in muhataplarını iknada kullandığı yöntem oluşturmaktadır. İkna'nın tanımı yapılarak Kur'ân'ın muhatabını ikna etmedeki aklî ve vicdânî metotlar üzerinde durulmuştur. Bu meyanda tefekküre davet, darbimesel, sual-cevap gibi aklî metotların yanında Kur'ân'da insan psikolojisi, tebşir ve inzâr gibi vicdânî ikna metotlarından da bahsedilmiştir. Bununla birlikte Kur'ân'ı Kerim'de çokça zikredilen ve farklı bir beyani üsluba sahip olan Kur'ân kıssalarının iknadaki önemine değinilmiştir. İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'in İslam akidesinin temel esaslarını oluşturan ulûhiyet, nübüvvet ve meâd ekseninde muhataplarını ikna etmede kullandığı metotlar üzerinde durulmuştur. Mekkî sûrelerin ana temasını oluşturan tevhîd akidesinin ispatı ve şirk inancının nefyedilmesi, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin teyit edilmesi ve Kur'ân'da sıkça bahsedilen Ahiret/mead bu bölümün muhtevasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ikna, metot, tevhîd, nübüvvet, ahiret.

ABSTRACT

MASTER THESIS

HOLY QURAN PERSUASION METHOD

Mehmet AKKOYUNCU

December 2019, 108 Pages

This study includes the analysis of the method used by the Qur'an to invite and address his interlocutors. In the introductory part of the study, which consists of two chapters, the subject, aim, importance and main reference sources. The first part of our study consists of the method used by the Qur'an to convince his interlocutors. The definition of persuasion is made and the mental and conscientious methods of persuading the interlocutors of the Qur'an are emphasized. In this context, in addition to the rational methods such as invitation to contemplation, coup, and question-answer, there are also methods of conscientious persuasion such as human psychology, chalk and denial in the Qur'an. However, the importance of the Qur'anic narratives, which are mentioned in the Holy Qur'an and have a different declaration style, is mentioned in the persuasion. In the second chapter, the methods used by the Qur'an to convince its interlocutors in the axis of divinity, prophethood and the Hereafter, which are the basic principles of the Islamic creed, are discussed. Proof of the tawheed akide, which constitutes the main theme of the Meccan times, and the belief in the Shirk faith, Hz. Confirmation of the prophethood of the Prophet and the Qur'an constitutes the content of this chapter.

Keywords: Quran, persuasion, method, tawheed, prophethood, hereafter.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Önemi.....	3
Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları	5
Kur'ân-ı Kerîm'in İndiği Toplumun Genel Yapısı	6
Dini Hayat	8
Edebi Yapısı.....	11
Sosyal Hayat	13
Kur'ân-ı Kerîm'in İkna Metodu	16
Kur'an-ı Kerîm'in Aklı İkna Metodu	18
Tefekkürü Davet.....	18
Tedricen Tebliğ.....	21
Sual- Cevap.....	24
Muhatabı yönlendirmek.	25
Takrir. (İkrar ettirme).....	26
Düşündürme.	26
Korkutmak.	26
Tehekküm ve İstihza.	27
Mesel.....	28

İ'câz ve Tehaddî.....	32
Kur'ân-ı Kerîm'in Vicdanî İkna Metodu	37
Kur'ân-ı Kerîm'de İnsan Psikolojisi	38
Tebşîr ve İnzâr	40
Yumuşak ve Etkili Dil.....	42
Terğîb ve Terhîb.....	43
Kur'ân-ı Kerîm'in Tarihi Kıssalarla İkna Metodu	45
Kıssaların Üslûbu: Tevhîdi İzhâr	47
Kıssaların Gayesi: İbret.....	50
Küfr-Şirk Ehlini Takbih	52
Hz. Peygamber ve Mü'minlerin Takviyesi	53
Yahudilerin Zemmedilmesi.....	55
İKİNCİ BÖLÜM	
Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Müşriklerini İkna Metodu	56
Ulûhiyet ve Rubûbiyet Ekseninde İkna	58
Tevhîd'in İspatı	59
Şirkin nefyedilmesi	64
Nübüvvet Ekseninde İkna.....	68
Hz. Peygamber'in Görev ve Vasıfları	69
Hz. Peygamberin Nübüvvetinin İspat Edilmesi	72
Hz. Peygambere Yönelik İthamların Zemmedilmesi.....	78
Ahiret/Meâd Ekseninde İkna	84
Câhiliye Arapların Ahiret İnanıcı.....	87
Ahiretin İspatı	90
Ahiret Merhaleleri.....	92
Sonuç	99
Kaynakça	101
Özgeçmiş	108

KISALTMALAR

- b.** : Bin, ibn (oğlu)
Bk. : Bakınız
Bs. : Basım, Baskı
b.y. : Basım yeri yok
c. : Cilt
Ed. : Editör
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz. : Hazırlayan, Hazırlayanlar
Hz. : Hazreti
md. : Madde, maddesi
nşr. : Neşreden, neşredenler
ö. : Ölümü, vefat tarihi
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
Thk. : Tahkik eden
Trc. : Tercüme eden
Tsh. : Tashih eden
vb. : Ve benzeri
v.dğr. : Ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Araştırmanın Konusu

Miladi 610 yılında başlayan ilahi vahiy ayet ayet ve süre süre nüzullerle yirmi üç senelik bir zaman diliminde tedricen nazil olmuş ve bu süreç 632 yılında tamamlanmıştır. Miladi 622 yılında gerçekleşen hicret, ilk müslümanlar için kültürel, toplumsal ve siyasal alanlarda önemli değişimlere ve gelişmelere sebep olmuştur. İslam tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan hicretle birlikte Kur'ân vahyinin usûl, dil, muhatap ve muhtevasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'in Mekke'de nazil olan ayet ve sûrelerinde genellikle kısa ve edebi bir anlatım takip edilmiştir. Yine bunlarda daha ziyade tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi belli başlı konular veciz bir şekilde işlenmiştir. Diğer bir ifadeyle risâletin ilk yıllarında nazil olan ayet ve sûrelerde Allah'ın birliğine inanmak, peygamberin nübüvvetini tasdik etmek ve öldükten sonra dirilmenin hakkaniyetini ifade etmek gibi imanın temel esasları zikredilmiştir. Neticede bu ilk hitap çerçevesinde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ameli ibadetlerden çok az bahsedilmiş, bu dönemde daha çok itikat esaslarına vurgu yapılmıştır. Bu yöntemle inkârcı ve müşriklerin ikna yoluna gidilmiştir.

Hicreti takip eden dönemde ise Medine şartlarında oluşan hukuki ve siyasi yapıya paralel olarak ilahi vahiyde de açıkça muhteva değişikliği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ilahi vahiy, Mekke döneminin aksine normatif bir muhteva kazanmıştır. Bu dönemde namaz, zekât, hac ve oruç gibi formel ibadetlerle ilgili açık hükümler bildiren ayetler nazil olmuştur. Yine bu çerçevede nikah, talak, vasiyet ve miras gibi meselelerle ilgili ilahi emirler vaz edilmiştir. Ayrıca değişik suçlara verilecek cezalarla ilgili hukuki düzenlemeleri ihtiva eden birçok ayet peş peşe indirilmiştir. Bu safhada Ehl-i kitap ile daha sık karşılaşılması hasebiyle birçok ayette onların tarihlerine oldukça geniş bir yer ayrılmıştır. Medenî surelerdeki pek çok ayette gerek bilgi verme gerekse tenkit maksadıyla Ehl-i kitabın inanç ve uygulamalarına temas edilmiştir. Yine bu dönemde nazil olan ayetlerde ilk defa siyasi bir yapı oluşturup askeri güce sahip olan müslümanların çeşitli gazveleri ve bu seferler esnasında yaşanan hadiselerin serencamından da bahsedilmiştir. Medine'de nazil olan sûrelerde genellikle sosyal hayat ve hukukla ilgili konuları içerdiği için düz ve nesre yakın bir dil kullanılmış, mecazlara daha az yer verilmiş ve anlatımda netlik önemsenmiştir.¹

¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, t.y.), 1:192-204; Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 2016), 53-68;

Kısaca temas edilen nüzul sürecindeki bu iki farklı dönemin özellikleri Ulûmu'l-Kur'ân literatüründe “Mekkî” ve “Medenî” ilmine konu olmuştur. Bu çalışmanın konusu; Mekkî sûre ve ayetler çerçevesinde muhataplarını ikna etmek için Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı metotların incelenmesi olmuştur. Bu açıdan Hz. Peygamberin de içerisinde bulunduğu Arap toplumunun eski dini inançlarına, siyasi faaliyetlerine ve sosyokültürel yapısına temas edilmiştir. Bu bakımdan İslam dininin ortaya çıkışından önceki dönemi tanımanın, hicaz bölgesinde yaşayan insanların adet, kültür, dini inanç, ticari ve siyasi durumlarını bilmenin, o devreyi doğru bir şekilde tahlil etmek için oldukça büyük bir önem arz etmiştir.

Bununla birlikte ilahi vahiy ilk hitap çerçevesinde şifahi olarak tebliğ edilmiştir. Kur'ân'ın şifahi bir hitap olması, aslında dinamik bir diyalog ortamında doğrudan muayyen bir muhatap kitlesine hitap etmesi ve konuşması olarak anlaşılmıştır. İlk hitap çerçevesinde Kur'ân-ı Kerîm ilim, tefekkür, fikh, tefakkuh, akıl ve taakkul gibi kelimeleri sıkça kullanmış ve böylece insanları düşünmeye, akıllarını kullanmaya, bilgi edinmeye ve öğrendiklerini yaymaya teşvik etmiştir. Kur'ân'ı Kerîm, insanları İslam'ın hakikatlerine ikna etmek için aklî ve vicdanî delillere vurgu yapmıştır. Taklit edilemeyecek bir üslup ve ifade tarzına erişen beyanlar (mûciz-beyan), düşünmeye teşvik eden yeminler (aksâm), kıyas yapma melesini geliştiren misaller (emsâl), tecrübeye davet eden meydan okumalar (tahaddi) ve kâinatla ilgili ayetlerin Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden işaretler olarak değerlendirilmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in ikna özelliğinin başlıca göstergeleri olacağı düşünülmüştür.

Geçmiş peygamber ve topluluklara ait kıssalar, Mekkî ayetlerde öne çıkan irşat metotlarından sayılmıştır. İlahi davet karşısında önceki insanların tutumları ve daveti kabul edenlerle etmeyenler arasındaki mücadelenin tarihten beri süregeldiği birçok ayette zımnen beyan edilmiştir. Bu ayetlerin genel muhtevasına bakıldığında peygamberlerle ilgili kıssalarda ana hedefin tevhid itikadının gerçek olduğunun vurgulandığı, şirkin ise batıl olduğunun beyan edildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte daha önceki milletlerin düştükleri hatalara karşı insanları uyarmak, tevhit akidesini benimsemeleri için onları ikna etmek ve onları Allah'ın istediği kul/insan seviyesine çıkarmak, kıssaların en önemli özellikleri arasında tadât edilmiştir.

Hiz. Peygamber'in Mekke dönemindeki tebliğ faaliyetinin temelini teşkil eden üç umde aynı zamanda bu çalışmanın ana mihverini oluşturmuştur. Müfessirler bu üç esasın tevhid, nübüvvet ve ahiret olduğunu beyan etmişlerdir. Başka bir ifadeyle bu esasların Kur'ân-ı Kerîm'in asıl maksatları olarak nitelendirilmesi mümkün görülmüştür. Bu üç temel konu, İslam

Muhammed Farûk en-Nebhan, *el-Medhal ilâ ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Halep: Dâru Âlemi'l-Kur'ân, 2005), 91-99.

tefsir geleneğinde hemen hemen bütün müfessirler tarafından ilahi kelamın esas mevzuları olarak kabul edilmekte ve Kur'ân'da yer alan diğer meselelerin ise bunlara tabi olduğu hususu ifade edilmektedir. Diyebiliriz ki Kur'ân-ı Kerim'in temel ikna metodolojisi tevhid, nübüvvet ve mead/ahiret ekseninde temerküz etmektedir. Bu üç esas Kur'ân'ın takriben her süresinde icmali veya tafsili olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Hücetü'l-İslâm el-Gazzâlî (ö. 505/1111), "Mühimmâtu'l-Kur'ân" diye isimlendirdiği Kur'ân'ın temel konularını bu üç mevzuda hulasa etmektedir. Meşhur müfessir Fahreddîn er-Râzi (ö. 606/1210) bu esasların Kur'ân'ın bütününde asıl nokta olduğunu, bunların birbirinden ayrılmadığını ve daima birbirini takip ettiğini ifade etmektedir.² Dolayısıyla bu çalışmamız, Kur'ân-ı Kerim'in muhataplarına sunduğu temel irşat ve ikna metotları olan bu üç esasa tahsis edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Kur'ân'ı Kerim'in Mekkî ayetleri bağlamında İslam dininin temel esaslarını kabul etmeleri ve bu hakikatlere ikna olmaları için müşrik muhataplara sunulan metotların incelemesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede Kur'ân'ı Kerim'in muhataplarını ikna ve irşat için nasıl bir metot izlediği, bu metotların tatbiki hususunda takip ettiği yöntemlerin neler olduğu, bunlara ilave olarak Kur'ân'da çokça zikri geçen tarihi kıssaların ikna ve irşatta insanlara ne gibi tesirlerinin olduğu, Kur'ân-ı Kerim onları hangi hakikatlere davet ettiği ve nihayetinde bu hakikatlerin kabul edilmesi veya reddedilmesi durumunda neyi vaat ettiği tarzındaki suallere yanıt aranmıştır.

Araştırmanın Önemi

Kur'ân-ı Kerim, iyilik-kötülük ve hayr-şer bütün fiillerin Allah tarafından yaratıldığını net olarak ifade etmiştir. (en-Nisâ 4/78) Allah Teala, inzal buyurduğu vahiylerle iyilik ve kötülüklerin neler olduğunu insanlara bildirip, iyilikte bulunmalarını emretmiş, şer ve kötü olan fiilleri işlememelerini tavsiye etmiştir. (Âl-i İmrân 3/114-115; el-Hac, 22/77) Bütün fiillerin yaratıcısı Allah Teala olmakla birlikte O'nun hayra, iyiliğe, güzelliğe ve imana rızası olduğu, buna karşın kullarının kötülük yapmalarına ve inkâr üzere olmalarına asla rızası bulunmadığı beyan edilmiştir. (ez-Zümer 39/7) Allah'ın insanı iyiliğe ve kötülüğe uygun yaratması insanda bulunan irade hürriyetinin gösterilmesi içindir. İnsandaki bu seçme hürriyetinin neticesi olarak beşer yani insanoğlu imtihana tabi tutulmuştur. İnsanoğlunu dünyada imtihan etmek ve sınamak için yaratan Allah, ona verdiği iradeyle sürekli iyi ve kötü arasında seçim halinde bulunduğunu hatırlatmıştır. (el-Mülk 67/2) İnsanların inançları, fiilleri ve görüşleri, tamamen özgür iradesiyle

² Hasan Yılmaz, "Kur'ân'ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2015, 304.

yapmış olduğu tercihlerin yansması olmuştur. Bu bakımdan insanın hayatındaki seçimleri ve inançları bu özgür iradenin tezahürü olmuştur.

Üzerinde çalıştığımız araştırmanın önemi, işte bu noktada kendisini göstermiştir. Kur'ân-ı Kerîm, insanın tüm tercih ve görüşlerinin iyiliğe, güzelliğe ve hayra yönelmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bu manada bazı ayetlerde insan inancının sağlam temeller üzerine bina edilmesi, akıl ve irade sahibi olmalarından dolayı sorumluluk üstlenen insanların kulluk bilincine hakkıyla sahip olmaları gerektiği beyan edilmiştir. (ez-Zâriyât, 51/56) Bu amacın gerçekleştirilmesi için Kur'ân, muhatabının bazen aklına ve hislerine bazen de gönlüne ve vicdanına seslenmiştir. Yine Kur'ân, gökyüzü ve yeryüzüne, hayvanlar ve bitkiler alemine, psikolojik, sosyolojik ve ahlaki hakikatlere dikkat çekmiştir. Kur'ân'ın en önemli özelliği bu ve benzeri konular üzerinde muhatabını düşünmeye yönlendirmesi olmuştur.

İnsan inanç olgusunu rasyonel bir temele oturtması gerekmiştir. Çünkü o, bütün hayatını, bu inancının gerekleri ve gerçekleri üzerine kurmuş, tercihlerini ve görüşlerini bu inanç çerçevesinde şekillendirmiştir. İlk hitaptan evrenin son bulacağı zamana kadar Kur'ân-ı Kerîm, insan inancının nasıl şekillenmesi gerektiğini net olarak beyan etmiştir. Bu bakımdan inancın yansması olarak insanın sahip olduğu tercihlerin neler olacağını açıkça dile getirmiştir. Oysa beşerî ideolojiler, geçici ve noksan çözüm yollarıyla insanlığın problemlerini iyice derinleştirmiştir. Buna karşın Kur'ân-ı Kerîm, bütün zaman ve mekanlar için geçerli olan ebedi ve mutlak kurtuluşun usul ve yollarını insanlara göndermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, evvela yer yüzüne halife olarak yaratılan insanın inancının nasıl olacağını, inanması ve reddetmesi gereken durumları göstermiştir. İnanan insana nelerin iyi, güzel ve helal buna mukabil nelerin kötü, çirkin ve haram olduğunu, yine neleri yapması ve neleri yapmaması gerektiğini açıkça anlatmıştır. Netice olarak Allah, insanlara verdiği irade sayesinde inançlarını, fiillerini ve seçimlerini yaşayacakları imtihan yeri olan dünya hayatını var etmiştir. Allah yine mutlak adaletin gerçekleşeceği, sonsuz ahiret alemini yaratmıştır. İkinci alem olan ahiret olmasaydı insan için dünya ve içindekileri yaratmak anlamsız olmuştur. Çünkü belli sonuçlar amaçlanmadan sadece yok olma hedefine bağlı kalan var olma durumu akılların abes göreceği bir şey olarak görülmüştür. Dolayısıyla sonuç hedeflenmeden bir konuda gayret gösteren herkesin abesle iştilgal edeceği dile getirilmiştir. Bu ise akli açıdan yani bir insanın herhangi bir hedefi olmaksızın gösterdiği gayretin ciddiyetini kaybedeceği belirtilmiştir.³ Bu sebeple Allah Teala, “sizi boş yere yarattığımızı ve huzurumuza çıkarılmayacağınızı mı sandınız?” (el-Mü`minûn 23/115) buyurmuştur.

³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te`vîlâtü Ehli's-Sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 1:397.

Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke müşriklerini ikna etmede kullanılan metodların incelenmesine ayrılmıştır. Bu sebeple ilk kaynak yine Kur'ân'ın kendisidir. Sûre ve ayet bağlamında konuların açıklanması sebebiyle temel dayanak Kur'ân-ı Kerîm olmakla birlikte yeri geldiğinde belli başlı sünen, musannef ve câmi türü hadis kaynaklarından da istifade etmeye gayret edilmiştir. İnzal sürecinde Kur'ân'ın ilk muhatabının Hz. Peygamber olması hasebiyle özelde sûre ve ayetleri tefsir, genelde tüm Kur'ân'ı açıklama sadedinde ifade buyurduğu hadisler önem arz etmektedir.

Konunun açıklanmasıyla ilgili sûre ve ayetlerin tahlilinde özellikle klasik tefsir kaynaklarına başvurulmuştur. Bu meyanda öncelikle Mâtürîdî mezhebinin kurucu imamı Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtü Ehli's-sünne* isimli tefsirinden istifade edilmiştir. Bununla birlikte Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-ğayb*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl* gibi klasik tefsirlerden faydalanılmıştır. Son dönem tefsir kaynaklarından Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-me'ânî* isimli tefsiri ile Elmalılı Muhammed Hamdi'nin (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsirinden yararlanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in inzal sürecinde Mekke'deki tarihsel, kültürel ve toplumsal vasatı ortaya koymak için sîret, tabakat ve tarih kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bu kaynaklar arasında İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* ile İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîretü İbn İshâk* gibi tarihi eserler dikkate alınmıştır. Bunlara ilaveten son dönem Osmanlı tarihçilerinden Eyüp Sabri Paşa'nın (ö. 1308/1890) *Mir'âtü'l Haremeyn* isimli eserinden ve çalışmamızla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan kitap, makale ve tez çalışmalarından da istifade edilmiştir.

Çalışmamızda temas ettiğimiz kelime ve kavramların açıklanmasında Garîbü'l-Kur'ân alanında ilk dönemde telif edilen eserlerden olan Râgîb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* isimli eserinden yararlanılmıştır. Yine Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Besâiru Zevi't-Temyîz* ve Hasîrîzâde Elif Efendi'nin (1850-1927) *en-Nûrû'l-furkân fi şerhi lugati'l-Kur'ân* isimli Kur'ân sözlüklerine ilave olarak diğer lügat eserlerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca temas edilen ayetlerin meallerinde genellikle Diyanet Vakfı Yayınları'nın *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* adlı mealden yararlanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in İndiği Toplumun Genel Yapısı

Kur'ân-ı Kerîm, ilahi son dinin son kitabı olarak bütün insanlığı muhatap almış ve Arap lisanına uygun olarak yirmi üç senelik zaman diliminde peyderpey nazil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in aslî manasını idrak edebilmek için, indiği toplumun dil, kültür ve zihniyet ortamının hakkıyla bilinmesi gerekmektedir.

Kur'ân, cahiliye diye isimlendirilen bir dönemde indirilmeye başlanmıştır. O devrin bu şekilde nitelendirilmesinde şüphesiz Kur'ân ifadelerinin büyük bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de münafıkların Allah hakkında hakka aykırı olan düşünceleri cahiliye zannına benzetilmiştir. (Âl-i İmrân, 3/154) Ayrıca bu dönemin vurgulanması sadedinde ayette zulüm ve adaletsizlikle iltisaklı olarak cahiliye hükmünden bahsedilmiştir. (el-Mâide, 5/50) Hz. Peygamber'in (s.a.v) hanımları hakkında cahiliye devri kadınlarının arzı endam ederek yürüyüşleri gibi yürümelerinden söz edilmiştir. (el-Ahzâb 33/33) Fetih süresindeki 48/26. ayette ise müşriklerin kibir ve guruna atfen cahiliye taassubu gibi bir tanımlamaya yer verilmiştir.

Cahiliye terimi, gerek Kur'ân'da gerek Hz. Peygamberin hadislerinde Arapların İslam'dan önceki inanç ve davranışlarının ayırt edilmesi için kullanılmıştır. Bundan dolayı Arapların İslam'dan önceki dönemine cahiliye devri denilmiştir.

Cahiliye sözcüğü, cehl (الجهل) mastarından türetilmiştir. Bu durumda cehl kelimesi kişinin ilimden soyutlanması ve bilgisizlik anlamında kullanılmıştır.⁴ Kelimenin Arapçadaki aslî manasının bu olduğu beyan edilmiştir. يحسبهم الجاهل أغنياء من التعفف “Bilmeyen el açıp yardım istemekten haya ettikleri için onları zengin sanır.” (el-Bakara 2/273) mealindeki ayette işaret edildiği gibi cahil kişi denildiğinde halini bilmemek, bir şeyi anlamamak anlamına gelmektedir. Bir diğer manası bakara 2/67. ayette görüldüğü üzere bir şeye hakkını vermemek, hak olanın aksine hareket etmek demektir. “Onlar, Sen bizimle alay mı ediyorsun? dediler.” Hz. Musa da “قال أعوذ بالله أن أكون من الجاهلين -ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, demişti” mealindeki ayette cehalet, هزوا (istihza- alay) kelimesinin mukabilinde kullanılmıştır.⁵

Başta Goldziher olmak üzere birçok modern araştırmacı, Arapların İslam'dan önceki hayat tarzlarında bedeviliğin hâkim olması, medeni bakımdan geri kalmaları, kabileler halinde göçebe hayatı yaşamaları sebebiyle cahiliye'yi “*Barbarlık dönemi*” olarak anlayıp bu şekilde tanımlamışlardır. Dolayısıyla cahiliye Arap şiirlerini ve erken dönem İslami kaynakları misal

⁴ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa* (Beyrut: Daru'l-İlm, 1987), 4:1663.

⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât* (Riyad: Mektebetü'l-Rüşd, 2007), 203.

vererek “Cehl”in ilim manasının zıddı olmasını kabul etmekle beraber asıl karşıtının “hilm” olduğunu iddia etmektedirler. Hilm, yumuşak huyluluk, ahlak, sağlam karakter, bağışlama, sükûnet gibi manalara gelmektedir. Dolayısıyla halîm kişi “*Medeni İnsan*” diye adlandırılan kimsedir. Bunun zıddı olan cahil kimse ise nefsinin esiri olmuş, şiddet taraftarı vahşi bir karaktere sahip olan “*Barbar kimse*”dir. Bu anlamda barbarlığın hüküm sürmüş olması, insanların bilgiden, sulh ve sukûnetten uzak olmaları, Allah’a inanmamaları, güçlü olanları daima haklı görmeleri ve adaletten uzak bir hayat sürmeleri sebebiyle bu döneme Cahiliye devri denilmiştir.⁶

Cahiliye terimi her ne kadar İslam öncesini nitelendirmede kullanılan bir tabir olsa da burada şunu ifade etmek icap eder; aslında Cahiliye, dönmemek üzere geçip giden muayyen bir tarihi devir değildir. İlim, medeniyet, siyasi ve içtimai değerler diye isimlendirilen şeylerin zıttı da değildir, bilakis cahiliye; Allah’ı tanıma ve bilmenin, O’nun hidayet yoluna ermenin, Allah’ın inzal buyurduğu Kur’ân ile hükmetmenin zıttı ve karşıtıdır. Keyfi arzularına râm olup Allah’ın buyruğuna uymayanlar Kur’ân-ı Kerîm’in cahil olarak isimlendirdiği kimselerdir. Onların ilim, medeniyet, maddi refah, sosyal nizam bakımından ulaştıkları derece ne olursa olsun Allah’ın hidayetini reddettikleri için cahiliyetin sıkıntı, parçalanma ve mahrumiyet gibi neticelerine maruz kalmaları kaçınılmazdır.⁷

İslamiyet’ten önce Arap toplumlarının genel olarak üç önemli özelliklerinden bahsetmek mümkündür. 1. Arap kabilelerinin tamamı bazı lehçe farklılıkları bulunsa da Arap lisanını kullanmışlardır. 2. Kahir ekseriyeti tek bir dine yani Putperestliğe inanmaktadırlar. 3. Arapların tamamı Sami ırkına mensupturlar.⁸

Toplum ve kültür açısından baktığımızda ise Araplar iki büyük kısma ayrılmışlardır. Daha önceleri yaşamış, nesilleri tükenmiş olan Ad ve Semud gibi kabilelerdir ki bunlara *Arab-ı Bâide* denilir. Soyları devam etmekte olan kabilelere de *Arab-ı Bâkiye* denilir. Bunlar da *Arab-ı Âribe* ve *Arab-ı Müsta`ribe* olmak üzere iki büyük kola ayrılırlar⁹. Arab-ı Âribe’den olup Cürhüm ve Ya`rub kollarına ayrılan Kâhtanîler kabilesinin anavatanı Yemen olup o bölgeyi yurt edinmişlerdir.

Arab-ı Müsta`ribe ise menşe itibarıyla Arap olmayıp sonradan Araplaşan ve çoğunluğu teşkil eden Arap topluluğudur. Hz. İsmail’in neslinden geldikleri için “İsmailîler”, Hz.

⁶ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 7: 17-19.

⁷ Muhammed Kutup, *Câhiliyyetü'l-karni'l-ısrîn*, trc. Osman Öztürk (İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1967), 10.

⁸ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit - Sadrettin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987), 1: 86.

⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab* (Bağdat: Dâru's-Sâkî, 2001), 1:294.

Peygamber'in yirmi birinci kuşaktan atası olan Adnan'dan dolayı da "Adnânîler" denilir. Kâhtanîlerin bir kolu olan Cürhüm kabilesi Mekke'ye gelerek Hz. İsmail ve annesi ile beraber orayı yurt edinince Hz. İsmail onlardan bir kızla evlenmişti. Hem kendisi hem de çocukları Arapçayı öğrenmişlerdi. Bundan dolayı Hz. İsmail'in neslinden gelen Araplara Arab-ı Müsta`ribe veya Mütearribe denildi. Nesep bilginleri Hz. Peygamberin yirmi birinci kuşaktan dedesi olan Adnan'ın Hz. İsmail'in soyundan olduğu hususunda ittifak etmekle beraber Hz. İsmail ile Adnan arasındaki Arab-ı Müsta`ribe'den olan kabile reisleri hakkında ihtilaf etmişlerdir.¹⁰ Hz. Peygamberin mensup olduğu Kureyş kabilesi ise Adnânilerin Mudar kolundan olup adını Fihri b. Mâlik'ten almıştır¹¹.

Dini Hayat

Cahiliye devrindeki Araplar, tevhide ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna inanmayan ve Kur'ân'ın kendilerini müşrik olarak nitelendirdiği putperest bir toplumdandı. Putperestliğe teşvik edip Araplar arasında yayılmasına vesile olan kimsenin *Amr b. Luhay* olduğu nakledilmektedir.¹² Putperestlik Araplar arasında yayıldıktan sonra Müşrikler, putperestliği atalarının dini olarak değerlendirmişler, Allah resulü tebliğe başladıktan sonra da onu atalarının dinine dil uzatmakla itham etmişlerdir.

İslami kaynakların hemen hemen tamamında geçtiğine göre Arapların en eski dinleri tevhid esasına dayanmaktaydı. Kendisine "Zü Semâvi" denilen bir tek tanrıya inandıkları anlaşılmaktadır. Diğer put adlarından ayrı olarak yaratıcı ilahı ifade etmek üzere Allah kelimesini kullanıyorlardı. "Allahümme" ifadesinin sık sık kullanılması, dua ve ibadetlerinde "ya Allah" ismine yer verilmesi, Allah isminin çoğulunun bulunmaması, bu isimlerin Arapların inancında tek olan tanrıyı ifade ettiğini göstermektedir. Cahiliye şiirlerinde müşriklerin Allah'ı tanıdıklarını, ona üstün vasıflar isnat ettiklerini, O'nun adına and içtiklerini gösteren pek çok örnekler vardır. Kur'ân-ı Kerim'de geçtiğine göre müşrikler yeri ve göğü yaratan, yağmur yağdıran tek İlah'ın olduğunu biliyor, sıkıntılı zamanlarında ona yalvarıyor, onun adına en büyük yeminlerini ediyorlardı.¹³

Tarihi kaynaklar, Araplarda bulunan putperestlik inancının yabancı kaynaklı olduğunu zikretmektedir. Araplar başlangıçta bir olan yaratıcının varlığını kabul ediyorlardı. Zamanla Allah'a ancak aracılar vasıtasıyla yaklaşabileceklerini düşündüler. Bu şekilde "evsân", "esnâm"

¹⁰ Ebü'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2015), 3:203.

¹¹ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 1: 26.

¹² Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru İbnü'l-Kesir, 2005), 85.

¹³ Mustafa Çağrıç, "İslâm'dan Önce Araplar'da Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3: 317.

denilen putlar, heykeller gibi nesnelere tapmaya başladılar. Kur'ân-ı Kerîm'de müşrik olan Arapların “Onlar sadece bizi Allaha yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.” (ez-Zümer 39/3) dedikleri ve putları şefaathçi kabul ettikleri belirtilmektedir. Araplar putlar için heykel anlamına gelen *Sanem* ve *Vesen* kavramlarını yaygın olarak kullanmışlardır. Cahiliye döneminde Mekke'de her hanede kendisine tapınılan bir put vardı. Put edinmek Arapların temel amaçlarındandı. Kâbe içerisinde Arapların çok ehemmiyet verdikleri *Hübel* putu ile beraber sayısı 360'ı bulan putlar vardı. Aynı bu dönemde Arapların güneşle ilişkisi olduğuna inanılan *Uzza* ve *Menât* ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve İslam'ın zuhuru esnasında Sâkif kabilesinin putu olarak bilinen *Lât*, Arapların en eski ilahlarından olup güneşi temsil eden tanrıça sayılıyordu.¹⁴

Cahiliye devri Araplar arasında çok tanrıçılık ve putperestlik revaçta olan bir inanç olsa da puta tapmayı reddederek bir olan Allah'a inanan, ömrünü hak dini aramakla geçiren ve kendilerine hanîf denilen kimselerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Meyletmek, yönelmek, ayaktaki eğrilik gibi anlamlara gelen ve “حنف-h.n.f” kelimesinden türemiş olan Hanîf, Kur'ân ıstılahında müstakîm olmak, batıldan hakka yönelmek, tevhîd inancına sahip olmak, her türlü sapkın inançtan yüz çevirmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵ Cahiliye zamanında tek olan Allaha inanıp şirkten uzak durarak Hz. İbrahim'in dini üzere yaşayanlara Hanîf denilirdi.¹⁶ Hanifler yaşadıkları dönemde mevcut bulunan Yahudilik ve Hristiyanlığa meyletmemişler, putperestlerden ve onların taptıkları putlarından da yüz çevirerek bir olan Allah'a yönelmişlerdi. Aşerei Mübeşşere'den olan Said b. Zeyd'in babası Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi, bazıları hak dini aramak maksadıyla seyahate çıkmış¹⁷, bazıları insanları putlardan uzaklaştırmaya çalışmış, bazıları da tefekkürde bulunarak inzivaya çekilmişlerdir. İslami kaynaklarda Kus b. Sâide, Zeyd b. Amr b. Nevfel, Varaka b. Nevfel gibi Hanif olarak nitelenen birçok kimselerin isimleri zikredilmektedir. Hz. Peygamber, Fesâhatı ile meşhur olan Kus b. Sâide zamanına yetiştiği, onun ukaz panayırında serdetmiş olduğu hutbeyi dinlediği ve o hutbede Kus b. Saide, Peygamber olarak biz zatın geleceğini haber verdiği rivayet edilmektedir.¹⁸

¹⁴ Çağrıncı, “İslâm'dan Önce Araplar'da Din”, 3: 318.

¹⁵ Elif Arslan, *Vahiy Sürecinde Hnf Kökünün Semantik Açısından İncelenmesi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 159.

¹⁶ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 133.

¹⁷ Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 216.

¹⁸ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16: 33-39; Muhammed Ali Sallâbî, *es-Siret'ü-Nebeviyye*, trc. Mustafa Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 32; Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 216.

Mezhepler tarihi alanında el-Milel ve'n-Nihal isimli eseriyle büyük ve haklı bir şöhrete ulaşan Şehristâni, (ö. 548/1153) Cahiliye devri Arapların dini inançları hakkında şöyle bir sınıflandırma yapmaktadır: Arapların bir kısmı Allah'ı ve öldükten sonra dirilmeyi kabul etmemektedirler. “Hayat bu dünyada yaşadıklarımızdan ibarettir. “Bu dünyada birilerimiz ölür birilerimiz doğar ve bu hep böyle devam edip gider. Bizi yok edecek olan şey zamanın akıp gitmesinden, ömrün bitmesinden başka bir şey değildir.” (el-Câsiye 45/24) demek suretiyle Allah'ı ve Ahiret hayatını inkâr ederler. Arapların bir kısmı bir yaratıcının varlığını kabul etmekle beraber öldükten sonra dirilmeyi ve ruhların tekrar bedenlere iade edilmesini inkâr ederek; “Kim can verecek bu un ufak olmuş kemiklere” (Yâsîn 36/78) demek suretiyle öldükten sonra dirilmeyi tekzip etmektedirler. Arapların diğer bir sınıfı da Allah'ı, ruhların bedenlerine iadesini, ahiret hayatını kabul etmekle birlikte onlara gönderilen peygamberleri inkâr ederek putlara tapmaktadırlar. Bu putların, kendilerine Allah katında şefaathçi olacaklarını iddia etmektedirler. “Bu nasıl bir peygamber? Baksanıza oda bizim gibi yiyip içiyor çarşı-pazar dolaşüyor” (el-Furkân 25/7) demek suretiyle peygamberin kendileri gibi bir beşer olabileceğini kabul etmiyorlardı.¹⁹

Kur'ân'ın nuzül dönemi olan Cahiliye devrinde insanların dini yapısı bu şekilde olmakla beraber Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik ve Zındıklık gibi dinlerin de mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür. Gassân kabileleri bütün ferdleriyle, Kuda'a Cemâ'atinin ise bazıları Hristiyanlığı, Himyeriler, Kinâne ve Haris oğulları Yahudiliği, Temim oğulları Mecusiliği, Kureyşliler de Zındıklığı kabul etmişlerdi.²⁰

Burada bahsi geçen zındıklığı kabul edenlerle, Casiye sûresinde “hayat yaşadığımızdan ibarettir, ölürüz ve diriliriz ve bizi dehr'den başkası helak etmez” (el-Câsiye 45/24) ayetinde işaret edilen “*Dehrîler*” arasında bir münasebet olduğu açıktır. Zındık, alemin bekasını ve ölümden sonra ikinci bir alemin varlığını inkâr etmek suretiyle, materyalist bir dünya görüşünü savunan dehri ile paralel bir düşünceyi paylaşmaktadırlar. Bu yüzden Cahiliye devrindeki zındıklar dehri olarak kabul edilmişlerdir. Velid b. Muğire, As b. Vail, Ukbe b. Ebi Muayt, Nadr b. Haris, Ebu Süfyan gibi Mekke'nin ileri gelenlerine “*Zenâdikatü Kureyş*”, Kureyş zındıkları denilmiştir. Bunlardan Ebu Süfyan haricinde tamamı küfür üzerine ölmüşlerdir.²¹

¹⁹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 766.

²⁰ Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, 215-216.

²¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab*, 11:146.

Edebi Yapısı

İslamiyet'ten önceki Cahiliye döneminde şiirin içtimai hayatta büyük bir yeri, cemiyet üzerinde çok büyük tesiri vardı. Şair toplumun ehemmiyet verdiği hassasiyetlerin üzerinde durur ve bunları veciz bir şekilde ifade ederdi. Şairler, Arap kabilelerinin birer sözcüleri olarak kabul edilirler ve büyük zaferler, hasımlara karşı beslenen kin ve onları tahkir edici hicivler, kâinatı kuşatan en güzel ifadeler onların sözlerinde aranır ve onlardan beklenirdi. Esasen kabile reisinin böyle bir silahla mücehhez olması kabilesi için büyük bir şeref ve üstünlük sayılırdı. Cahiliye devrinde şiiri teşvik eden ve şairlerin birbirleri ile yarıştıkları müsabakalar yapılırdı. Bu yarışmalar savaşların yapılmadığı zamanlarda senenin belli günlerinde Ukâz gibi yerlerde kurulan panayırarda icra edilirdi. En büyük şairin hakemlik ettiği bu yarışmalar, şiirin yayılmasına vesile olurdu.²²

Bütün peygamberlerin mucizeleri kendi zamanlarında terakki eden sanatlara benzemekle beraber onların çok üstünde, onlara meydan okuyarak ve benzerini yapabilmekten onları aciz bırakarak mükemmel bir mahiyette meydana gelmişlerdir. Bu suretle Peygamberlik davasında olduğunu iddia eden zatın davasındaki doğruluk anlaşılmış olur. Nitekim Hz. Musa zamanında sihir, Hz. İsa zamanında da tıp yüksek derecelere ulaştıkları için, bu Peygamberlerin mucizeleri de âsâ'nın ejderha'ya dönüşmesi, hastaların derhal şifa bulması gibi sihirbazları ve doktorları hayran bırakacak ve onların aciziyetlerini ortaya koyacak şekilde zuhur etmiştir.

Cahiliye döneminde ise belagat zirve noktasına erişmişti. İnsanlar arasında bedevilik hayatı medenilik hayata galebe çalmış olsa da gök kubbenin altında Araplar arasında parlak zekalar meydana çıkmış, bilgileri büyük olmadığı halde bilginleri hayrette bırakacak derecede belîğ manzumelerle adlarını yaşatan nice bedevi edipler yetişmişti. Arap kabileleri arasında belâgat yarışmaları düzenlenmiş, şairlerin şiirleri manzumeler halinde yazılarak Kâbe'nin duvarlarına asılmış, fesahat ve belagat kabileler arasında övünme sebebi sayılmıştı. Kureş'in en belîğ hatiplerinden olan Velid b. Muğîre, nübüvvet davasından vaz geçirmek için Allah Resulü'nün yanına gelmiş okunan bazı ayetleri dinledikten sonra Kur'an-ı Kerim ayetlerine hayran kalmış olarak gerisin geriye dönerek kendisini beklemekte olan insanlara hitaben: *"Yemin ederim ki Muhammed'e nazil olan bu ayetler bizim bildiğimiz sözler kabilinden değildir. O sözlerde büyük bir belagat vardır, her söze galip gelirler lakin onlara galip gelecek söz bulunamaz"* demek suretiyle hakikati itiraf etmeye mecbur kalmıştı.²³ Dolayısıyla Kur'an-ı

²² M.Nihad Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 3: 321-324.

²³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 38-42.

Kerim, edebiyatın zirvede olduğu bir dönemde benzerinin getirilmesi noktasında muarızlarına meydan okumak suretiyle edebi bir mucize olarak nazil olmaya başlamıştır.

Cahiliye zamanında Arapların fesahat ve belâgat noktasında bu kadar ileri seviyede olmaları, bununla birlikte Arap lisanının mükemmel bir seviyede kemâle ermesi bu lisân üzere bir kitap nazil olacağına işaret sayılmaktadır.²⁴

Burada mu'ciz bir kelim olması hasebiyle Kur'ân'ın i'câzından da bahsetmekte fayda vardır. Sözlükte gücü yetmemek manasında olan “Acz” kökünden türemiş olan “İ'câz”, güçsüz bırakmak ve aciz kılmak anlamına gelmektedir. Terim olarak; manayı ifade etme yollarının en vecizi ile beyan etmektir.²⁵

İ'câz kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle beraber, insanların benzerini meydana getirmekten aciz oldukları, beşer sözü olmadığı, ilahi kelim olduğu hususu ısrarla ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in risâletini kabul etmeyenler istedikleri takdirde Kur'ân'ın bir benzerini getirebileceklerini iddia ederek Allah Resulü'nden hissi mucize göstermesini talep etmişlerdi. Bu kimselerden Kur'ân'ın en büyük mucize olduğu, güçleri yetiyorsa bütün yardımcıları ile beraber bir benzerini meydana getirmeleri istenmiştir. (Tûr 52/34; Hûd 11/13; Yûnus 10/38; el-Bakara 2/23; İsrâ, 17/88) Fakat Kur'ân'ın bir benzerini getirmekten de aciz olacakları ifade edilerek açık bir şekilde müşriklere meydan okunmuştur.²⁶ Kur'ân'ın bu şekilde inanmayanlara meydan okuması “Tehaddî'nin” zirve nokrasını oluşturmaktadır.

Bütün peygamberlerden harikulade mucizeler zuhur etmiştir. Fakat bunların tamamı birer Kevnî Mucize olmakla beraber belli bir zaman içerisinde meydana gelip nihayete eren hissi, âfâki hadiselerden ibarettir. Hz. Peygamber'in ise ayın yarılması gibi kevnî mucizelerinin bulunmasıyla birlikte en büyük mucizesi akli, ilmi bir mucize olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bunun hikmeti şudur; diğer peygamberlerin nübüvvetleri belirli bir zaman ve hususi bir kavme müteveccihdir. Dolayısıyla onların mucizeleri kendi zamanlarına münhasır olup ebediyete intikal etmemiştir. Allah Resulü'nün risâleti ise umumdur ve ebediyete kadar berdevamdır. Onun mucizesi akla hitap eden, düşünmeye sevk eden, her mütefekkeri ikna edebilir mahiyette olan ebedi bir mucizedir.²⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e nazil olduğu zaman Arap belîğlerinin en mümtaz şahsiyetleri o bölgede bulunmaktaydı. Onların söyledikleri manzumeler lisan bakımından şâheser kabul ediliyordu. Kur'an-ı Kerîm böyle bir cemiyet arasında nazil

²⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamber Efendimiz'in Hayatı*, ed. Osman Doğan (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015), 16.

²⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Tarifât* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983).

²⁶ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmu'l-Kur'ân* (Beirut: Daru'l-Marife, 1994), 2: 224.

²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 8 c. (İstanbul: Bilmem Yayınevi, 1993).

olmaya başladı. Bütün fasih ve belîğlere: “Eğer onun ilahi bir hitap olduğunda şüphe ediyorsanız bir benzerini getiriniz.” (el-Bakara 2/23) ve “Kur’ân-ı Kerîm’in tamamına değil on sure de olsa bir nazirede bulununuz, olmadı tek bir surenin bir mislini getiriniz.” (Hûd 11/13; Yûnus 10/38) diyerek meydan okudu. Netice olarak hiçbiri Kur’ân’ın bir mislini getirmeye muvaffak olamadı. Kılıçları ile çarpışmayı göze aldılar ama kalemleri ile tek bir sûreye nazirede bulunmaya cesaret edemediler. Çünkü bu husustaki acizliklerini pekâlâ biliyorlardı. Arap dilinin bütün inceliklerine hakkıyla vakıf olan Arap fasihleri bir nazire yazmaktan aciz olunca diğer milletlere mensup olan fasihlerin de bundan aciz olacakları aşikardır. İşte bu bakımdan Kur’ân-ı Kerîm muazzam bir kelim mucizesidir.

Sosyal Hayat

İslam’dan önce Araplar “*Bedevi*” ve “*Hadari*” olmak üzere iki sosyal gruba ayrılırlardı. Hadari’ler şehirlerde sosyal bir hayat sürerek, ticaret, tarım ve el sanatları gibi muhtelif çalışma ortamlarında geçimlerini temin ederlerdi. Bedevîler ise çölde avcılık, yağmalama gibi şeylerle hayatlarını ikame etmeye çalışırlardı. Arap toplumunun temelini oluşturan en temel özelliği, aynı atadan gelmiş bireylerden oluşan aile yapısı idi. Araplar için en büyük iftihar kaynağı erkek çocuklarının çok olmasıydı. Bu sayede aileler nezdinde büyük bir itibara sahip olup, diğer ailelerin reisliği konumuna yükselirlerdi. Bu şekilde ailelerin birleşmesiyle çöl hayatının temel unsurlarından olan kabileler teşekkül ederdi.²⁸

Arap kabilelerini bir arada tutan temel faktör asabiyet duygusudur. Baba tarafından aralarında kan bağı bulunan topluluğa “*asabe*”, denilir. Kabile fertlerini birbirine bağlayan, tehlikelere karşı koruyan, bütün topluluk fertlerinin harekete geçmesini sağlayan dayanışma ruhuna da “*asabiyet*” denilmektedir. Düzenli bir hukuk sisteminden mahrum olan Arap kabilelerini bir arada tutan, kişi veya kabileyi başka bir kabile tarafından haksızlığa uğramasını önleyen, maddi ve manevi zararların telafisini sağlayan en etkili âmil asabiyet kanunu idi. Cündeb b. Anber’e nispet edilen “*ister zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et*” şeklinde ifade edilip Arap atasözleri arasına da giren bu tür ifadeler asabiyet anlayışının tipik örneğini oluşturmaktadır.²⁹ Bu söylem, Hz. Peygamber’in hadislerinde de geçmektedir. “Ya Resulallah kardeşim mazlumsa yardım edeyim fakat zalimse nasıl yardım edeyim?” şeklinde soru

²⁸ Abdulkerim Özaydın, “İslâm’dan Önce Araplar’da Sosyal Hayat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3: 321.

²⁹ Mustafa Çağrıncı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3: 453.

yöneltilince Hz. Peygamber, “Onu zulümden engellersin. Şüphesiz bu ona yardım etmektir” cevabını vermiştir.³⁰

Kur’ân’da “asabiye” kelimesi geçmemekle birlikte ne sebeple olursa olsun bu zihniyetin temelini oluşturan soy üstünlüğü, asabiyet ve kavmiyet davalarının tamamı dinen reddedilmiştir. (Tekâsür 102/1-8)

Araplardaki asabiyet duygusunun tezahür ettiği hususlardan birisi de şüphesiz “*Eyyâmü'l-Arap*”tır. Bu terkipteki eyyâm, yevm kelimesinin çoğulu olup “savaş” anlamında kullanılmaktadır. Arap kabileleri arasında meydana gelen bu tür harpler, bazen basit bir sebebe dayanarak şahıs veya kabileler arasında tartışma olarak başlar daha sonra savaşa dönüşürdü. Bu savaşlardaki asıl maksat hasmından intikam almaktı. Kabilesinden birisi öldürüldüğünde kılıcını kuşanan Arap, hak bildiği yolda öcünü alıncaya kadar çarpışırdı. İntikamın alınmaması ölen kimsenin kabilesi için büyük bir ayıp sayılırdı. Diyeti kabul etmek ise zillet olarak görülürdü.³¹

Eyyâmü'l-Arab’ın en önemlileri Besus, Dâhis, Buâs ve Zûkar savaşlarıdır³². Besûs savaşı bir devenin öldürülmesi yüzünden Bekir Oğulları ile Tağlib kabilesi arasında kırk yıl süren yıkıcı bir savaştı.³³ Kezâ Abs ve Züryan kabileleri arasında başlayıp sonra birçok kabilenin iştirakiyle meydana gelen Dâhis savaşı bu iki kabile arasında yapılmakta olan at yarışı sebebiyle çıkmıştı. Son olarak Evs ve Hazreç kabileleri arasında Yahudiler yüzünden çıkan Buâs savaşı ise çok uzun yıllar devam etmişti.³⁴

İslam öncesi Arap toplumunda mut’a nikâhı, bedel ve istibdâ nîkahı gibi muhtelif nikah şekilleri vardı. Erkek istediği kadar kadınla evlenebilirdi. Nikâhın hiçbir önemi yoktu. Üvey anneler babadan kalma miras olarak addedilir, büyük çocuk isterse onunla evlenebilirdi. Boşanma yaygındı. Bir kadın boşandığında başka biriyle evlenebilmek için bir sene beklemesi gerekirdi. Araplar, en çok erkek çocukları ile iftihar ederlerdi. Kız çocuklarının doğumundan ise utanç duyarlar ve ayıplanma sebebi sayılırdı. Kur’an’da da ifade edildiği üzere icabında onları canlı canlı toprağa gömmekten çekinmezlerdi. (Tekvir 81/8-9) Fakir oldukları için veya fakirlik korkusundan dolayı kız çocuklarını öldürenlerde vardı.³⁵ Kur’an, Arapların bu tür

³⁰ Buhâri, “Mezâlim”, 6.

³¹ Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye* (Dâru'l-Fikr, t.y.), 45-60.

³² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab*, 11:13-46.

³³ Sallâbî, *es-Siret'ü-Nebeviyye*, 42.

³⁴ Mehmet Ali Kapor, “Eyyâmü'l-Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12: 14.

³⁵ Sallâbî, *es-Siret'ü-Nebeviyye*, 30. İsrâ, 17/31.

cahiliye uygulamalarına şiddetle karşı çıkmış ve İslamiyet'in gelmesiyle bu tür batıl uygulamalar hâk ile yeksân olmuştur. (el-Enâm 6/151; el-İsrâ 17/31)

Okuma yazma oranının sınırlı olduğu Arap toplumunda giyim kuşam da oldukça sade ve basitti. Entari, kuşak ve üzerine de bir abeye giyerlerdi. Zenginler ise entarinin üzerine giydikleri kaftanla dolaşırlardı. Araplar genellikle bıyıklarını kısaltırlar sakalı ise erkekliğin simgesi olarak saydıklarından dolayı uzatırlardı. Verdikleri sözü yerine getireceklerini göstermek için bıyıkları üzerine yemin ederlerdi. İntikam almak için and içen bir Arap, yeminini yerine getirinceye kadar et yemediği, koku sürünmediği gibi saçlarını da yıkamazdı.³⁶

İslam öncesi cahiliye döneminde Arapların sosyal ve ekonomik hayatlarında ticaret, önemli bir unsurdur. Ticaretin bir ayağını Şam ve Yemen pazarlarına yapılan kervan yolculukları oluşturmaktaydı. Tarıma elverişli ve bereketli olan topraklar sadece sahil boylarında olduğundan dolayı Araplar, ticarete daha fazla ehemmiyet vermişlerdi. Araplar için ticaret, en önemli gelir kaynağı idi. Hz. Peygamber'de risaletten önce son derece güvenilir ve itibarlı bir tâcir olarak ün kazanmıştı. Hz. Hatice gibi ticaretle meşgul olan kadınlar da vardı. Kureys kervanları kış aylarında Yemen'e giderler, oradan altın, mücevher, işlenmiş kereste, ipek, silah ve çeşitli madenler alırlardı. Yaz aylarında ise Şam beldelerine giderler, oradan da ziraî mahsuller alıp gelirlerdi.³⁷

Ticaretin diğer ayağını Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulan panayırlar oluşturmaktaydı. Arapların sosyal ve ekonomik hayatlarında bu panayırların önemli bir yeri vardı. Bunların en meşhurları, Ukâz, Hubâşe, Mecenne ve Zülmeçâz panayırlarıydı. Arap panayırlarının en büyüğü olan Ukâz, Mekke'ye otuz mil uzaklıkta olup, insanların burada toplanıp alışveriş yapmaları, şiir müsabakaları düzenlemeleri, kabilelerinin şerefi uğrunda mücadele etmeleri sebebiyle bu ismi almıştır. Mekkeliler'in ticaret sistemlerinin bir parçası olan ve Mekke ekonomisine önemli katkılar sağlayan Ukâz panayırı, Fil vak'ası'ndan sonra ihdâs edilmiştir.³⁸

³⁶ Özeydin, "İslâm'dan Önce Araplar'da Sosyal Hayat", 3: 322.

³⁷ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlili* (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2014), 24.

³⁸ Elnure Azizova, "Ukâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42: 61.

Kur'ân-ı Kerîm'in İkna Metodu

Sosyal bir varlık olarak insan, farklı nedenlerden dolayı sürekli iletişim halindedir. Bilgi vermek-almak, yardım istemek, söz vermek, kendi düşüncelerini aktarmak veya muhatabını dinlemek gibi insani sebeplerden dolayı belli bir düzen içerisinde iletişim kurmak zorundadır. İletişim; bir bilginin çeşitli yollarla başkalarına aktarılması, haberleşme anlamına gelmektedir.³⁹ Tariften de anlaşılacağı üzere en basit konuşmanın bile bir tür ikna olduğunu düşünmek mümkündür. Günlük hayatta iletişimin gerçekleştiği pek çok durumda insanlar muhatabını ya verdikleri bilginin doğruluğuna ya davranışlarını değiştirmesine ya da başka şeylere ikna etmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla ikna etmek için iletişim önemli ve ortak bir sebeptir.⁴⁰

Sözlük manası itibariyle inandırma, inanmasını sağlama, razı etme, bir kanaati kabul ettirme anlamlarına gelen İkna⁴¹, terim olarak bir kimseyi daha önce kabul etmediği veya reddettiği bir teklifi mantık veya vicdan yoluyla kabul etmeye sevk etmek, inandırmak anlamına gelmektedir.⁴² Tanımdan anlaşılacağı üzere ikna'yı arzu edilen maksadın tahakkuku için gerçekleştirilen bir iletişim biçimi olarak ele almak mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm, muhataplarını ikna etmek için birçok argüman kullanmaktadır. Kur'ân ayetleri hakkında düşünen, delillerini araştıran kimse onun mücadelesinin sırf muhatabı susturmaya yönelik olmadığı aksine doğruya ulaşmak isteyenleri irşat ve onları ikna etme amacı taşıdığını görmektedir.

İnsanları hidayete yönlendirmenin ve insanın ruhu mesabesindeki dini, insan akıl ve vicdanına kolayca kabullendirmenin yolu dini esasları toplumun her kademesine uygun delillerle anlatarak onları ikna etmekten geçmektedir. Bu konuda zor ve şiddet gösterilmemesi gerekmektedir. Çünkü iman kalbi fiillerdendir. Vicdana herhangi bir şeyi zorla kabul ettirmeye çalışmak o şey hakkında daha fazla nefret ettirmekten başka bir şey ifade etmez. Dolayısıyla İslâmî hakikatler insanlığa aktarılırken apaçık delillere müracaat etmek, akli ile birlikte vicdanına da hitap etmek din davetçisi olan herkese lazımdır.⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'in insanı irşat ve ikna etmedeki üslup güzelliğini Nahl sûresi'nin 16/125 "(Ey Muhammed! s.a.v) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel

³⁹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: MAS Matbaacılık A.Ş., 2008), 1404.

⁴⁰ Ahmet Halûk Yüksel, *İkna ve Konuşma* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2005), 4.

⁴¹ el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa*, 560; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002), 423.

⁴² Muhammet Çelik, *Kur'ân'ın İkna Hususiyeti* (İzmir: Akademi Yayınları, 2006), 33.

⁴³ Musa Kâzım Efendi, *Külliyyât Dîni ve İctimâî Makaleler* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 169.

şekilde mücadele et. Şüphesiz senin rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir” mealindeki ayette görmek mümkündür. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu ayetin tefsiri sadedinde şöyle söylemektedir; “Allah, Hz. Peygamber’in insanları İslam’a davet hususunda üç sağlam delile itimat etmesini emretmektedir. Birincisi tartışmasız kesin bilgi ve hakiki hüccete dayanan aklî delil. Ayette “hikmet” ile kastedilen ve bilgi derecelerinin en üstünü budur. İkincisi kesin bilgilere değil zannî emarelere ve ikna gücüne dayalı deliller. “Mevıza-i hasene/ güzel öğüt”le de bu kastedilmiştir. Üçüncüsü ise özünde doğruluğu kesin olmamakla birlikte yaygın kabul görmüş bilgiler. Âyetteki “en güzel yöntemle tartış” emri bunu ifade etmektedir.⁴⁴ Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, (ö. 982/1574) “*hikmet*”in hakikat talibi olan nitelikli kimsenin ikna ve irşadında, “*mevıza-i hasene*” nin ise diğer insanları ikna etmede kullanılan davet metodu olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1373) ayetin “onlarla en güzel şekilde mücadele et” kısmı ile alakalı inanmayanları davet hususunda onları “*en güzel, en zarîf ve en ince üslub*” ile hak dine davet et, anlamına geldiğini söylemektedir.⁴⁶ Aynı şekilde “kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin” (el-Ankebût 29/46) mealindeki ayeti kerime ve Allah, Hz. Musa ve Hz. Harun’u Firavun’un yanına imana davet üzere gönderdiğinde “Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar” (Tâhâ 20/44) şeklinde üslubunun yumuşak olmasını tavsiye etmesi, bu ayetlerin inanmayanları İslam’a davet ve ikna etmede Kur’ân üslubunun en güzel ve müşahhas misallerini göstermektedir.

Mezkûr ayetin “Şüphesiz senin rabbin kendi yolundan sapanları ve doğru yolda olanları en iyi bilendir” mealindeki son kısmında ise Kur’ân üslubunun diğer bir inceliğini görmekteyiz. Şöyle ki; Allah’ın bizlere öğrettiği ve yapmamızı emrettiği yumuşak üsluptan dolayı açıkça müşriklere, “siz Allah’ın yolundan saptınız” şeklinde hitap edilmemiş bilakis zarîf bir şekilde kinaye yolu ile ifade edilmiştir. Çünkü bu ifade tarzı kabul edilmeye daha yakın, kalpleri hakikate meylettirtici ve daha tesirlidir.⁴⁷

Kur’ân’ın üslubuyla alakalı bu ayetler insanlığı irşat için aklî, vicdânî bütün delilleri kullanmak suretiyle her grubu kendi hal ve durumuna uygun delillerle ikna edilmesini tavsiye etmektedir. Akli aydınlatma ile kalbi yumuşatmayı birlikte kullanmak Kur’ân-ı Kerîm üslubudur. Dolayısıyla hak dinin davetçisi olan herkesin bu üsluba azami derecede bağlı kalmalıdır.

⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 20:287.

⁴⁵ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 5:151.

⁴⁶ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 4:562.

⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 6:596.

Kur'an-ı Kerim'in Akli İkna Metodu

Tefekküre Davet

Bilinene ulaşma kuvvetine fikir, akli nazar ile bu kuvvetin dolaşımına *Tefekkür* denilmektedir. Tefekkür kelimesinin bir şeyi ovarak kabuğunu yok edip hakikate ulaşmak anlamına gelen “ferk” kelimesinden türediği ifade edilir.⁴⁸ Tefekkür bir nesneyi etraflıca düşünmek demektir.⁴⁹ Arap lisanında düşünceyi ifade eden kelimelerin başında tefekkür, nazar, tedebbür ve taakkul gelmektedir. Asıl manası “gözle bakmak” olan, “kalp gözüyle bakmak, bir şeyin hakikatini düşünmek” anlamında kullanılan nazar kelimesiyle, fikr kelimesinden türeyen tefekkür kelimesi “bir şey hakkında düşünceye dalmak, nazari araştırmalarda bulunmak” manasında aynı anlamda kullanılmaktadırlar. Buna göre tefekkür ve nazar “bir şeyin akıbetini düşünmek” tedebbür ise “bir işin akıbetini başından hesap etmek” anlamına gelmektedir.⁵⁰

İnsanı tefekkür etmeye sevk ve teşvik eden ayetlerin tamamına bakıldığı zaman tefekkürün önemli bir kulluk görevi, insanı diğer varlıklardan farklı kılan bir özellik ve insanı rabbine yakınlaştıran bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte tefekkür, kalbi bir ibadettir. Kalbi ibadetler ise beden ile yapılan ibadetlerden üstündür. Onun için “bir saat tefekkür bir yıllık ibadetten daha faziletlidir.” buyrulmuştur. Çünkü bazen bir saatlik tefekkürün faydası bütün ömre sirayet ve tesir etmektedir.⁵¹

Tefekkür kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 18 defa geçmekle beraber tefekkürle bağlantılı; akletme, düşünme, ibret alma gibi ifadeler Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde tekraren geçmektedir. Kanaatimizce bu gibi ayetlerin çokça zikredilmesinden maksat insanları hissi mucizelerden ziyade akli delillere sevk etmek amaçlanmaktadır. Akıl ve düşünce olmadıktan sonra insanları doğrudan doğruya hislere tesir edecek olan mucizelerin büyük bir faydasının olmayacağına işaret vardır. Elbette Hz. Peygamber yeri geldiğinde hissi mucizeler göstermiştir.⁵² (el-Kamer 54/1; el-İsrâ 17/1) Fakat Kur'an-ı Kerim'de düşünmeye yoğun bir şekilde teşvik edilmesinin sebebi insanoğlunun akletmeye dayalı teorik bir alana sevk edilmesidir. Dolayısıyla Kur'an, hissi mucizelere itimat eden bir imandan ziyade akletme ve tefekkür neticesinde Allah'ın ayetlerinin delil teşkil ettiği yakini bir iman üzerinde durmaktadır.⁵³ Keza tefekkür ve akletme bağlamında gelen ayetlerin çoğunluğunun mekkî

⁴⁸ Râgıb el-İsfehâni, *el-Müfredât*, 384.

⁴⁹ Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lügati* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 882.

⁵⁰ İbrahim Mustafa, *El-Mu'cem 'ül-Vasîd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 269.

⁵¹ Ebû Hâmîd el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), 423.

⁵² Buhârî, “Menâkıb”, 27; “Tefsîr”, 54/1; Müslim, “Şifâtü'l-münâfikîn”, 44-45.

⁵³ Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (Eser Kitabevi Yay, İstanbul, 1971), 1:568.

ayetler olduğu gör÷lmektedir. Bunun başlıca sebebi; ilk etapta insanlara Allah'ın varlığı ve birliği, Ahiret hayatının gerçekliği hususunda akli deliller getirmek ve insanları İman hususunda ikna etmeyi hedeflemektedir.

Kur'ân-ı Kerim'deki tefekkürü işaret eden ayetlerde kulun tefekkürü ya kendi varlığı yani enfüsî deliller hakkında olmakta yahut Allah (c.c) hakkında olmaktadır. Nefisleri hakkında olan tefekkür;“Kendi varlıkları hakkında hiç düşünmediler mi ki Allah gökleri ve yeri, bu ikisi arasında bulunan her şeyi ancak hak ile ve muayyen bir vakit için yaratmıştır” (Rûm 30/8) mealindeki ayette işaret edildiği üzere bu ayet, Allah'ın vahdaniyetini kudret ve azametini inkâr eden, dünya hayatında hiçbir şeyin ebedi olmadığına, maslahat icabı muayyen bir vakit için yarattığına, semâvât ve arz'ın da buna delalet etmesine rağmen kendi nefislerinin akıbeti hakkında tefekkür etmeyen cahil insanları teşhir etmektedir. Bununla beraber insanları kuvvet bakımından kendilerinden daha üstün bulunan önceki kavimlerin akıbetleri hususunda ibret nazarı ile bakmalarını tavsiye etmektedir.⁵⁴

Enfüsî tefekkür alanının insanın bizzat kendisi olduğu, Allah'ı tanıma yolunun da insanın kendisini tanımak ve anlamaktan geçtiği muhakkaktır. “Biz onlara kudretimizin delillerini gerek dış dünyada (âfâk) gerek kendi varlıklarında (enfüs) muhakkak göstereceğiz” (Fussilet 41/53) mealindeki ayet bu hakikati ifade etmektedir. İnsanın zâhiri ve bâtinî olmak üzere iki tarafı vardır. Zahirî olan kısmı el, yüz gibi göz ile gör÷lebilen beden kalıbıdır. Bâtını kısmı ise gözle gör÷lemeyen bazen nefis bazen kalp bazen de ruh olarak nitelendirilen ve insanın hakikatini oluşturan yönüdür.⁵⁵ Akıllı bir insanın yapması gereken ise ruh ve beden itibariyle muhteşem bir sanat harikası olan insan üzerinde (kendisi üzerinde) hakkıyla tefekkür etmek ve sanatın aynasında sanatkârı temâşâ edebilmesidir.

Allah yaratılış gayelerini nazara almayan, kendilerine verilmiş olan kuvvetleri güzelce kullanmayan, yaratmış olduğu kalp, göz, kulak gibi azalar ile hakikati anlamayan, tefekkür edip düşünmeyen kulları için “Andolsun ki yarattığımız insan ve cinlerin çoğu cehennemlik olmayı hak etmişlerdir. Onların akılları vardır lakin hakikati idrak etmez, gözleri vardır hakikati görmez, kulakları vardır ama hakikati dinlemezler. Onlar hayvanlar gibidirler hatta daha da beter haldedirler. İşte bunlar o gafillerdir” (el-Â`raf 7/179) buyurmaktadır. Bu ayette akılları olup da hakkı aramayan hakikat peşine düşmeyen insanlar, akıllarını kullanmadıkları için Allah katında akılsız hayvanlar kadar değerlerinin olmadığı ifade edilerek tefekkür etmeyen kulun kıymetinin olmadığı vurgulanmaktadır.

⁵⁴ Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 6:2698.

⁵⁵ Ebu Hâmid el-Gazzâlî, *Kimya-yı Saâdet*, trc. Mehmed Müftüoğlu (İstanbul: Çile Yayınları, 1981), 15.

Kulun tefekkür sahasına giren diğerk bir husus ise Allah hakkında tefekkür etmesidir. Allah'ı tefekkür, ya zât ve sıfatlarını veya fiil ve yarattıklarını düşünmekle mümkündür. Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın zâtını düşünmeye sevk eden ayetlerin olmayışı dikkat çekmektedir. Bununla beraber Allah'ı tanıtan, onun sıfatlarını anlatan birçok ayetler mevcuttur. Dolayısıyla tefekkür, Allah'ın zâtı hakkında değil onun yarattığı varlıklar, verdiği nimetler hakkında olmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v) "Allah'ın yarattıkları hakkında düşünün yoksa Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyiniz" ⁵⁶buyurmak suretiyle Allah hakkında olması gereken tefekkürün sınırlarını çizmiştir.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın varlığına, birliğine, azametine delalet eden âfâki tefekkür örnekleri de vardır. Helak olup giden toplulukların hallerinden ibret almayanların durumlarından bahsedilirken "Bu müşrikler vaktiyle helak olup giden o insanların yaşadıkları topraklarda hiç gezip dolaşmazlar mı? Gezip dolaşsalar, bakıp araştırsalar da akıllarını başlarına toplasalar yahut ibret alsalar ya. Ne var ki sadece gözler kör olmaz. Bazen gönül gözleri kör olur, basiretler kapanır" (el-Hac 22/46) mealindeki ayette olduğu gibi Allah, müşriklere küfürleri yüzünden helak ettiği yerleri, o yerlerin harabelerini görüp ibret almalarını teşvik etmekte,⁵⁸ve Allah'ı yalanlayanların başlarına gelen felaketleri düşünmelerini tavsiye etmektedir.⁵⁹

Kur'ân Kerîm, gökyüzü ve yerin yaratılışını, gece ve gündüzün birbirini takip etmesini tefekkür edenleri akliselim sahibi kimseler olarak nitelendirmektedir. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır" (Âl-i İmrân 3/190) buyrulmuştur. İnsana bahşedilen en büyük nimetlerin başında şüphesiz akıl gelmektedir. Fakat insanın akıl sahibi olması doğru yolu bulması için yeterli değildir. Görebilmek için güneş ışığına muhtaç olan göz gibi akıl da hakikati kavrayabilmek için vahiy ışığına muhtaçtır. Râgıb el-İsfahânî akli, batını elçi, peygamberi de zahiri elçi olarak değerlendirmiş, batını elçiyi doğru kullanmadan zahiri elçiden faydalanmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla kâinat üzerinde sağlıklı bir tefekkürde bulunan insanın, evrendeki muhteşem sistemi anlayacağı, onu yaratıp düzenleyen kudret sahibi yüce Allah'ı tanıyacağı, kendisini imana, hakka ve hakikate davet eden peygambere inanıp, yaratıcısı ile arasında bir bağ kurarak imanını izhar edeceği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Çünkü kâinata ibret

⁵⁶ Taberânî, *el-Mu'cem'ül-Evsat*, 6319.

⁵⁷ el-Gazzâlî, *Kimya-yı Saâdet*, 642.

⁵⁸ Ebu'l Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâik'ut-te'vil* (Beyrut: Dâru ibnü'l-Kesîr, 2017), 2:445.

⁵⁹ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm* (İstanbul: Dergah Ofset, 2011), 2:608.

⁶⁰ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1:738.

nazarıyla bakan her akliselim sahibi insan, yokluktan meydana çıkararak bir yaratıcının varlığını, kudret ve azametini tasdik etmeye mecbur kalır.

Bu ayet aynı zamanda akliselim ile Allah'ın birliğine ulaşmanın gerekliliğine işaret etmektedir. Çünkü Allah'ın, gökleri ve yeri yaratması, gece ve gündüzün yer değiştirmesi gibi ibretleri akıl sahibi olan kimseler için koymuştur. Bu ibretlerin ilk derecesi de onları yoktan var eden ve ibret vesilesi kılan Allah'ı bilmektir.

Tedricen Tebliğ

Sözlük anlamı bakımından tedric; “bir kimseyi bir nesneye derece derece yaklaştırmak”⁶¹ “bir kimseyi bir şeye aşamalı biçimde yaklaştırmak”,⁶² anlamına gelmektedir. Kur’ân ilimleri bağlamında ise; “hükümlerin Allah tarafından bir defada ve bütünlük halinde değil tebliğ süreci boyunca sosyal ve beşerî durumlar dikkate alınarak peyderpey konulmasını ifade eder.”⁶³ Tedric kelimesi ile paralellik arz eden ve Kur’ân’ın yirmi üç senelik zaman diliminde sûre sûre, âyet âyet indirilmesine ise “*Tencîm ’ül-Kur’ân*” denilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm on üç yılı Mekke, on yılı da Medine’de olmak üzere yirmi üç yıllık zaman diliminde peyderpey nazil olmuştur. Diğer semavi kitaplar ise Kur’ân-ı Kerîm’in el-Furkân 25/32. ayetinde de işaret edildiği üzere parça parça değil toplu olarak bir defada indirilmiştir.⁶⁴

Kitap ve Sünnet’te hükümler konulurken dört türlü tedric yönteminin tatbik edildiği görülmektedir. Bunlar; İcmal-Tafsil yöntemi, zaman bakımından tedric yöntemi, geçici hüküm yöntemi ve hüküm içi tedric yöntemi şeklinde tasnife tabi tutmak mümkündür.⁶⁵

Birincisi hükümlerin ilk etapta genel ve küllî ilkeler halinde tebliğ edilmesi, ayrıntılı ve cüz’î hükümlerin ise sonradan bildirilmesidir. Mekke döneminde ibadât, muamelât ve cezalar hakkında ameli hükümler genellikle küllî ve soyut niteliklidir. Bu hükümlerin uygulanabilir şekilde ayrıntılı bir hale getirilmesi Medine döneminde gerçekleşmiştir. Mesela faizin haram kılınması, müdâyene ayeti gibi muâmelât hükümlerinin asılları Mekke’de nazil olmuşken, bu hükümlerin tafsilatı Medine’de indirilmiştir. Aynı şekilde zinâ Mekke’de haram kılınmışken, zinâ yapan kimseye verilen ceza Medine’de meşru kılınmıştır. Zulüm, haksızlık, yer yüzünde fitne çıkarma, haksız yere cana kıyma, adaletli olma, infakta bulunma gibi hükümler bu

⁶¹ Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lüğati*, 356.

⁶² Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999), 1:464.

⁶³ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 280.

⁶⁴ Ebû Cafer et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2000), 19:265.

⁶⁵ Talip Türkan, “Tedric”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40: 265-266.

kabildendir.⁶⁶ Bu yöntemle Müslümanlara kazandırılan ahlâkî şuur, Medine döneminde tatbik edilecek olan hukuki düzenlemelere hem meşruiyet kazandırmış hem de Müslümanların bu hükümlere intibak sağlamasını kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla Mekke döneminde meşru esaslar belirlenmiş, Medine döneminde ise bu esasların tamamlanması cihetine gidilmiştir. Dinin korunmasını istediği küllî esaslar (dinin, nefsin, aklın, neslin ve malın) korunması Mekke devrinin genel hükümleri kapsamındadır.⁶⁷

Tedric'in ikinci safhası; toplum ihtiyacı ortaya çıkıncaya veya toplum, hükümlerin tatbikine hazır hale gelinceye kadar hükümlerin tehir edilmesidir. Nitekim Kur'ân'daki hükümlerin sebep-i nüzulünü, hadislerdeki hükümlerin ise sebep-i vurûdunu açıklayan çok sayıda rivayetler bulunmaktadır. Şerî bir hükmün bir sebebe bağlı olarak gönderilmesi toplum nezdinde anlaşılmasını kolaylaştırdığı gibi sosyal hayatta etkisini artırmaktadır. Mut'a nikahını yasaklayan şer'î hükmün Mekke'nin fethedilmesine kadar tehir edilmesi, toplum yapısının ilâhî irade tarafından öngörülen olgunluğa ulaşması hedeflemiştir.

Tedric yönteminde üçüncü merhale; şer'î hükümlerin muvakkaten meşru kılınmasıdır. Nesih ile doğrudan bağlantılı olan bu yöntem, kendisiyle amaçlanan fayda hasıl olduktan sonra yürürlükten kaldırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Anne, baba ve yakınlarla vasiyette bulunulması emri, (el-Bakara, 2/180) miras paylarını düzenleyen ayetlerin hükümleri (en-Nisa, 4/11-12) ve varise vasiyet yolu ile miras bırakılmayacağını ifade eden hadis hükümleriyle⁶⁸ kaldırılmasını misal olarak vermek mümkündür.

Tedric aşamalarının son merhalesi olan hükümiçi tedric yöntemi, aynı mevzudan bahseden hükümlerin ilahi irade tarafından tedricen, aşama aşama sevk edilmesidir. Mesela beş vakit namaz belli bir periyot içerisinde ve iki merhalede farz kılınmıştır. Önce sabah ve akşam vakitlerinde günde iki defa kılınan namaz, (Tâhâ 20/130; el-Mü'min 40/55) sonrasında günde beş vakit kılınması emredilmiştir.⁶⁹ İçki içme yasağı da bu şekilde tedricen haram kılınmıştır. İlk aşamada içki güzel rızık sayılmaksızın Müslümanların hurma ve üzümlerden hem içki hem de güzel rızık edinmelerinin mümkün olduğu ifade edilmiştir. (en-Nahl 16/67) İkinci aşamada içkinin hem büyük günah olduğu hem de faydalarının bulunduğu fakat günahının faydasından daha büyük olduğu belirtilmiş, (el-Bakara 2/219) Üçüncü aşamada sarhoşken namaza yaklaşmama emredilmiş, (en-Nisâ 4/43) son aşamada ise içkinin şeytan işi pislik olduğu, ancak

⁶⁶ Kattân, *Mebâhis fi ulûmü'l-Kur'ân*, 118.

⁶⁷ Ebu İshak eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 3: 41-42.

⁶⁸ Tirmizî, "Vesâyâ", 5.

⁶⁹ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; Müslim, "Îmân", 259; Tirmizî, "Şalât", 213.

ondan kaçınanların kurtuluşa ereceği ifade edilerek nihaî şekilde haram kılınmıştır. (el-Mâide 5/90-91)

Tedricîlik prensibinde ameli hükümler mükellefleri meşakkate düşürmeyecek ve onları usandırmayacak tarzda ve adetlerini ortadan kaldırmayacak biçimde konulmuş ve onları ikna edici bir mahiyette meşru kılınmıştır. Şöyle ki şer'î hükümlerden bî haber olan kimse alışkın olduğu adetlerden bir anda tecrid edilirse onun kalbi kendisini bu duruma sokan hükümlerden dolayı sıkıntı duyacaktır. Lakin önceden haberdar olan kimsenin durumu böyle değildir. Bu nokta göz önünde tutularak Kur'ân-ı Kerîm yirmi üç senelik zaman zarfında tedricen indirilmiş, yükümlülük getiren hükümler parça parça gelmiş, bir anda toptan gelmemiştir. Bu metot hem insanların maslahatlarını güzel bir şekilde ortaya koymuş hem de insanları şer'î hükümlere ısındırarak daha etkili olmuştur.⁷⁰

Klasik fıkıh otoritelerinin tamamı tedricî yöntemini Hz. Peygamber'in tebliğ dönemiyle sınırlamaktadır. Bununla beraber modern bazı araştırmacılar toplumların geleneksel yapıdan modern yapıya geçmesi, Kitap ve Sünnet'te sübutu kat'î olan bedeni cezalar, kadının şahitliği, miras taksimi ve çok evlilik gibi meseleler ile ilgili hükümlerde uygulanabilirlik ve savunulabilirlik sorununun olduğunu iddia etmekte,⁷¹ hatta tedricî tebliğ sürecinin herhangi bir dönemle sınırlı değil her toplumun kendi şartlarını dikkate alan, devamlı ve tekâmül esasına bağlı ictihâdî bir yöntem olarak görmektedir.

Kanaatimizce bu yaklaşımın birtakım mahzurları olduğu görülmektedir. Her şeyden evvel müslümanlar nezdinde Allah'ın dininde ve koymuş olduğu hükümlerde “uygulanabilirlik” veya “savunulabilirlik” sorununun olması söz konusu olmaması gerekir. Müslümanlar nazarında Allah'ın şeriatı ilahi bir kanundur. Bu kanunlar kendisine hiçbir şekilde bâtil karışmayan vahye dayanmaktadır. Oysa beşerî kanunlar, birtakım tecrübeler ve insan aklına dayanmaktadır. Beşerî akıl vahiy gibi değildir. İnsan aklının maslahatı fesat, fesadı da maslahat gördüğü çokça görülmektedir. Dolayısıyla insan ürünü olan kanunlar değişime hedef olmaktan kurtulamaz. İlâhî şeriat ise ancak vahiy yoluyla değişir. Vahiy zamanı ise kesilmiştir.

Diğer yönden İslam şeriatının en bâriz özelliği her zaman ve mekânda uygulanabilir olmasıdır. İnsan yapısı kanunlar böyle değildir. Bu kanunlar bir zaman ve mekânda uygulanabilir olsa da başka zaman ve mekanlar için uygun olmayacaktır. Beşer aklı Müslümanların maslahatlarını bütünüyle kapsayabilecek ölçüde olmadığı için böyle bir kanun koymak mümkün değildir. Çünkü insanoğlu bugün sağlam gördüğünü yarın nakzetme ihtimali

⁷⁰ eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3: 91.

⁷¹ Türcan, “Tedric”, 40: 265-267.

vardır. Ayrıca Allah tarafından vahiy gelmediği müddetçe nesih Hz. Peygamberin bile yetki alanında değildir. Bu vahiy ya nesh edilecek ayet gibi Kur'an'dan bir ayettir veya Kur'an dışı bir vahiydir. Dolayısıyla Hz. Peygamberin vefatı ile bu iki türlü vahiy ortadan kalkınca nesh de ortadan kalkmış olmaktadır.⁷²

Son olarak Allah hadlerle birlikte birçok hususu özellikle miras taksimi meselesini sarahaten Kur'an-ı Kerim ayetleriyle sınırlarını belirlemiş, hükümlerini koymuştur. “Bunlar Allah'ın hudududur sakın haddinizi aşmayın” (en-Nisâ 4/13) buyurarak kısmen veya tamamen değiştirmek isteyenleri tehdit etmiştir.

Sual- Cevap

Zamanımızın en etkili öğrenme, öğretme ve ikna metotlarından biri سوال-cevap yoluyla eğitim metodudur. Muhatabın dikkatini çekmenin en kolay yollarından birisi ona سوال yönelmektir. Suâl kelimesi sözlükte “birinden bir şey vermesini istemek, sormak” anlamında mastar olarak kullanılır. Râgıb el-İsfahânî, bu kelimenin asıl manasının “birinden bilgi veya mal talep etmek ya da bunlara götüreceği yolu göstermesini istemek” anlamına geldiğini ifade etmekle birlikte bazen soru sormanın bilgi edinmek için değil muhatabı azarlayıp susturmaya yönelik olduğunu da belirtir.⁷³

Eğitimde önemli bir yeri olan سوال-cevap metodunun, İslamiyet'in ilk asırlarından itibaren kullanılan bir metot olduğu görülmektedir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'e (s.a.v) İslam dininin esaslarıyla alakalı öğrenmek maksadıyla birçok سوال yönelmişlerdir. Aynı şekilde Müslüman olmayanlar da bilgi edinmek veya başka sebeplere binaen Hz. Peygambere çokça سوال yönelmişlerdir. Bununla birlikte *Cibrîl hadisi*⁷⁴ olarak bilinen kıssada Cebrâil'in (a.s) Hz. Peygamber'in de aralarında bulunduğu topluluğa insan suretinde gelerek iman, İslam, ihsan gibi bazı konuları sorması سوال-cevap diyalogunun eğitimde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından güzel bir misaldir. Sualin önemi üzerinde çokça duran Hz. Peygamber, “Kendisine bir mesele sorulur da bildiği halde cevap vermeyip saklayan kimsenin ağzına kıyamet gününde ateşten gem vurulur” İfadeleri konunun önemini göstermektedir.⁷⁵

Vahyin inzaline sebep teşkil eden durumlardan birisi gerek Müslüman gerek diğer insanlar tarafından yöneltilen sorulara cevap niteliğinde gelen ayetlerdir. Yöneltilen sorulara cevap niteliğinde gelen ayetlerin çokluğu dikkate alındığında Kur'an-ı Kerim'in soru ve cevaba

⁷² Muhammed Zahid el-Kevseri, *Makâlâtü'l-Kevserî*, trc. Ebubekir Sifil (İstanbul: Rihle Kitap, 2014), 301-323.

⁷³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 250.

⁷⁴ Müslim, “İman”, 1.

⁷⁵ İbn Abdülber el-Kurtubî, *Câmiu beyâni'l-ilmî* (Dâru İbnü'l-Cevzî, 1994), 6.

vermiş olduğu önem kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm soru sormaya teşvik etmiş, “bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun” (en-Nahl 16/43) buyurmak suretiyle de sormanın öğrenme yollarından biri olduğunu ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki soru yöntemi ya istifham edatları ile veya soruya delalet eden fiiller ile gerçekleşmektedir. Kur'ân'da istifham edatı takribi olarak bin iki yüz ayette geçmektedir.⁷⁶ Ayetlerin toplam sayısının altı bin civarında -islam alimlerinin ihtilafıyla birlikte- olduğu düşünüldüğünde bu sayının büyük bir yekûn teşkil ettiği hakikattir. İstifham üslubunun Kur'ân-ı Kerîm'de bu kadar fazla kullanılması bu üslubun kuvvetine ve tesirinin büyüklüğüne delalet etmektedir.⁷⁷

Kur'ân'da istifham edatı hakiki anlamından ziyade daha çok mecazi manada kullanılmıştır. Çünkü istifham sorulan şeyi anlamayı talep etmektir. Allah hakiki manada sual sormaktan münezzehtir. Sual, sorduğu şeyi bilmemeyi gerektirir. Her şeyi bilen Allah hakkında böyle bir şeyin düşünülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'an'da geçen istifhamların mecâzi anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁸ Kur'ân dışında insanlar tarafından soru mahiyetinde kullanılan istifham ise bazen hakiki bazen de mecazi manada kullanılmaktadır.

Kur'ân'da istifham farklı mecazi anlamlarda kullanılmaktadır, bunların bir kısmını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür;

Muhatabı yönlendirmek.

Kur'ân'ın insanları muhatap almasındaki temel hedefi hakikati bulma yolunda onlara rehberlik yapmaktır. Muhatabı yönlendirmek bazen Hz. Peygamber'e bazen de diğer muhataplara yöneltilen sorularla olmaktadır. Hz. Peygambere yöneltilen sorular da ümmetine ve diğer insanlara mesaj verme mahiyetinde olabilmektedir. “Fakat körlere, hele gerçeği görmüyorlarsa, sen mi doğru yolu göstereceksin? (Yûnus 10/43) mealindeki ayet ile “fakat sağırlara, hele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin?” (Yûnus 10/42) mealindeki ayette hakikati duyup kastedilen manayı anlamayan ve nübüvvetin delillerini gözleri ile görüp ibret almayan muhataplara hakikati ifade etmenin imkansızlığı anlatılmaktadır.⁷⁹ Bununla birlikte bu ayetler hidayetin ancak Allah'ın dilemesiyle gerçekleşeceğine işaret ederek Hz. Peygamberi teselli etmektedir.⁸⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de istifham usulü ile Hz. Peygambere hitap edilirken **ألم تر- ألم تعلم** gibi (İbrâhîm 14/19; el-Hac 22/65; en-Nûr 24/41; el-Bakara 2/107) kalıp ifadeler kullanılır.

⁷⁶ Abdurraûf Saîd Abdulğânî, *Hemzetu'l-istifhâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ammân: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 1992), 7.

⁷⁷ Adil Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 284.

⁷⁸ Abdulğânî, *Hemzetu'l-istifhâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8.

⁷⁹ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1:315.

⁸⁰ Şemseddin el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 8:346.

“Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e ve "tâğut"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de "bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.” (en-Nisâ 4/51) Cibî ve Tağût’dan maksat putlar ve şeytanlardır. Bu ayette Uhud harbinden sonra Ka’b b. Eşref’le beraber Mekke’ye giderek müşriklerle anlaşma yapan, onların putlarına secde eden ve müşriklerin kendilerine Müslümanlardan daha yakın olduklarını ifade eden Yahudiler kınanmaktadır.⁸¹

Takrîr. (İkrar ettirme)

Takrîrî istifham; inkâr edilmesi mümkün olmayacak şekilde açık ve malum olan bir konuda muhatabı itirafa sevk etmek anlamına gelmektedir. Takrîr anlamına gelen İstifham olumlu cümlenin başına geldiğinde manayı olumsuz, olumsuz cümlenin başına geldiğinde ise cümleye müspet anlam katmaktadır. “Seni yetim bulup da barındırmadı mı?” (Duhâ 93/6) veya “Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” (el-İnşirâh 94/1) mealindeki ayetlerde istifham takrîr mahiyetinde gelmiştir. Evet geçmişte yetimken seni barındırdığı gibi istikbalde de senden ihsanını esirgemeyecektir ve halkı davet etmek hususunda veya cehalet darlığını gidermek suretiyle senin göğsünü genişlettik⁸² anlamına gelmektedir.

Düşündürme.

Kur’ân-ı Kerîm, bazen de muhataba teklif edilen değeri kabul ve ikna etmede istifham metoduna başvurmaktadır. Peş peşe ve mukayeseli bir şekilde sorular yöneterek muhatabı ikna etmek ister. “Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? Yoksa, gökleri ve yeri yaratan onlar mı?” (et-Tûr 52/35-36) mealindeki ayetlerde istifham peş peşe zikredilmektedir. Bunun sebebi müşriklerin bu sorulara cevap vermeleri değil bilakis onların zihinlerine tevhîd inancının yerleştirilmesi hedeflenmektedir. Bazen de muhatabın ikna edilmesi için mukayese içeren sorular yöneltilmektedir. Hz. Yusuf’un hapisane arkadaşlarına “Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hakimiyet sahibi olan tek Allah mı?” (Yûsuf 12/39) sorusuyla arkadaşlarını mutlak hakimiyet sahibi Allah ile insanların tapmakta buldukları uydurma mabutları arasında mukayese yapmalarını istemekte, hakkı kabul etmeleri için onları ikna etmeye çalışmaktadır.

Korkutmak.

Bazen istifham ile bir şeyin dehşetinden, azametinden korkutmak amaçlanır. Mesela Kur’ân Kerîm, kıyamet gününün dehşetli halinden insanları haberdar etmek ve onları o güne hazırlamak için istifham üslubunu kullanır. “*Yürekləri hoptatan büyük felaket! nedir o yürekleri*

⁸¹ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâik'ut-te'vil*, 1:365.

⁸² Nâsiruddîn el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1318), 5:321.

hoplatan büyük felaket! Yüreklere hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin? Kıyametin dehşet verici halleriyle kalplere korku saldığı ve suçluların cezaya çarptırıldığı o güel-nün dehşetinden inanmayanları korkutmak maksadıyla istifham kullanılmıştır. Bununla birlikte fiilen görülmediği müddetçe kıyametin dehşetini hiç kimsenin hatta Peygamber'in bile bilemeyeceği haber verilmekte ve korkunç durum takviye edilmektedir.⁸³

Tehekküm ve İstihza.

Muhatapla alay etmek manasına gelmektedir. Putlarının yanına yiyecek bırakan müşriklerin gülünç bir duruma düştüklerini göstermek isteyen Hz. İbrahim'in putlara hitaben "Yemez misiniz? Ne diye konuşmuyorsunuz?" (Sâffât 37/91-92) şeklinde sorması onlardan cevap bekleme arzusu olduğundan değil bilakis putlarla alay etmek suretiyle muhataplarına onların ilah olamayacağını göstermek arzusunu taşıyordu.⁸⁴ Keza müşriklerin Hz. Peygamber hakkında sarf ettikleri "Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diriltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi? (Seb'e 34/8) mealindeki ayette müşriklerin, "bir adam gösterelim mi size?" şeklinde bir üslup kullanmaları özel bir amaç taşıyordu. Hz. Peygamber, (s.a.v) Mekke müşrikleri arasında bilinen bir kişi olmasına rağmen, dışarıdan gelerek onun hakkında bilgi almak isteyen kimselerin Hz. Peygamberi ciddiye almamalarını temin için tanınmayan bir kimseden söz ediliyor izlenimi vermek istiyorlardı.⁸⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de istifham mecazi olarak övünmek, inkâr etmek, aşağılamak, teşvik etmek, haber vermek, ikaz etmek, dua etmek, emir, nehî gibi anlamlara da gelmektedir.⁸⁶

. Kur'ân-ı Kerîm'de soru yöntemi istifham edatları ile gerçekleştiği gibi bazı fiil kalıplarıyla da vuku bulmuştur. Fiil kalıpları ile gelen soruların hakiki istifhama delalet ettiği, muhatapın Hz. Peygamber olduğu ve sorular genellikle öğrenme maksadıyla sorulduğu görülmektedir.⁸⁷ Bu fiil kalıpları sormak manasına gelen سأل (süâl) fiili, açmak, ortaya çıkarmak, açık hale getirmek anlamlarına gelen أفتى (iftâ) ve haber vermek, bildirmek anlamına gelen استتبا (nebe'e) fiilleridir. Misal vermek gerekirse "İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. De ki: onun ilmi ancak Allah katındadır. Ne bilirsin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir." (el-Ahzâb 33/63) Kimi inanmadığı, kimi korktuğu, kimi alay etmek maksadıyla Hz. Peygamber'e defalarca bu soruları yöneltmişlerdir. Kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimsenin bilmediğini ve onun yaklaşmakta olduğunu haber vererek imanla, güzel ahlak ile devamlı kıyamete hazırlıklı olmaları gerektiği haber verilmektedir.

⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9:6026.

⁸⁴ Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâr'ul-Kütübü'l-Arabî, 1307), 4:50.

⁸⁵ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 22:147.

⁸⁶ Bor, *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*, 283.

⁸⁷ Alican Dağdeviren, *Kur'an'ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2002), 93.

Başka bir ayette “Şimdi sen onlara sor: "Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı? Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.” (es-Sâffât 37/11) denilmektedir. Allah öldükten sonra dirilmenin hakkaniyetine inanmayanlara kendilerini yaratmak mı daha zor yoksa bütün bu gördükleri yeryüzü, gökyüzü ’nü yaratmak mı daha zor! şeklinde sormak suretiyle o kadar muazzam alemleri yoktan var etmiş olan Allah insanları öldükten sonra tekrar yaratmaya da kadir olduğunu ifade etmekte ve insanların bunları düşünerek ahiret hayatını tasdik etmeleri istenmektedir.⁸⁸

Sonuç itibariyle soru-cevap metodu hem insanlar arası iletişimde hem de Kur’ân-ı Kerîm’de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm sorgulayan, araştıran ve aklî melekelerini faal bir şekilde kullanan bireyler ve onlardan oluşan toplum inşa etmeyi hedeflemektedir.

Mesel

Arap lisanında mesel, benzemek, benzeri olmak manasında misl kelimesinden müştaktır. Ayrıca tasvir, izah, ortaya çıkma manalarına da gelen mesel, insan ruhunda tesirli olması sebebiyle ibret, ceza ve kısas anlamlarını da içermektedir.⁸⁹ Bir meseli aslî haline benzeyen yeni bir durum için kullanmaya “*darbü’l-mesel*” (darbimesel), kelam arasında mesel ve vecize zikretmeye de “*irsâl-i mesel*” adı verilmektedir. Bütün bunları dikkate alarak meseli şu şekilde tanımlayabiliriz; Ataların yüzyıllar boyunca gözlem ve deneyimlerine dayalı düşüncelerini, kalıplaşmış özlü sözlerle hüküm ve nasihat içerecek biçimde nesilden nesile aktaran, aslî durumuyla örtüşen halleri açıklamak amacıyla kullanılan özdeyiştir.⁹⁰ Kur’ân ilimleri bağlamında mesel; Kur’ân ayetlerindeki mana ve maksadın insan ruhunda hayranlık uyandıracak biçimde tesirli ve özlü olarak ifade edilmesidir.⁹¹ Mesellerde diğer cümle ve kelimelerde bulunmayan dört özellik vardır. Mesel, veciz söz, güzel teşbih, edebi kinaye ve doğru manadan meydana gelmektedir.⁹²

Mesel getirmekten maksat insan ruhunda bir şeyin tek başına getiremeyeceği etki ve tesiri meydana getirmektir. Mesel getirmek kapalı olanı açık olana, hâzırda olmayanı şahit olana benzetmektir. Dolayısıyla mesel getirdiğimiz şeyin mahiyetine sağlam bir şekilde vâkıf olunur ve böylelikle hisler akla mutabık olur. İman etmeye teşvik soyut bir şekilde yapıldığında bunun kalplerde meydana getireceği tesir, imanın nûra benzetilmesi ile hasıl olacağı etkiden daha fazla

⁸⁸ Bilmen, *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 6:2966.

⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Emsâl fi’l-Kur’an* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1981), 29.

⁹⁰ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29: 293.

⁹¹ el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmü’l-Kur’an*, 303.

⁹² el-Cevziyye, *el-Emsâl fi’l-Kur’an*, 22.

değildir. Hiçbir benzetmede bulunmaksızın küfürden nefret ettirmenin akıllarda uyandıracağı çirkinlik, küfrü zulmete, karanlığa benzeterek akıllarda uyandırılacak olan çirkinlik kadar kuvvetli olamaz. Herhangi bir şeyin zayıflığını örümcek ağına benzeterek haber vermek hiçbir teşbihte bulunmaksızın haber vermekten daha belîğ ve müessirdir. Bu sebeplere binaen Allah apaçık olan kitabında çokça mesel îrâd etmiştir.⁹³ Dolayısıyla mesel getirmek, meseleyi en güzel şekliyle izah etme yollarından biridir.

Mesel her dilde ve kültürde bulunup Kur'ân-ı Kerîm'de çokça kullanıldığı gibi önceki semavi kitaplarda da sıklıkla kullanılmıştır.⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm, fesâhat ve belâgat yönünden çok ileri seviyede bulunan Araplara hitap ederken onların edebî hallerine uygun olarak mesel getirme metodunu tatbik etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, (s.a.v) Kur'ân-ı Kerîm'in beş esas üzerine nazil olduğunu belirterek bunlardan birisinin de ibret alınması gereken meseller olduğunu ifade etmiştir. İmam Şafî (ö. 204/820) mesel ilmini müçtehidin bilmesi gereken zaruri ilimler arasında göstermiş, Mâverdi (ö. 450/1058) de Kur'ân ilimlerinin en büyüklerinden birisinin mesel ilmi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵

Mesel manasında kullanılan temsil edebiyatta bir hakikati diğer bir hakikate, bir hayâle veya meşhur bir mesel'e benzeterek misalî bir surette ifade etmeğe denilir ki⁹⁶ Kur'an-ı Kerîm'in getirdiği misallerde de temsil getirme metodu açıkça görülmektedir. Mesela kafirler onlarca delillere rağmen İslam davetine icabet etmeyip inkâr ettikleri için dilsiz, sağır ve âmâ'ya, (el-Bakara 2/171) işleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle, (İbrâhîm 14/18) amelleri ise ıssız bir çöldeki seraba benzetilmiştir. (en-Nûr 24/39) Dünya hayatının ise yağmurdan sonra yeşillenip toprağı bereketlendiren akabinde ise rüzgârın esmesiyle çer çöp olan bitkilere, (Yûnus 10/24) hakkın, nura ve gökten inen suya batılın ise karanlığa ve su üstüne çıkan köpüğe, (er-Ra'd 13/16-17) benzetilmesi temsil kabilinden olan mesellerdir.

Kur'ân'da geçen meselleri birtakım kısımlara ayırmak mümkündür. 1. Suyûtî'nin (ö.911/1505) de temas ettiği gibi açık bir şekilde teşbihi içeren mesellerden oluşan musarraha (zahir, açık) ve sarahaten temsil lafzının zikredilmediği kâmine (kapalı) temsilden oluşmaktadır.⁹⁷ Musarraha temsili örneklendirecek olursak; münafıkların hallerinin anlatıldığı “onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır” el-Bakara 2/18)

⁹³ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîri Kebir*, trc. Sadık Kılıç v.dğr. (Ankara: Akçağ Yayın Pazarlama, 1988), 2:53.

⁹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmu'l-Kur'ân*, 2: 488.

⁹⁵ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmu'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'bnü'l-Kesir, 2006), 2: 1041.

⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1:244.

⁹⁷ Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmu'l-Kur'ân*, 2: 1042.

mealindeki ayeti verebiliriz. Toprağın yağmur ile hayat bulması gibi kalpler de İslam ile hayat bulmasından dolayı İslam dini yağmura, münafıkların tereddütleri karanlığa, ayette geçen va'd ve tehdit, gök gürültüsü ve şimşeğe benzetilmiştir.⁹⁸ Keza Allah'ın varlığına, birliğine iman etmeyi yani kelime tevhidi ifade eden "güzel söz", kökü yerde olan dalları göğe doğru yükselmiş güzel ağaca benzetilerek "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir" (İbrâhim 14/24-25) denilmektedir. İmamı Mâturidi'ye (ö.333/944) göre ayetteki "*kelime-i tayyibe*"den maksat Kurân-ı Kerîm'dir. "*Kelime-i habîse*"den maksat ise insanların uydurdukları birtakım kitaplardır. Ayette Kur'ân-ı Kerîm, meyve veren güzel bir ağaca benzetilirken insanların uydurdukları ise meyve vermeyen ağaca benzetilmiştir. Nasıl ki insanlar meyve veren ağaçtan faydalanıyorlarsa Kur'ân-ı Kerîm'den de dâimi olarak istifade edeceklerine işaret vardır.⁹⁹

Benzetmenin açıktan yapılmadığı kapalı temsile "Bizim için Rabbine dua et de o hayvanın nasıl bir sığır cinsi olduğunu bize açıklasın." dediler. Mûsâ şöyle dedi: "Rabbim diyor ki: O ne yaşlı ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi emrolduğunuz işi yapın." (el-Bakara 2/68) ve "Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır (el-Furkân 25/67) mealindeki ayetleri misal olarak verebiliriz. Buradaki "ikisi arası bir sığırdır", "ikisi arası dengeli harcamadır" ifadeleri, açık olan "İşlerin hayırlısı orta olanıdır" meseli anlamındadır.¹⁰⁰

2. Basit ve mürekkep tarzında olan temsiller. Basit temsilde benzetme yönlerinden sadece biri gözetilir. Âmâ'nın câhile, karanlığın dalâlete, nûr'un hidayete benzetilmesi birer basit temsil türlerindedir. Mürekkep temsilde ise benzetme yönü birden fazladır. Buğday tanesinin evvela yedi başak, her başağın da yüz başak vermesi, böylece yedi yüz taneye ulaşması şeklindeki mesel, samimiyetle yapılan infakın Allah nezdinde kat kat ecirle karşılık görmesinin meselidir.¹⁰¹

3. Akılla veya his ile idrak edilen meseller. Hz. İsa'nın babasız yaratılmasına Hz. Adem'in topraktan yaratılmasının benzetilmesi, (Âl-i İmrân 3/59) örümceğin halinin Allah'tan başkasını dost edinenin haline (el-Ankebût 29/41) benzetilmesi bu tür mesellere aittir.

4. Hakikat veya hayâle dayanan meseller. Allaha ve ahiret gününe inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş olsun diye malını infak eden kimsenin durumu, sert kayanın üzerindeki ince

⁹⁸ Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmızı 't-tenzil* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-Arabî, 1407), 2:86.

⁹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 6:387.

¹⁰⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmu'l-Kur'an*, 2: 1042.

¹⁰¹ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 1:691.

toprak örtüsüne ürününü eken, yağın yağmurun toprağı sürükleyip sel suyuna katması sonucu elinde hiçbir şey kalmayan çiftçinin haline benzetilmiştir.¹⁰² Dolayısıyla tabiatta meydana gelebilecek olan hadise, gösteriş olsun diye infakta bulunan kimsenin durumuna mesel olmuştur. (el-Bakara 2/264)

Kur'an-ı Kerim'de kullanılan meseller teşvik etme, tefekkür, muhatabı ikna etme, sakındırma, hatırlatma gibi faydalarının olduğu ve insan ruhuna en güzel bir şekilde tesir ettiği muhakkaktır. Kur'an'ın vermek istediğı mesajları aklın kavrayabileceğı bir şekilde tertip etmek ve hissedebileceğı bir tarzda tasvirde bulunmak gibi faydaları da vardır. Meseller, Allah'ın kudretini, hak dinin gayelerini müşahhas bir tarzda anlatmayı hedefleyen delil gösterme kaynaklarından. Hakikati akıllara yaklaştırmak, insanın hissedemediğı gayb meselelerini hissedilen şeylere benzetmek, külli manaları, müşahede edilen cüzî şeylerle açıklamak gibi faydaları vardır.¹⁰³

Kur'an mesellerinin başlıca faydalarını şu şekilde sıralayabiliriz;

• Övmek; Hz. Peygamber'i (s.a.v) malları ile canları ile destekleyen, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında ise çok merhametli bulunan, yüzlerinde ibadetlerinin eseri bulunan Ashab-ı Kirâm, filizini çıkarmış, kuvvetlenmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların da hoşuna giden bir ekine benzetilmektedirler. (el-Fetih 48/29)

• Teşvik etmek; Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohuma benzetilerek, Allah yolunda harcamaya teşvik vardır. (el-Bakara 2/261)

• Sakındırmak; Üç kötü huy "*Tahmine dayalı kötü zan, insanların gizli hallerini araştırmak ve insanları arkalarından çekiştirmek*", ölü kardeşin etini yemeye benzetilerek bunlardan sakındırmak hedeflenmiştir. (el-Hucûrât 49/12)

• İkna; Bir fikri veya hakikati muhatabın kabul etmesi için getirilen meseller bazen muhataba mukayese yapma imkânı vermekte bazen de tefekkür ederek hakikate ulaşmasını sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim, insanların öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkâr edenlere gerek insanların gerek yerin ve göğün ilk yaratıcısının Allah olduğunun, tekrar yaratmaya da gücünün yeteceğinin mesel olarak verilmesi böyledir. (es-Sâffât 37/11; Yasin 36/77)

• Tefekkür; Kur'an'daki mesellerde muhatabın düşünmesi ve gerekli dersleri alması istenmiş, birçok ayette mesellerin amacından bahsedilirken bu husus zikredilmiştir. "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak gerçek bilgi sahibi olanlar düşünüp

¹⁰² Bedreddin Tuncer, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29: 299.

¹⁰³ Muhammed Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1970), 324.

anlarlar” (el-Ankabût 29/43), “Eğer biz, bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz. (el-Haşr 59/21)

Hz. Peygamber Arapçayı mükemmel ve fasih konuşan toplum içerisinde doğup büyüdüğünden dolayı bu dilin bütün inceliklerine vakıftı. Yeri geldiğinde mesel irad eder, gereğinden fazla konuşmaz, yapmacık tavırlardan da hoşlanmazdı.¹⁰⁴ Abdullah b. Amr’ın (r.a) Hz. Peygamber’den bin mesel öğrenerek ezberlemesi bu mesellerin çokluğunu göstermektedir.¹⁰⁵ Genel olarak hadislerde görülen meseller, belîğ konuşma hususiyetine sahip olan Hz. Peygamber’in darbimesel halinde yaygınlaşan veciz sözleridir.¹⁰⁶ Huneyn gazasında harbin şiddetlendiği esnada “Bu tandırın kızıştığı zamandır”¹⁰⁷ ifadesi ile “Mümin aynı delikten iki defa sokulmaz”,¹⁰⁸ “Öyle sözler vardır ki dinleyene sihir gibi tesir eder,”¹⁰⁹ “İktisat eden muhtaç olmaz”¹¹⁰ mealindeki hadisler, bu mesellerin belli başlı örneklerini oluşturmaktadır.¹¹¹

İ’câz ve Tehaddî

Sözlükte gücü yetmemek manasında “Acz” kökünden türemiş olan “İ’câz”, güçsüz bırakmak, aciz kılmak anlamına gelmektedir. Terim olarak; meramı ifade etme yollarının en vecizi ile kelamı beyan etmektir.¹¹² Sözlük anlamı itibariyle bir kimse ile münazarada bulunmak anlamına gelen tehaddî¹¹³, Kur’ân-ı Kerîm’in Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğunu kabul etmeyenlere bir benzerini getirmeleri hususunda meydan okuması demektir.

İ’câz kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. Fakat insanların benzerini meydana getirmekten aciz oldukları, beşer sözü olmadığı, ilahi kelam olduğu hususu ısrarla ifade edilmektedir. Hazreti Peygamber’in nübüvvetini kabul etmeyenler istedikleri takdirde Kur’ân’ın bir benzerini getirebileceklerini iddia ederek Allah Resulü’nden hissi mucize göstermesini talep etmişlerdi. Bu kimselerden Kur’ân’ın en büyük mucize olduğu, güçleri yetiyorsa bütün yardımcılılarıyla beraber bir benzerini meydana getirmeleri istenmiştir. Fakat Kur’ân’ın bir benzerini getirmekten de aciz olacakları ifade edilerek açık bir şekilde müşriklere

¹⁰⁴ Tirmizi “Birr”, 71.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4, 203.

¹⁰⁶ M.Yaşar Kandemir, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 297.

¹⁰⁷ Müslim, “Cihâd”, 76.

¹⁰⁸ Buhârî, “Edep”, 83.

¹⁰⁹ Buhârî, “Tıp”, 51.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1, 447.

¹¹¹ Ebû Muhammed İbn Hallâd er-Râmhürmüzî, *Kitâbü’l-emsâl fi’l-hadîsi’n-nebevî* (Bombay: Dar’us-Selefiyye, 1987), 38.

¹¹² el-Cürçânî, *et-Tarifât*, 31.

¹¹³ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 1: 670.

meydan okunmuştur¹¹⁴. Kur'ân-ı Kerîm'in benzerini getiremeyeceklerini ve istikbalde de bunun mümkün olmayacağını beyan etmesi meydan okumanın zirve noktasıdır.

Bütün Peygamberlerden harikulade mucizeler zuhur etmiştir. Fakat bunların tamamı birer kevnî (Hissî-Maddî) mucize olmakla beraber belli bir zaman içerisinde meydana gelip nihayete eren hissi, âfâki hadiselerden ibarettir. Hz. Peygamberin ise ayın yarılması gibi kevnî mucizelerinin bulunmasıyla beraber en büyük mucizesi akli, ilmi bir mucize olan Kur'ân-ı Kerim'dir.¹¹⁵ Bunun hikmeti şudur; diğer Peygamberlerin nübüvvetleri belirli bir zaman ve hususi bir kavme müteveccihdir. Dolayısıyla onların mucizeleri kendi zamanlarına münhasır olup ebediyete intikal etmemiştir. Allah Resulü'nün nübüvvet ve risaleti ise umumdur ve ebediyete kadar devam edecektir. Onun mucizesi akla hitap eden, düşünmeye sevk eden, her mütefekkeri ikna edebilir mahiyette olan ebedi bir mucizedir. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygambere nazil olduğu zaman Arap şairlerinin en mümtaz şahsiyetleri o bölgede bulunmaktaydı. Onların söyledikleri manzumeler lisan bakımından şâheser bir halde bulunuyordu. Kur'ân böyle bir cemiyet arasında nazil olmaya başladı. Bütün fasih ve belîğlere: “Eğer onun ilahi bir hitap olduğunda şüphe ediyorsanız bir benzerini getiriniz.” (el-İsrâ 17/88) ve “Kur'ân'ın tamamına değil on sure de olsa bir nazirede bulununuz,(el-Hûd 11/13) olmadı tek bir surenin bir mislini getiriniz.”(el-Bakara 2/23) diyerek meydan okudu. Netice olarak Kur'ân'ın “asla yapamayacaksınız” beyanı gerçekleşerek bir mislini getirmeye muvaffak olamadılar. Kılıçları ile çarpışmayı göze aldılar ama kalemleri ile tek bir sûreye bile nazirede bulunmaya cesaret edemediler. Çünkü bu husustaki acizliklerini pekâlâ biliyorlardı. Arap dilinin bütün inceliklerine hakkıyla vakıf olan Arap fasihleri bir nazire yazmaktan aciz olunca diğer milletlere mensup olan fasihlerin de bundan aciz olacakları aşikardır. İşte bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm muazzam bir kelim mucizesidir.¹¹⁶

Kur'ân Kerîm mu'cizdir; çünkü meydan okuduğu halde kimse benzerini getirmeye muktedir olamamıştır. Mu'ciz olmasının yanında Kur'ân-ı Kerîm, mûcizedir; çünkü bu mükemmel kitap, son Peygamber'in risâletinin hak ve gerçek olduğunu ispat eden en kuvvetli ve kalıcı delil olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim sadece Mekke müşriklerine değil zamanındaki ehli kitaba da meydan okumuştur. Yahudiler, deve eti ve sütünün helal olmadığını iddia edip Hz. Peygamberin yanına gelerek “hem İbrahim milletinden olduğunu söylüyorsun hem de deve eti yiyip sütünü

¹¹⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmu 'l-Kur'ân*, 2: 224.

¹¹⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, trc. Mehmet Nurullah Aktaş (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2015), 55.

¹¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1: 43.

içiyorsun” dediler. Hz. Peygamber’de “bunlar bize helal olduğu gibi İbrahim’e de helaldi” dedi. Hz. Peygamberin yalancı olduğunu ima ederek iddialarını sürdüren Yahudilere Allah Teala, “Tevrat indirilmeden önce, İsrail’in (Yakub’un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helâl idi. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat’ı getirip okuyun" (Âl-i İmrân 3/93) buyurmuş, böylece Yahudiler susmak zorunda kalmışlar, Tevrat’ı getirmek suretiyle iddialarını ispat etmeye cesaret edememişlerdir. İşte bu Hz. Peygamberin doğruluğuna ve nübüvvetine apaçık bir delil teşkil etmektedir.¹¹⁷

Tehaddî ayetlerinin Mekkî ve Medenî sûrelere dağılması meydan okumanın bugün de devam ettiğine bir işarettir. Dolayısıyla Kur’ân’la ilgili araştırma yapan ve Kur’ân’ın ilâhi kelimeler olduğunu kabul etmeyenlerin de bu tehaddî kapsamına girdiğini iddia etmek mümkündür.¹¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in i’câz vecihlerini şu ana başlıklarda toplamak mümkündür;

1. Dil ve Üslup. Kur’ân-ı Kerîm nazım yönünden benzeri meydana getirilemeyecek bir kitaptır. Arap dil ve belâgatında yer alan anlatım sanatlarının tamamını en üst seviyede kullanmıştır. Arap kelamının üslubu dışında kendine has üslubu, nazım ve nesir şekli, kelimelerin fasılalarla bitmesi, tertibindeki güzellik, kelimelerindeki uyum ve fesahat, Arapları hayran bırakan belagata sahip olması gibi hususlarda emsalsizdir.¹¹⁹

İbn Kemal (ö. 940/1534) Kur’ân-ı Kerîm’in nazımın güzel olması, yüksek seviyede belagata sahip olması, ayetler arasında tenakuz olmayıp hiçbirinin diğerini nakzetmemesi, gaipten haber vermesi gibi sebeplerden dolayı Kur’ân’ın “*manen mucize*” olduğunu ifade etmiştir. “Hâlâ gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur’ân Allah’tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı onda birçok tutarsızlıklar bulurlardı” (en-Nisâ 4/82) mealindeki ayete işaret ederek Kur’ân ayetlerinin birbirleri ile tenakuz halinde olmamasını manevî i’câz’ın en büyük delili saymıştır.¹²⁰

2. Gayb Bilgisi. Geçmişte yaşayanların kıssalarını ve gelecekte olacak bazı hadiseleri haber vermesi Kur’ân-ı Kerîm’in i’câz yönlerinden biridir. Kur’ân’da yer verilen hadiselerde Peygamber kıssaları geçmişe ait olan gaybi haberlerdir. “Sen şu Kur’ân’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi” (el-Ankebût 29/48) mealindeki ayette de işaret edildiği gibi Hz.

¹¹⁷ Neseî, *Medârikü’l-tenzîl ve hakâik’ut-te’vîl*, 273.

¹¹⁸ Ahmet Çelik, “Âlûsî’nin Kur’ân’ın İcâzıyla ilgili görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, 61.

¹¹⁹ Kattân, *Mebâhis fi ulûmü’l-Kur’ân*, 285.

¹²⁰ Ali Öge, “Şeyhulislam İbn Kemal’in Kur’ân’ı Kerîm’in İ’câzı ile İlgili Görüşleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2014, 50: 101.

Peygamber'in başka birinden bu şekilde öğrenim görmediği belirtilmektedir. Zira onun okuma yazması olsaydı o zaman Kur'ân'ı inkâr etmek için bahane arayanlar, onu başka birinden, meselâ bir Ehl-i Kitap'tan okuyup yazdığını ileri sürebilirlerdi. "İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin" (Hûd 11/49) mealindeki ayette bu hakikate işaret olunmuştur.

Geçmiş hadiseler hakkında haber vermesi Kur'ân-ı Kerîm'in İ'câz yönlerinden biri olduğunu belirten Süyûtî, (ö. 911/1505) Hz. Peygamber'in ümmî olduğunu, okuma-yazma bilmediğini, kadim kitaplardan peygamberler, geçmiş ümmetler ve hadiseler hakkında malumat edinmesi mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber Ehl-i Kitap, Hz. Peygamberi zor durumda bırakmak maksadıyla birçok soru yöneltmişler ancak nazil olan ayetler onlara en güzel şekilde cevaplar vermiştir. Kur'ân geçmiş peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelelerinden, Tevrat, Zebur ve İncil'de geçen birtakım bilgilerden, Ashabı Kehf, Zülkarneyn ve Hz. İsa'nın mahiyetlerinden, İsrailoğullarına hayvanların helal ve haram kılınan kısımlarından, helal olduğu halde azgınlıklarından dolayı Allah'ın onlara haram kıldığı şeylerden bahseden ayetler bu cümledendir.¹²¹ Kur'ân'ın geçmişte meydana gelen hadiselerden haber veriyor olması onu okuma yazma bilmeyen ümmî bir peygamber (s.a.v) tarafından değil de Allah tarafından indirilmiş olduğunun en açık ispatıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, geçmişe ait olaylardan haber verdiği gibi gelecekte meydana gelecek hadiselerden de bahsetmiştir. Henüz Kur'ân nazil olurken daha sonra meydana gelecek olan hadiselerin Kur'ân'da bulunması ve bu bildirimlerin tıpkı haber verildiği şekilde meydana gelmesi bir mucizedir. Vuku bulacak bir savaşta Bizanslıların İranlıları yeneceği, (er-Rûm 30/1) bedir harbinde müşriklerin hezimete uğrayacağı, (el-Kamer 54/45) Kur'ân'ın tahrif edilemeyeceği, (el-Hıcr, 15/9) Hz. Peygamberin görmüş olduğu rüyanın gerçekleşeceği ve Müslümanların Mekke'yi fethedeceği (el-Fetih, 48/27) önceden haber verilmiş, zaman içinde de bu haberlerin tamamı gerçekleşmiştir.¹²²

İ'câzü'l-Kur'ân kapsamında ilk müstakil eserlerden birinin müellifi olan el-Hattâbî, (ö. 388/998) Kur'ân'ın sadece istikbalden haber vermesi yönüyle mucize olduğu iddiasında bulunanlara katılmadığını ifade eder. "Bedevîlerin (savaşan) geri bırakılanlarına de ki: "Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar" (el-Fetih 48/16)mealindeki ayetlerin gaybdan haber

¹²¹ Celâleddin es-Suyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 180-181.

¹²² Ebu Bekir el-Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1994), 85-88.

vermesi yönüyle İ'câz vecihlerinden olduğunu, vakıanın da bu haberleri tasdik ettiğini lakin bu haberlerin Kur'ân'ın her süresinde mevcut olmadığını vurgulamıştır. Çünkü Kur'ân, her sürenin mu'ciz olduğunu beyan etmiş, inkâr edenlerden de herhangi bir sürenin benzerini getirmelerini istemiştir. Dolayısıyla istikbale dair haberlerin tehadî kapsamında mütalaa edilemeyeceğini ifade etmiştir.¹²³

Netice olarak Kur'ân-ı Kerîm'in mâzide yaşanan hadiseleri beyan etmesi, istikbalde meydana gelecek olayları haber vermesi ve nüzul dönemi boyunca şimdiki zaman'dan yani bazen Mekke müşriklerinin bazen de Ehl-i Kitab'ın gizledikleri niyet, temenni veya düşüncelerini haber vererek ortaya çıkarması Kur'ân'ın en büyük İ'câz yönlerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹²⁴

3.İlmi İ'câz. Kur'ân'ın mükemmel bir bilgi mucizesi olduğu esasına dayanan ve XX. yüzyılda üzerinde çok durulan bu i'caz türünü kâinat ve insanla ilgili olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür. Pozitif bilimlerin gözlemlerine dayanarak tabiatın oluşumu hakkındaki bazı bilgilerle Allah'ın varlığı, birliği ve ahiret hayatının mevcudiyetine dikkat çekmek için tabiatın oluşumuna dair Kur'ân'ın verdiği bilgilerin uyumluluk arzetmesi evrenle ilgili icaz ilminin esasını oluşturur. İnsanla alakalı olan icaz ise insanın yaratılış aşamalarından, beşer olarak ihtiyaç duyduğu ilgi alanına giren her konuda verdiği bilgiler bu kısım i'câza girmektedir.¹²⁵

Muasır müelliflerden Mennâ Halîl el-Kattân (ö.1999) İ'câzın bu yönüne karşı çıkarak şöyle demektedir; “Her bilimsel gelişmeyi, ortaya çıkan her buluşu veya tıp ilminde herhangi bir gelişmeyi Kur'ân'da aramak ve ortaya çıkan ilmi bilgiyi doğrulamak için ayetler doğrultusunda tevil etmek büyük bir hatadır. Çünkü ilimler daima tekâmül içerisinde. Zamanın değişmesi ile farklılıklar meydana gelebilmektedir. Bugün doğruluğunun kesin olduğu düşünülen ilmi bilgiler, başka bir zamanda tamamen veya kısmen değişikliğe uğrayabilmektedir. Biz Kur'ân'ı gelişen ilim ışığında, mevcut bilgilerimize göre tefsir edersek, bu ilmi kaideler değiştikçe ilgili ayetlerin tefsiri de değişmek durumunda kalır ki bu, içerik bakımından kendisinde tenakuz olmayan Kur'ân için çelişkidir.”¹²⁶

¹²³ Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru't-Tevhîd, 2018), 28.

¹²⁴ Yunus Emre Gördük, “‘Mu'cizât-ı Kur'ânîye Risâlesi’ Çerçevesinde Kur'ân'ın ‘İhbârat-ı Gaybiyye'si”, *Katre, Uluslararası İnsan Araştırmalar Dergisi*, 2016, 1: 167-183.

¹²⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21: 403.

¹²⁶ Kattân, *Mebâhis fi ulümü'l-Kur'ân*, 289.

Kur'ân-ı Kerîm'in Vicdanî İkna Metodu

Kur'ân'ın en mühim ikna metotlarından birisi akla hitap etmesinin yanında iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olan gönül ve vicdana da hitap etmesidir. Vicdan kelimesi lügatte; bulmak, sevmek, üzülmek, öfkelenmek anlamlarına gelen vecd kökünden müştak mastardır.¹²⁷ İstilah olarak; İnsanda iyiyi kötüyü ayırt eden, iyilikten huzur kötülükten azap duymasına yol açan, davranışları hakkında adil olmaya sevk eden duygu anlamına gelmektedir. Bu kelimenin lisanımızda kullanımıyla alakalı birkaç misal verecek olursak; pişman olmaktan ileri gelen üzüntü ve iç huzursuzluğu “*vicdan azabı*” ile ifade ederiz, yerine getirilmesi gereken manevi hissiyatı “*vicdan borcu*” ile tanımlarız, kendimizle hesaplaşırken “*vicdan muhasebesi*” yapar, içinden gelen iyiyi kötüyü ayırt edici sese kulak verme anlamında “*vicdanının sesini dinlemek*” tabirini kullanırız.¹²⁸ Bununla birlikte Kur'ân'da vecd/vicdan kelimesi Allah'a izafe edildiğinde ilm-i mücerred (kesin bilgi) manasına gelmektedir.¹²⁹ Yine aynı kökten gelen “el-Vâcid” kelimesi ise hadislerde esmâ-i hüsnâ arasında zikredilmektedir.¹³⁰

Allah tarafından insana bahşedilen, iyiyi kötüden ayırt etmeyi sağlayan ve insanı doğru yola yönlendiren manevi bir kuvvet olarak tanımladığımız vicdan, insanın yapmış olduğu bütün fiil ve hareketlerinden ya zevk duymasını sağlamakta yahut azap hissetmesini temin etmektedir. Bu ruh hali ise insanı faziletli işleri yapmaya yönlendirirken kötü fiilleri yapmaktan sakındırmaktadır. Dolayısıyla fitratı bozulmamış insan iyi davranışlarından dolayı huzur, kötü fiillerinden dolayı da üzüntü ve pişmanlık duymaktadır.¹³¹

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde insanın iç aleminde bulunan, onun iradi fiillerini ahlakî erdemler çerçevesinde düzenleyen, iyilikleri sebebiyle mutlu olmasını, kötülükleri sebebiyle de ıstırap duymasını sağlayan ahlakî melekedeki söz etmek mümkündür. Bu melekeyi en iyi ifade eden ve vicdanın tesirini de kapsayan ıstılah “Nefs” kelimesidir. Bu kelimenin manalarından birisi de “nefsü'l-akl” yani iyiyi kötüden ayırt edebilme melekesidir.¹³² İnsanın öz varlığı ve kişiliğini oluşturan, bütün yeteneklerinin merkezinde olan nefis, iyilik ve kötülükleri ayırt edebilecek şekilde yaratıldığını, nefisini arındırmanın ebedî kurtuluşa ereceğini,

¹²⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 854.

¹²⁸ Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3366.

¹²⁹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 1: 1623.

¹³⁰ Tirmizi “Da'avât”, 82

¹³¹ Bilmen Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam* (İstanbul: Ravza Yayınları, 201M.S.), 68.

¹³² Yusuf Topyay, *Kutsal Kitap ve Kur'ân'ı Kerim'de Nefs ve Ruh Sözcüklerinin Artsüremlî Semantik İncelemesi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 207.

onu kirletenin ise ziyana uğrayacağını ifade eden âyetlerdeki (eş-Şems 91/7-10) anlamıyla vicdanı hatırlatmaktadır.¹³³

Kur'ân-ı Kerîm'in temel ikna metodu akla hitap etmesidir. Ayetler genellikle insanı akletmek, düşünmek ve tefekkür etmek gibi aklî ikna yollarına sevk etmeğe yöneliktir. Bununla birlikte insan tabiatındaki ahlaki şuuru harekete geçirecek, insanın vicdanına hitap eden ayetlerde azımsanmayacak kadar çoktur. Çalışmamızın bu kısmında Kur'ân'ın vicdana yönelik bir takım ikna metotlarından bahsedeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de İnsan Psikolojisi

Genel tanımıyla “insanın düşünce ve davranışlarını inceleyen” bilim dalı olan “psikoloji/ruh bilimi”, içerdiği anlamı Latincedeki “psyche/ruh” ve “logos/bilgi” kelimelerinin bileşimiyle kazanmıştır. Sadece davranışı ele almayan psikoloji, davranış-zihin üzerinde durmakta ve davranışa yol açan zihni süreci sistemli bir şekilde araştırmaktadır.¹³⁴ İnsanın her türlü etkinliğini inceleyen psikoloji, eğitim, siyaset, din, sanat ve sosyoloji gibi oldukça geniş bir alanla ilişki içerisindedir. Psikoloji, bireyi mizaç ve kişiliğiyle ele almakta, oluşturduğu veya oluşturmaya çalıştığı benliğini çok yönlü olarak incelemektedir.¹³⁵

İnsanlar arasındaki ilişkilerde, insanların birbirleriyle temas kurabilmelerinde, özellikle insanları dine davet etmede psikolojinin önemi inkâr edilemez. Muhatabın ruh halini, onun erdemlerini ve zaaflarını, karakterini ve hissiyatını bilmeden iknada etkin ve muvaffak olmak mümkün değildir. İslam, asırlardan beri dünya nüfusunun önemli bir kısmına hükmettiğine göre Kur'ân-ı Kerîm'i insan psikolojisine ustalıkla hükmeden azim bir kitap, Hz. Peygamber'i de insan ruhunun inceliklerine en kusursuz şekilde tesir eden büyük bir peygamber olarak kabul etmek icap etmektedir. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in çok kısa bir zaman diliminde bu kadar etkili olmasının altında yatan psikolojik etmenlerin neler olduğunu tespit etmek önem arz etmektedir. Bu bağlamda Kur'ân davetinin kısa zamanda makes bularak kıtalara hükmettiğini görmekteyiz. Kur'ân'ın çok kısa zamanda insanları İslam dinine davette büyük başarı elde etmesi, onun fertlerin psikolojilerini ustaca etkilediğini ortaya koymaktadır.¹³⁶

Kur'ân ayetlerinin Hz. Peygamber'e yirmi üç senelik zaman diliminde peyderpey ve birçok ayetin bir sebebe binaen nazil olması, aynı şekilde Hz. Peygamber'den rivayet edilen

¹³³ Osman Demir, “Vicdan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 23: 101.

¹³⁴ Güncel Masaroğlu - Muhammet Koçakgöl, *Psikoloji Sözlüğü* (İstanbul: Nobel Yayınları, 2011), 142.

¹³⁵ Korhan Altunay, *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Romanında İnsan Psikolojisi* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2015), 4.

¹³⁶ Hayati Aydın, *Kur'ân'da Psikolojik İkna* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2002), 19.

hadislerin de genellikle insanların durumlarına göre ifade edilmesi, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in insan psikolojisini göz önüne aldığını, uygun zamanı beklediğini ve tedrice riayet ettiğini göstermektedir. Bir misalle izah gerekirse; Cahiliye döneminde yoğun bir şekilde tüketilen içkinin Kur'ân'ın nüzulünden itibaren tedricen yasaklanması insan psikolojisine riayetin tezahürüdür. İlk etapta içkinin yasaklanmaması ile birlikte birtakım zararlarının dile getirilmesi toplumun bu yasağa hazır hale gelmesini sağlamış, son inen ayetlerle yasaklandığı zaman da toplum buna reaksiyon göstermemiş ve yasağa hemen uymuşlardır. Bu hakikate işaret eden Hz. Aişe, (r.a) helal ve haramla ilgili hükümlerin ancak insanlar İslam'a ısındıktan sonra nazil olmaya başladığını söyleyerek, eğer (o dönemde) ilk defa; “içki içmeyiniz!” emri gelseydi, insanlar; “biz içkiyi kesinlikle bırakamayız!” diyeceklerini ifade etmiştir.¹³⁷ İşte insan mizacının bu yapısı göz önünde bulundurularak içkinin haram kılınması tedricen gerçekleşmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'de insan psikolojisini ifade eden önemli kavramlardan birisi kalp/قلب kelimesidir. Sözlükte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek”¹³⁸ veya “yürek, gönül”¹³⁹ anlamlarına gelen kalp kelimesi, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların, insanın anlama yeteneğinin kaynağı ve manevi varlığının merkezi olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁰

Kur'ân'da kalp kelimesi insanın anlama, düşünme ve kavrama yönünü diğer bir ifadeyle insanı insan yapan özellikleri ve başka varlıklardan ayıran keyfiyeti belirtir. Kalp, insanın anlama ve kavrama yeteneğinin kaynağı olduğu için, insan ilahi hitaba muhataptır, sorumludur. İnsanî ve dinî hayatın merkezinin kalp olduğu Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir. “Kalpleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar” (el-A`râf 7/179), “akletmek için onlarda kalp yok mu?” (el-Hac 22/46), “kalbi olanlar için bunda öğüt vardır” (Kâf 50/37) mealindeki ayetlerde kalp kelimesi düşünme, bilme ve kavrama gibi insanı tefekküre ve imana götüren temel insani yetenekleri ifade etmektedir. Bu ayetlerde daha çok insanın vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap edilerek insanoğlu, en basitinden en kompleksine, en somutundan en soyutuna kadar kendisini kuşatan bütün varlıklar üzerinde; kezâ insanlığın var oluşundan akıbetinin ne olacağına varıncaya kadar olmuş ve olacak şeyler üzerinde düşünüp taşınmaya ve bunlardan dersler çıkarmaya çağırılmıştır.¹⁴¹

¹³⁷ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 6.

¹³⁸ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'ân* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 2: 189.

¹³⁹ Ali Nâzîmâ - Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 196.

¹⁴⁰ Ayverdi, *Kubbealtı Lugati Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1558.

¹⁴¹ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 2;640.

Kalbin diğerk bir hususiyeti de değişken olmasıdır. Bu mesele duygu, düşünce ve inançların değişimini beraberinde getirir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) “ey kalpleri çeviren Allah’ım kalbimi dinin ve taâtın üzere sabit kıl”¹⁴² şeklinde dua edilmesini tavsiye etmiştir. Aynı şekilde “hiçbir insan yoktur ki kalbi, Allah’ın iki parmağının arasında olmasın. O dilediği -kulunun kalbi-ni istikamet üzere kılar, dilediğini de saptırır”¹⁴³ mealindeki hadisler kalpler ile Allah arasında bir bağ bulunduğuna işaret etmekte ve Allah’ın kalpleri değiştirdiğini ve yönlendirdiğini göstermektedir. Bu durum Kur’ân’da “ey iman edenler! size hayat verecek şeylere sizi çağırıldığı zaman, Allah’ın ve Resûlü’nün çağrısına uyun ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, onun huzurunda toplanacaksınız” (el-Enfâl 8/24) mealindeki ayet ile ifade edilmektedir. Ayette, Allah ve Resulü ’nün daveti yani Kur’ân ve Sünnet, “hayatın kendisi” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Allah ile beraber olma ve O’nun koruması altında bulunma şuurunun insana verdiği güç onu, psikolojik olarak canlı tutmakta ve ona hayat vermektedir.¹⁴⁴

Kur’ân’da kalbin bütün vücudu yönlendiren merkezi bir hüviyeti vardır. İman ve küfrün, iyilik ve kötülüğün, sevgi ve nefretin, cesaret ve korkaklığın hulasa bütün duyguların merkezi konumundadır. Kibir, haset, nefret gibi kötü duyguların merkezi kalp olduğu gibi iman, takva ve Allah sevgisi gibi güzel duyguların da merkezi kalptir. Yaratanı bilmek ve tanımak kalbin işidir.¹⁴⁵ Cebrail (a.s) Kur’ân-ı Kerîm’i Hz. Peygamber’in kalbine indirmiştir. (el-Bakara, 2/97) İnsan vücudunun mihenk noktası olan kalp bütün vücuda hâkim pozisyonundadır.¹⁴⁶ Beden onun arzusu istikametinde hak olanı ya tasdik eder veya reddeder.¹⁴⁷

Tebşîr ve İnzâr

Tebşîr ve İnzâr, insanların eğitimi açısından Kur’ân-ı Kerîm’in önemle üzerinde durduğu davet üslubu ve ikna metodudur. Muştulamak, mesrur olmak anlamına gelen Tebşîr,¹⁴⁸ terim olarak “müjdeleyerek sevindirmek”, “sevindirici bir haber getirmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁹ Tebşîr kelimesi mutlak olarak zikredildiğinde sevindirici bir haberde bulunmayı ifade ederken bir kaydın bulunması durumunda kötü haber vermeyi de kapsamaktadır.¹⁵⁰ İnzâr kelimesi ise korku haberini vermeye mahsustur.¹⁵¹ Gaflette olmaları sebebiyle kendilerini

¹⁴² Tirmizî, “Da’ avât”, 89, 124; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2: 168, 173

¹⁴³ Tirmizî, “Da’ avât”, 89.

¹⁴⁴ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 2;679.

¹⁴⁵ Buhâri, “İman”, 13.

¹⁴⁶ Buhâri, “İman”, 39.

¹⁴⁷ Müslim, “Kader”, 21.

¹⁴⁸ Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lügati*, 687.

¹⁴⁹ Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. “Tebşîr”

¹⁵⁰ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn İbn-Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1997), 61.

¹⁵¹ Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lügati*, 926.

bekleyen tehlikeyi göremeyen kimseleri uyandırmak anlamına gelmektedir.¹⁵² Nitekim Hz. Peygamber kendini düşman ordusunun gelmekte olduğunu görüp kavmine haber veren ve onları bu konuda uyararak kimseye benzetmiştir.¹⁵³

Tebşîr ve inzâr insanlık için geçerli olan ilahi kanunu onlara hatırlatma amacına yönelik bir metottur. “Kim bir iyilik yaparsa on misli hasenat vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez” (el-Enâm 6/160) şeklindeki ilahi hitapla özetlenen tebşîr ve inzâr, kötülüğün karşılığının dengi ile iyiliğin karşılığı ise fazlasıyla verileceği bildirilmiştir. Bu fazlalık mezkûr ayette “on misli” olarak belirtilmiştir. Diğer ayetlerde ise, böyle bir miktar belirtilmeden hasene’nin “kat kat fazlasıyla”, (en-Nisâ 4/40) “daha iyisiyle”, (en-Neml 27/89) “daha güzeliyle” (eş-Şûrâ 42/23) karşılık bulacağı bildirilmekle yetinilmiştir.

Müjdeli bir haber getiren kimseye “beşîr” denilir, gelebilecek tehlikeleri bildiren kimseye de “nezîr” veya “münzir” denilmektedir.¹⁵⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin tamamının beşîr (müjdeleyici) ve nezîr (uyarıcı) oldukları bildirilirken Kur’ân’ı Kerîm’in de insanları doğruya ulaştıran ve yanlışta düşmekten alıkoyan bir kitap olduğu haber verilmektedir. (Fussilet 41/2) Peygamberlerin müjde ile birlikte uyarma vazifelerinin olması tebşîr ve inzâr’ın dine davet ve insanları ikna hususunda birbirini tamamlayan iki önemli yöntem olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in insanları zorla imana sevk etmek gibi bir vazifesinin bulunmadığı, aksine görev ve sorumluluğunun tebliğ ve davetten ibaret olduğu belirtilmiştir. Allah Teala, Kur’ân-ı Kerîm’de “Eğer yüz çevirirlerse (bilesin ki), biz seni onlara bekçi göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğdir” (eş-Şûrâ 42/48) buyurmak suretiyle İslam’ın dayatma usulüyle tebliğ edilmemesi gerektiğini vurgulaması önem arz etmektedir.

Tebşîr ve İnzâr, dinî davette ilâhî gerçekleri anlatma ve insanları uyarıp harekete geçirme şeklinde ifade edilebilecek iki yönü olan metotlardır. Çünkü insanları harekete geçiren arzu veya korku faktörleridir. İnzâr, kişide korku uyandırarak onun dinin hedeflerine uygun davranışlara yönelmesini amaçlayan davet yöntemidir. Aslında uyarmanın amacı patolojik korku ve dehşete sürüklemek değildir; aksine önceden varılan bir anlaşmanın gereği olarak muhatabın üstlendiği şerefli görev ve sorumluluğu ona hatırlatmaktan ibarettir. Ancak bu tek başına değil, insan tabiatındaki arzu ve isteklere hitap etmek suretiyle dinî ilgi uyandırmayı

¹⁵² Seyyid Kutub, *Fî Zılâl’il-Kur’ân*, trc. Emin Saraç - Hakkı Şengüler (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986), 359.

¹⁵³ Buhârî, “Rikâk”26; Müslim “Fazâil”, 16.

¹⁵⁴ İbn-Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 61.

amaçlayan özendirme (tebşîr) ile kullanılır. İnzâr ve tebşîr bütün peygamberlerin ümmetlerini ilahi davete ikna etmek için kullandıkları iki davet metodudur.¹⁵⁵

Yumuşak ve Etkili Dil

Muhataba karşı yumuşak sözlü ve hoşgörülü olmak, onun inanç, düşünce ve davranışlarını değiştirmesi açısından etkili olan unsurlardandır. Yumuşak söz ve tatlı dilin tesir etmeyeceği hiçbir insan yoktur. Kurân-ı Kerîm, hitap ettiği insanlara yeri geldiğinde kavli leyyin, yeri geldiğinde kavli belîğ ve yeri geldiğinde ise kavli ma'ruf ile seslenmiştir. Aşağılamak, incitici sözler söylemek ve kırıcı olmak yerine hoşgörü ve şefkati esas almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yumuşak ve tatlı söz anlamına gelen "kavl-i leyyin" ifadesiyle kastedilen, Allah'ın Hz. Musa ve Hz. Harun'dan Firavun'a gidecekleri zaman ona karşı kullanmalarını istediği üsluptur. Allah, Hz. Musa ve Hz. Harun'a "İkiniz beraber firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" (Tâha 20/43-44), buyurmak suretiyle onlara kavli leyyin'i emretmektedir. Söz söylemede yumuşak bir üslubu tercih etmek insan kalbine daha fazla etki etmesi yönünden önemlidir. Hasan-ı Basri (110/728), Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün "lealle-لعل" edatlarının vucûb/gereklilik anlamına geldiğini beyan etmektedir. Bunun icabı olarak Firavun, Kur'ân-ı Kerîm'in buyurduğu gibi aklını başına almış ve içine korku düşmüştür. "Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız" (el-A'râf 7/134), "elhak inandım ki İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka ilah yokmuş" (Yûnus 10/90) mealindeki ayetler bunu göstermektedir. Fakat bu iman zorda kalmasının ve üzerindeki belanın defedilmesi amacının bir sonucu olarak gerçekleştiği için imanı kendisine fayda vermemiştir.¹⁵⁶

Bununla birlikte kavli leyyin ile hitap etmek İslam'ı tebliğ eden herkeste bulunması gereken güzel sıfatlardan biridir. Allah'ın bilhassa Firavun gibi zorba ve sulta sahibi bir kişiye karşı söz konusu üslubun kullanılmasını istemesi, esasen irşad ve tebliğ vazifesini yapan kimsenin takip etmesi gereken temel kuralın, kavli leyyin olduğunu göstermektedir. Razi (606/1210), bu ayetin tefsiri sadedinde "leyyin" ifadesinin kullanılmasının sebebinin şu şekilde izah etmektedir; "kendilerine kaba ve sert bir üslupla nasihat edildiğinde, azgınlık ve kibirlerini artırmaları despot kimselerin adetidir. Bu sebeple Allah Teala, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un Firavun'a karşı kavli leyyin ile hareket etmelerini emretmiştir."¹⁵⁷

¹⁵⁵ Hayati Hökekleli, "İnzâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22: 358.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 7:283.

¹⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22:56.

Bu üslubun birde insan fitratına bakan yönü vardır. İnsan kendisine gösterilen güler yüz, güzel söz, iyi muamele ve yumuşak davranıştan hoşnut olur. Kendisine bunları layık gören kimseye yaklaşır ve ona karşı minnet duyar, sert söz ve kaba davranışlarda bulunanlardan ise uzaklaşarak nefret eder. Nitekim Allah Teala, Hz. Peygamber'e hitaben; "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever" (Âl-i İmrân 3/159) buyurmaktadır. Bu ayet, Hz. Peygamber'in yüksek ahlakını, büyüklüğünü, yüreğinin şefkat ve merhametle dolu olduğunu ve ashabına karşı ne kadar hâkimane ve faziletli bir davranışta bulunduğunu göstermektedir. İnsanları bir araya getirip, birbiriyle kaynaştıracak olan kişinin, her şeyden önce insanlarla kaynaşabilecek hususiyette olması gerekir. İnsanlara karşı anlayışsız, merhametsiz, katı kalpli, kaba, geçimsiz ve huysuz kimseler, onları bir araya getiremez. Bu sebeple Allah, Hz. Peygamberi yumuşak huylu, anlayışlı, alçak gönüllü, duygulu, tatlı dilli ve güler yüzlü bir insan olarak yaratmıştır. Hz. Peygamber de bu seçkin hususiyetleri sebebiyle ashabına kendisini sevdirmiş, bir işaretiyle uğrunda canlarını feda edecek kadar onların gönlünü girmiştir. Allah, tebliğ görevinde bulunanlara yumuşaklık ile hareket etmelerini ve tatlı sözlü olmalarını emreder. Bütün bunları kullanarak muhatabın gönül deryasına ve mantığına giren kimse, izah etmek istediği meseleleri sevdirek rahat bir şekilde muhatabını ikna edebilir.

Terğîb ve Terhîb

Arapça kökenli bir kelime olan Terğîb luğatta; Bir kimseyi bir şeye karşı hırslandırmak veya teşvik etmek manasına gelmektedir.¹⁵⁸ Terhib ise sakındırmak, korkutmak manalarına gelmektedir. Terğîb, tesir edici sözlerle bir kişiyi herhangi bir şeye isteklendirmek, kıssalar ve darb-ı meseller ile teşvik etmek, hoşgörü ve yumuşaklıkla bir meleke kazandırmaktır; Terhib ise, insanı korkutmak süretiyle bir şeyi yapmasından sakınmasını sağlamaktır.

Yusuf el-Karadavi, terim anlamıyla terğîb ve terhîbi'i şu şekilde açıklamıştır; İnsanlara Allah'a ibadeti, salih ameli, hayır yapmayı, güzel ahlak sahibi olmayı, İslam'ın emrettiklerini yerine getirmeyi sevdirmek ve bunlara teşvik etmeye terğîb denilmektedir. İnsanı Allah'tan uzaklaşmaktan onun farzlarını zayıf etmekten, edası konusunda gevşeklik göstermekten nehiyler konusunda da kötülük ve rezilliklerden sakındırmaya terhîb denilmektedir. İnsanları Allah'ın

¹⁵⁸ İbn-Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1:111.

çizdiği hukuka riayet, dünyevi ve uhrevi azaptan kurtarmayı, korku ve sakındırma kamçısıyla sağlamaktır.”¹⁵⁹

Dinî literatürde bu iki kelime genelde birlikte kullanılır. İslâm’da, insanın iki hususiyeti olan havf ve recânın (korku ve ümid) aynı dengede tutulmasına ehemmiyet verilmiştir. İslâm dininin iman edenlere vaad ettiği ödül ile iman etmeyenlere verilecek cezalar arasında bir muvazene gözetilmiş, insanlara bu mükâfat ve cezanın duyurulmasına terğîb ve terhîb denilmiştir.¹⁶⁰ Kur’ân’da rağbet¹⁶¹ ve rehbet¹⁶² köklerinden müştak olan çeşitli kelimeler luğat anlamlarıyla yer almaktadırlar. Kur’an’da bu iki terim “Onlar ümit ederek (rağaben) ve korkarak (raheben) bize yalvarıyorlardı” (el-Enbiyâ 21/90) mealindeki ayette birlikte kullanılmıştır.

Kur’ân muhatabını ikna etmek ve insanın vicdanında tesirli olmak, dinin temel ilkelerini, emir ve nehiyelerini muhatabın zihnine/kalbine nakşetmek gayesi ile kullandığı edebi üsluplardan biri de terğîb-terhîb metodudur. Edebi bir mahiyetten ziyade bu üslubun en belirgin niteliği, eğitici özelliğinin ağırlıkta olmasıdır. Nitekim Nebevî hitapta da sıkça rastladığımız bu üslup, Hz. Peygamber tarafından bir eğitim vasıtası olarak sıkça kullanılmıştır. Hz. Peygamber, Kur’an hitabının bu üslubundan ve terğîb-terhib anlatım biçimini tavsiye eden ayetlerinden ilham alarak bu ikna yöntemini en güzel şekilde kullanmıştır.

İman edenleri salih amellere teşvik eden, kötü olan amellerden de sakındıran her bir ayet üslup itibariyle söz konusu metot kapsamına girmektedir. Terğîb ve terhîb konuları Kur’an’da hem dünyevî hem de uhrevî hayata yönelik olarak işlenmektedir. Teşvik etmek ve korkutmakta esas olan, insanların dünyada işlediklerinin karşılıklarını ahirette görecekleri olmakla birlikte, muhatapların İslam davetini kabul etmeleri durumunda dünyada da iyiliklere ulaşacakları, aksi hâlde zorda kalıp kötülüğe uğrayacaklarının kendilerine bildirilmesi ve uyarılmalarıdır. Bu nedenle terğîb ve terhîb’de başvurulan formlardan biri olan peygamber kıssalarında söz konusu olan bu metodun hem dünya ve hem de ahirete dönük yönleri çok yaygın bir biçimde, ikna ve eğitim aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin Hz. Hud (as) “Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra ona tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze

¹⁵⁹ Yusuf el-Karadâvî, *el-Müntekâ min Kitâbi’t-terğîb ve’t-terhîb* (Katar: Merkezü Buhûsü’s-Sünne, 1998), 9-10.

¹⁶⁰ Mehmet Görmez, “Terğîb ve Terhîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40:508.

¹⁶¹ Bkz. el-Bakara, 2/130; en-Nisâ, 4/127; et-Tevbe, 9/59, 120; Meryem, 19/46; el-Enbiyâ, 21/90; el-Kalem, 68/32; el-İnşirâh, 94/8.

¹⁶² Bkz. el-Bakara, 2/40; el-Mâide, 5/82; el-A’râf, 7/116, 154; el-Enfâl, 8/60; et-Tevbe, 9/31, 34; en-Nahl, 16/51; el-Enbiyâ, 21/90; el-Kasas, 28/32; el-Hadîd 57/27; el-Haşr 59/13.

güç katsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.” (Hûd 11/52) davetinde bulunmuş ve kavmini, dünya hayatının çekici unsurlarıyla Allah’a iman etmeye teşvik etmek istemiştir.

Aynı şekilde Hz. Nuh’da (a.s) kavmine “(Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsın. Sizi mallarla, oğullarla desteklesin ve sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar meydana getirsin.”,(Nûh 71/11-12) buyurmak suretiyle dünya nimetlerinin cezbedici özelliğini kullanmış ve Allah’a iman etme hususunda kavmini yönlendirmiştir. Hususiyle iman edenler, dünya hayatında Allah’ın yardımının kendileriyle beraber olacağı vaadiyle ve ahiret hayatında da çeşitli nimetlerle müjdelenmişlerdir: “Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır. Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele! (Sâf 61/10-13).

Bu ayetlerde dünya nimetleri bir teşvik unsuru olarak kullanılırken, insanların yaratıcısını unutmaması ve dünyada birtakım çıkarları uğruna sahte kıymetlere bağlanıp kalmaması için de önceki kavimlerden misaller getirilerek ikazlarda bulunulmuştur. Zira insanların ilahi çağrışı kabul etmeyip, Allah’ı inkâr ettiklerinde kendilerine verilmiş olan bu nimetleri kaybedecekleri kendilerini uyarmak ve sakındırmak suretiyle haber verilmiştir.

Allah, insanların böyle bir durumla karşılaşmamaları için dünyadayken sakındırma (terhib) yoluyla ikaz etmekte, ahirette ise hüsrana uğramamaları için iman ve ibadetleri teşvik (tergîb) yoluyla cazip göstermektedir. Zaten Kur’an’daki tergîb ve terhib’in dengeli bir şekilde olduğu, her müjdenin ardında bir uyarının anlatıldığı ve her uyarının arkasından da bir müjdenin anlatıldığı görülür. Böylece muhatapların duygularının dengelenmesi sağlanarak ikna edilmiş olmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in Tarihi Kıssalarla İkna Metodu

Kur’ân-ı Kerîm’de “قص -kassa” kelimesinden türeyen çeşitli fiil ve isim sîgalarında birçok lafız geçmektedir.¹⁶³ Arap lisanında bir şeyin veya kimsenin izini sürüp takip etmek, bir haber veya sözü bildirmek, anlatmak, yün veya saç kesip kırmak gibi anlamlara

¹⁶³ Bkz. en-Nisâ 4/164; Âl-i İmrân 3/62; el-En’am, 6/57; el-A’râf, 7/7-35-101-176; Hûd, 11/100; Yûsuf, 12/3-5; en-Nahl, 16/118; el-Kehf, 18/13-64; Tâhâ, 20/99; en-Neml, 27/76; el-Kasas, 28/5-11-25; el-Mü’min, 40/78.

gelmektedir.¹⁶⁴ Kıssa anlatan kimseye Arap dilinde “*kâss*” diye isimlendirilir.¹⁶⁵ Bizim lisanımızda ise “*Kıssahan*” ismi kullanılmaktadır. Kur’ân’ın birkaç ayetinde geçen *kasas* kelimesi *haber*, *hal*, *nebe* gibi anlatılan şey anlamında isimdir. Ulûmu’l-Kur’ân ıstılahında Kıssa; geçmiş peygamberler, toplumlar ve mâzîde meydana gelen hadiseleri haber verme anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de kıssa kelimesi yer almamakla birlikte *kasas* kelimesi ve türevleri dışında farklı ayetlerde *hadis*, *nebe*, ve *haber* gibi kelimeler kıssa anlamında kullanılmaktadır. Hadis kelimesi hakkında İbn Âşûr’un (ö.1973) *ولا مستأنسين لحديث* (el-Ahzâb 33/53) ilgili izahına göre bu kelime geçmişte meydana gelen vakıayı ifade ettiği gibi yeni bir hal ve durum hakkında haber vermek anlamında da kullanılmıştır. Buna binaen Hz. Peygamber’den gelen rivayetlere hadis denilmektedir. Hatta bu kelimenin zaman içerisinde anlamı genişlemiş her şeyle ilgili bildirimde bulunmak anlamında kullanılagelmiştir.¹⁶⁷ Kur’ân’da geçmiş peygamberlerin kıssaları ile alakalı kullanılan diğer bir kelime de *nebe* (çoğulu *enbâ*) ve türevleridir. Ragıp el-İsfahânî bu kelimeyi “haber-i resûl gibi kendisinde yalan bulunmayan, faydalı, büyük haber” şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁸ Kur’ân-ı Kerîm’in birçok ayetinde kullanılan bu kelime genel olarak “haber” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı geçmişteki bazı peygamberlerle ilgili haberler “*enbâu’l-gayb*” terkihiyle ifade edilmektedir. (el-Hûd 11/49; Yûsuf 12/102) Bununla birlikte Kur’ân’da sadece geçmiş peygamberlerin kıssaları anlatılmamaktadır. Birçok ayette Âd, Semûd gibi kavimler, geçmişte helak edilen beldeler, peygamberleriyle alay eden topluluklara ait haberlerden de bahsedilmektedir. (el-En’âm 6/5; et-Tevbe 9/70; İbrâhîm 14/19; Tâhâ 20/99)

Kur’ân-ı Kerîm’de çokça zikredilen *mesel* kelimesi de bazı ayetlerde kıssa anlamında kullanılmıştır. Mesela *ومضى مثل الاولين* (ez-Zuhruf, 43/8) “gelip geçenlerin kıssaları, feci akıbetleri daha önce nazil olan ayetlerde de anlatılmıştı” manasındadır. Bu ayette geçmişte helak edilen toplumların halleri haber/kıssa olarak aktarılması sebebiyle bu bağlamda *mesel* haber anlamı taşımaktadır.¹⁶⁹ Keza Râzî (ö. 606/1210) *مثل من كل مثل* (el-İsrâ 17/89) *mesel* kelimesinin *tehaddî* anlamında kullanılmasının mümkün olduğunu söylemekle birlikte kıssa anlamına da gelebileceğini ifade etmektedir. Bu takdirde manası; “biz bu müşriklere küfürde ısrar eden Nûh, Âd, Semûd kavimleriyle ilgili haberleri ve Allah’ın

¹⁶⁴ İbn-Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 7:73.

¹⁶⁵ Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhîd* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2000), 851.

¹⁶⁶ Kattân, *Mebâhis fi ulûmü’l-Kur’ân*, 327.

¹⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 22:84.

¹⁶⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 788.

¹⁶⁹ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâik’ut-te’vîl*, 3:265.

onları birtakım belalar ile nasıl imtihan ettiğini birçok kez anlattık” anlamına gelmektedir.¹⁷⁰ Ulûmu'l-Kur'ân literatüründe “Kur'ân ayetlerindeki mana ve maksadın insan ruhunda hayranlık uyandıracak biçimde tesirli ve özlü olarak ifade edilmesi”¹⁷¹ şeklinde açıkladığımız mesel ile Kur'ân kıssaları arasındaki temel fark; kıssalar yaşanmış ve tarihi hakikatleri ifade ederken, mesel tarihi bilgi ile beraber empirik bilgi sağlamaya da müsaittir.¹⁷² Dolayısıyla Kur'ân kıssaları, mesel kelimesinin anlam ve muhtevasını kapsadığı halde meselin kıssaya denk geldiğini veya kıssayı kapsadığını söylemek mümkün değildir.¹⁷³

Kur'ân kıssaları tarihi şahsiyetlere ya da olaylara dair haberleri ihtiva etmesi bakımından yani kıssa olmaları hasebiyle geçmiş kavimlerin haberlerini, o kavimlerde meydana gelen hadiseleri ve peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelelerini haber vermektedir. Kur'ân kıssaları gerek kişileri gerekse hadiseleri aktarma bakımından sıradan söz ve anlatımlardan farklı bir beyânî üslûba sahiptirler. Öyle ki; portresi çizilen, hayatı aktarılan bir kişinin söz konusu kıssasını okuduğunda sanki o kişiyi ve yaşadığı hadiseyi görüyormuş gibi hissedersin. Adeta o kişi kendi durumunu ve hayatını anlatıyor gibi bir izlenim edirsin. Dolayısıyla hiçbir tasvir Kur'ân-ı Kerîm'in lafız ve üslubunun ortaya koyduğu canlandırmadan daha tesirli olamaz.¹⁷⁴

Kıssaların Üslûbu: Tevhîdi İzhâr

Kur'ân-ı Kerîm, Allah tarafından gönderilip, dünya ve ahiret saadetini temin etmeyi hedefleyen hidayet kitabı olması hasebiyle her ayet ve üslubu bu temel gaye ve hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Kur'ân, ilahi mesajı insanlığa aktarırken insanlığa mâl olmuş anlayış ve kültüründe bulunan beyan ve üslupları en güzel şekilde kullanarak insanoğlunu irşat ve ikna etmeyi hedeflemektedir. Kur'ân'ın kullandığı temel irşâd metotlarından biri de şüphesiz kıssa üslubudur. Kur'ân'ın asıl hedef ve gayesi neyse takribî olarak üçte birini kapsayan Kur'ân kıssalarının da aynı hedef ve gaye doğrultusunda zikredilmesi gayet tabîdîr. İnsan tabiatını göz önünde bulunduran Kur'ân-ı Kerîm, en güzel kıssaları adeta bir sinema şeridi gibi sunmak suretiyle ibret alınacak hususları arz ederek tevhit istikametinde hayatı tanzim etme yollarını göstermektedir.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21:407.

¹⁷¹ Kattân, *Mebâhis fi ulûmü'l-Kur'ân*, 303.

¹⁷² Hanifi Özcan, “Maturidi'ye göre Kur'an'daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi”, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, 5: 111.

¹⁷³ Hatice K. Arpagu, “Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, 12.

¹⁷⁴ Ebû Zehra, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kur'ân*, 149.

¹⁷⁵ İdris Şengül, “Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1996, 32: 64.

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarına bakıldığında ekseriyetle kıssaya konu olan malzemenin peygamberler ve onların hak davalarının tarihi olduğu görülmektedir. Bu muhteva içerisinde ilahi davetler karşısında insanların durumu, ilahi daveti kabul edenler- etmeyenler ve hak-batıl çerçevesinde inanan ve inanmayan arasındaki mücadelenin neticesi Kur'ân'da öz olarak anlatılmaktadır. Netice olarak Kur'ân üslubunun gayesi muhataplarını daha önce düşülen hatalara karşı uyarmak, tevhit akidesini benimseme hususunda onları ikna etmek, Allah'ın istediği kul/insan seviyesine çıkarmaktır.

Mekkî sûrelerin genel muhtevasına bakıldığında peygamberlerle ilgili kıssaların ana hedefi tevhîd itikadının hak, şirkin ise batıl olduğunu vurgulamaktır. Bu çerçevede Hz. Nûh, Hz. Salih, Hz. İbrahim Hz. Şuayb gibi birçok peygamberle ilgili kıssalar Â'râf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde anlatılmaktadır. Bu kıssalar arasında tevhîd inancına davet ekseninde Hz. İbrahim ile kavmi arasında cereyan eden hadiseler önem arz etmektedir. Arapların atası olması ve yer yüzündeki ilk evi inşa etmesi sebebiyle Araplar, Hz. İbrahim'le övünüyor ve insanlar arasında üstünlük iddiasında bulunuyorlardı. Kur'ân'da Hz. İbrahim'in Kabe'nin inşasıyla alakalı memur kılındığı ve Hz. İbrahim'in ahfâdı (torunları) hakkındaki duası (el-Bakara 2/124-128) zikredildikten sonra Hz. İbrahim'in "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin" (el-Bakara 2/129) şeklindeki duası üzerine Hz. Peygamber'in gönderildiği ve duasının kabul edildiği bildirilmektedir.¹⁷⁶ Dolayısıyla İslam ile Hz. İbrahim'in daveti arasındaki inanç birliği ortaya çıkarılarak müşriklere şöyle denilmektedir; siz Araplar Hz. İbrahim ile iftihar ediyor, onun soyundan gelmekle övünüyorsunuz peki neden aranızdan çıkan size Peygamber olarak onun duası üzerine gönderilen Hz. Muhammed'i sahiplenmiyor ve onunla iftihar etmiyorsunuz?¹⁷⁷

Tevhîd mesajı Hz. İbrahim ile kavmi arasında meydana gelen hadiseler üzerinden anlatılmış ve Hz. İbrahim dilinden putperestliğe sadakat anlayışı ciddi biçimde sorgulanmıştır. "Ey Muhammed! Onlara İbrahim'in haberini de anlat. Hani o babasına ve kavmine, neye tapıyorsunuz? demişti. Putlara tapıyoruz ve onlara tapmağa devam edeceğiz demişlerdi. İbrahim dedi ki: Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı? yahut size fayda veya zararları dokunur mu? Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk dediler. İbrahim şöyle dedi: Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü? Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin rabbi olan Allah dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir" (Şuarâ 26/69-78) mealindeki ayetlerde Hz. İbrahim'in kavminin "biz babalarımızı böyle

¹⁷⁶ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2015), 1:80.

¹⁷⁷ Ebû Zehra, *el- Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kur'ân*, 122.

yaparken bulduk” sözleriyle, Mekke müşriklerinin “Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” (ez-Zuhruf 43/23) mazeretleri şunu göstermektedir; atalar dinine, putperestliğe sadakatin tarih boyunca tekrarlanan en temel şirk gerekçesi olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁷⁸ Böylelikle Mekke müşrikleri putperestliğe sadakat hususunda ataları Hz. İbrahim diliyle kınanmışlardır.

Hz. İbrahim’in tevhîd akidesini izhar sadedinde dikkat çeken hususlardan biri, Hz. İbrahim’in yıldızları, ayı ve güneşi görünce her biri için “*işte bu benim Rabbimdir*” demesi bunlar gözden kaybolunca da “*ben kaybolanları sevmem*” demek suretiyle bunların ilah olamayacağını ima etmesi ve “Ben hakka yönelen muvahhid olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim” (el-Enâm 6/76-79) diyerek tevhîd inancını izhar etmesidir. Hz. İbrahim’in yıldız, ay ve güneşe bakıp “*işte bu benim rabbimdir*” demesi onların rubûbiyetine inandığı için değildir. Bu ayetlerin öncesinde bu gök cisimlerini sembolize eden putlara tapan halkını kınadığı bilinmekte ve daha çocukluk yaşında kendisine doğru yol gösterilip, hidayet bahşedildiği, (el-Enbiyâ, 21/51) sağlam bir tevhîd akidesine sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁹

Bu delillerden hareketle Hz. İbrahim’in “*işte bu benim rabbimdir*” demesini, istihza yoluyla müşrikleri eleştirme manasında söylemiş olduğuna hamletmek mümkündür. Bu ifade şeklinin bir topluluğa sözde liderlik yapan aciz kimseye, alay ederek “*işte budur sizin lideriniz*” demeye benzemektedir veya Hz. İbrahim bu sözü onların ilahlarını inkâr mahiyetinde söylemesi de mümkündür. Daha anlaşılır şekilde ifade etmek icap ederse Hz. İbrahim bir nevi müşriklere “*bu benim rabbim midir? Ha söyleyin bakalım!..*” demektedir.¹⁸⁰ Netice olarak Hz. İbrahim kavminin batıl inançlarından hareket ederek, onların dikkatlerini çekebilmek için onların iddiaları gibi beyanda bulunmuş ve iddialarının batıl olduğunu aklî istidlal ve tefekkür yoluyla göstermiştir. Onları tevhîd akidesine ikna etme düşüncesiyle yıldızların, ayın ve son olarak güneşin tanrı olamayacağını, gelip geçici ve değişken olan şeylerin ilah olamayacağı şeklindeki temel hakikate dayanarak Allah’tan başka ilah bulunmadığını ispatlamış, nihayet sahip olduğu yakînî iman ile “*ben, hanîf olarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan (dolayısıyla sizin tapmakta olduğunuz yıldızları, ayı ve güneşi de yaratan) Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim*” (el-Enâm 6/79) ifadesiyle ortaya koymuştur.¹⁸¹

¹⁷⁸ Mustafa Öztürk, *Kur’ân Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 87.

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 18:455.

¹⁸⁰ Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 911.

¹⁸¹ Ebü's-Senâ Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî ve's-seb'î'l-meşânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 4:188.

Hız. İbrahim sadece bu bahsi geçen ayetlerde Şirk inancını eleŐtirmemiŐ, başka suret ve Őekillerde de mŐŐriklerin bu inancını yermiŐtir. Mesela; putların kırılma hadisesinde mŐŐrikler Hz. İbrahim'e hitaben "Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim" dediler. İbrahim de cevaben "Hayır! Bunu Şu bŐyŐkleri yapmıştır. KonuŐabiliyorlarsa onlara sorun, bakalım!" (el-Enbiya 21/62-63) mealindeki ayetler ile Hz. İbrahim'in putlara, "Neden bir Şeyler yemiyorsunuz; neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?" (es-Sâffât 37/91-92) dediğini belirten ayetlerde hem Hz. İbrahim'in kavmince benimsenen batıl inançlarının temelsiz olduğu anlatılıyor hem de bu ayetlerde putperest Arapların inançlarına istihza yoluyla bir gönderme yapılmaktadır.

Kıssaların Gayesi: İbret

ŐğŐt almak anlamına gelen, sŐzlŐkte "geçmek, aÇmak" manasında kullanılan ve abr (عبر) kŐkŐnden mŐŐtak olan ibret kelimesi, ıstılah olarak "bir halden diğer bir hale geçmek, intikal etmek" anlamına gelmektedir.¹⁸² Terim olarak ibret ve itibar aynı manada olup "bilinen ve gŐrŐnenden hareketle bilinmeyen ve gŐrŐnmeyen Şeyi elde etmek" diye tarif edilmektedir. Aynı kökten tŐreyen "ubŐr" kelimesi denizden veya nehirden herhangi bir surette geçmeye mahsustur. RŐya yorumuna "tabir" isminin verilmesi de intikalle ilgilidir. RŐyayı yorumlayan kimse hayali olan Şeyi akıl ve zihin marifetiyle tevil etmektedir.¹⁸³

Kur'ân-ı Kerım'de MŐslŐmanlar ile Mekke mŐŐrikleri arasında vukŐ bulan Bedir gazvesinde MŐslŐmanların sayıları az olduğu halde galip geldikleri hatırlatılarak bundan ibret almaları istenmiş, (Âli İmrân 3/13) gece ve gŐndŐzŐn birbirini takip etmesinde, (en-NŞr 24/44) hayvanların yaratılması ve insanların hizmetine sunulmasında, (el-MŐ'minŐn 23/21) akıl sahipleri ve tefekkŐr eden insanlar için alınacak ibretler olduğu hatırlatılmaktadır.

İbret alınacak hususlardan birisi ŐŐphesiz peygamber kıssalarıdır. Bu husus ayetlerde açıkça belirtilir. Mesela "andolsun ki, geçmiş peygamberlerin kıssalarında akliselim sahipleri için ibret vardır. Kur'ân uydurulabilecek bir kelam değildir. Bilakis kendinden Öncekileri tasdik eden, her Şeyi ayrı ayrı açıklayan ve iman eden bir toplum için hem yol gŐsterici ve hem de rahmettir." (YŐsuf 12/111). Yusuf sŐresinden mealini verdiğimiz ayette geçmiş peygamberlerin hayatlarında, onların tevhiğ mŐcadelelerinde akliselim sahibi, sağduyulu insanlar için ibretler olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte في قصصهم عبرة kısmındaki zamir ZemahŐer'i'ye göre

¹⁸² Râğıb el-İsfehâni, *el-MŐfredât*, 543.

¹⁸³ Hasirizâde Elif Efendi, *en-NŐru'l-Furkân fi Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 2015, 2: 75.

Hız. Yusuf ve kardeşlerine gitmektedir.¹⁸⁴ Bu takdirde mana “*Yusuf ve kardeşlerinin kıssalarında ibretler vardır*” anlamını kazanmaktadır.

Yusuf kıssası iyilerle kötülerin mücadelesine müşahhas bir misaldir. Bu kıssada Hz. Yakup’un Allah’a imanı ve bu iman sayesinde gösterdiği sabır, oğullarına “*Mısır’a ayrı ayrı kapılardan giriniz*” diye nasihat edip gelebilecek tehlikelere karşı tedbirli olmalarını tavsiye ettikten sonra, “*Ama, Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam; hüküm sadece Allah’ındır*” diyerek Allah’a olan tevekkülünü göstermesi, Hz. Yusuf’un kuyudan kurtulması, zindandan sonra Mısır’a melik olması, velinimetine ihanet etmekten Allah’a sığınarak iffet ve sadakat örneği sergilemesi birer ibret timsali olmuştur.¹⁸⁵

Bununla birlikte Râzî, (ö.606/1210) sürenin evvelinde bu kıssanın “sana bu Kur’ân’ı vahy etmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz” (Yûsuf 12/3) denilmek suretiyle “*ahsenü’l-kasas*” olarak nitelendirilmesini, sürenin sonunda ise “*Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında aklıselim sahibi kimseler için ibretler vardır*” denilmek suretiyle akıl sahiplerine vurgu yapılmasını, kıssanın güzelliği ancak aklıselim sahibi insanların alacakları ibretler sebebiyle olacağı anlamına geldiğini belirtmektedir.¹⁸⁶

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) nüzul-siret çerçevesinde bu kıssayı şöyle izah etmiştir; Allah bu kıssayı Hz. Peygamber’e Mekke müşriklerinin eziyetlerine karşı sabretmesi için anlatmıştır. Hz. Yusuf, kendi kardeşleri ve aynı dinden olmasına rağmen kardeşlerinden bu tür sıkıntıları görmüştür. Dolayısıyla Allah Resulü de putperest kavminden gördüğü sıkıntı ve eziyetlere karşı sabretmesi için bu süreyi göndermiştir.¹⁸⁷ Keza Taberî (ö.310/923) de bu minvalde şöyle demiştir; “Hz. Yusuf kendi yakınlarının hasetleri yüzünden çok sıkıntılar çektiğini, ama sonucunda Allah’ın lütuf ve ihsanına kavuştuğunu Hz. Peygamber bilsin, böylece Kureyş’li yakınları tarafından revâ görülen sıkıntılardan dolayı kederlenmesin diye teselli mahiyetinde indirilmiştir.”¹⁸⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de zikri geçen kıssalar bir taraftan Hz. Peygamber ve Müslümanların Allah yolunda maruz kaldıkları zorluklara karşı direnmelerini temin etmeye diğer taraftan da tevekküle teşvik etmeye yöneliktir. Kur’ân kıssalarının dikkat çeken en bariz özelliklerinden biri de sosyal hayatı düzenlemesi, birlik ve beraberliğin temin edilip toplumun ıslahına yönelik olmasıdır. Hz. Yusuf’un kardeşleriyle arasında yaşanan en çarpıcı ibret dersi Hz. Yusuf

¹⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmızı’t-tenzîl*, 2:511.

¹⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18:522.

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18:522.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 6:300.

¹⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vili’l-Kur’ân*, 15:561.

tarafından sergilenen ahlak ve fazilet dersidir. Kıskançlık sebebiyle Hz. Yusuf'u kuyuya atarak hayatına kastettikleri, hatta yıllar sonra onu hırsızlıkla yaftaladıkları bilinmesine rağmen Hz. Yusuf, kendisine reva görülen onca kötülüğe “bugün size kınama yok. (Ben sizi affettim; dilerim) Allah da sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir” (Yûsuf 12/92) demek suretiyle engin merhametini göstermesidir. Diğer kıssalar gibi Yusuf kıssasının da Hz. Peygamber ve sahabilerde etkisinin olduğu muhakkaktır. Hz. Peygamber Yusuf kıssasının tavsiye ettiği ahlaki fazilet dersinden fazlasıyla nasipdar olduğu için yıllarca kendisine ve Müslümanlara olmadık hakaretleri, her türlü eziyet ve cefayı reva gören Kureyşlileri Mekke'nin fethedildiği gün bir çırpıda affetmiştir. O gün hayatlarından endişelenen müşriklere, “benden nasıl bir muamele bekliyorsunuz” diye sormuş onlar da “senden iyilik bekliyoruz, sen hayırlı bir kardeşsin, hayırlı bir kardeşin oğlusun” cevabını verince “Yusuf'un kardeşlerine hitap ettiği gibi hitap edeceğim” diyerek “bugün size kınayıp azarlama yok, hepiniz serbestsiniz” buyurarak Hz. Peygamber de o eşsiz merhametini göstermiştir.¹⁸⁹ Dolayısıyla tarihi kıssalardan çıkarılabilecek en büyük dersin ibret olduğunu Hz. Peygamber hayatında bizzat yaşayarak açıkça göstermiştir.

Küfr-Şirk Ehlini Takbih

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarının hedefinde olan hususlardan biri de Mekke müşriklerinin risalete karşı sergiledikleri inkârcı tavrın kınanmasıdır. Bu meyanda verilen misallerden biri Mekkî sûrelerde zikredilen Hz. Âdem ve İblis kıssasıdır. Bakara, Â'raf, Hicr, İsrâ ve Kehf sûrelerinde geçtiği (el-Bakara, 2/34) üzere Allah bütün meleklerle Hz. Adem'e secde etmelerini emrettiğinde İblis haricinde bütün meleklerin Hz. Adem'e secde ettiği İblisin ise secde etmekten kaçındığı bildirilmektedir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) İsrâ sûresi 17/61-65 ayetleri bağlamında İblisin imandan çıkıp küfre girmesine sebep olan şeyin iblisin Hz. Ademe karşı beslediği kibir ve haset olduğunu belirterek İblis; “*Beni ateşten onu çamurdan yarattın. Dolayısıyla ben asaleten ondan daha kıymetli ve şerefliyim. Böyleyken ona nasıl secde ederim*” demek suretiyle Allah'ın huzurundan kovulduğuna dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan Kureyş müşrikleri de bu iki sebepten yani kibir ve hasetleri sebebiyle Hz. Peygamberle inatlaşıp ondan yersiz isteklerde bulunmuşlardır. Kibir onları Hz. Peygambere boyun eğmekten alıkoymuş, hasetleri ise Hz. Peygamber'e bahşedilen nübüvveti çekememezliğe sevk etmiştir.¹⁹⁰ İblisin Hz. Adem'e karşı beslediği böbürlenmenin bir benzerini de Mekke müşrikleri fakir Müslümanlara karşı takınmışlar ve “biz şerefli ve asilzade

¹⁸⁹ Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4:810.

¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21:366.

kimseleriz onlar ise nesep itibariyle düşük insanlardır, biz Mekke'nin zenginleri onlar ise fakru zaruret içindedirler, onlarla nasıl aynı mecliste yer alabiliriz? demişlerdir. Dolayısıyla Allah İblis ile müşriklerin yollarının aynı olduğuna dikkat çekmiş sonra da müminleri iblisin yoluna girmekten sakındırmak için “beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, size düşman oldukları halde dost mu edineceksiniz” (Kehf 18/50) buyurmuştur.

Taberi, (ö. 310/923) Hz. Âdem ve İblis kıssasını anlatan ayetleri (es-Sâd 38/71-85) izah çerçevesinde müşriklerin hallerini şu şekilde açıklamıştır; bu kıssa Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr ederek onun davetine icabet etmeyen, Allah tarafından vahyedilen Kur'ân'a uymayı kibirlerine yediremeyip onca büyük insan varken “Bizim aramızdan vahiy ona mı verildi? (el-Kamer 54/25) “O Peygamber, sadece sizin gibi sıradan bir insan” (el-Mü'minûn 23/33) gibi küstahça sözler sarfeden müşriklere Allah tarafından bir kınama ve paylamadır. Allah Teala müşrikleri “*ben Ademden daha hayırlıyım*” demek suretiyle kibirlenen ve kendini helake sürükleyen İblis ile kıyaslamış ve onları Hz. Peygamber'e karşı takındıkları kibir halinden sakındırmış, bu yalanlama ve kibirlenme hallerinin devam etmesi durumunda iblis gibi helak ile karşılaşacakları ikazında bulunmuştur.¹⁹¹

Mekkî sürelerde Hz. Âdem-İblis haricinde başka kıssalarda da müşriklerin ahlâkî olmayan davranışlarını kınama amacından bahsetmek mümkündür. Mesela Lût kıssasında livâta meselesine değinilmiş bunun son derece çirkin bir ahlaksızlık olduğu belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm müşrikleri inzâr ve tehdit amacıyla Lût kavminin feci akıbetleriyle ikaz etmekte, Yahudi literatüründe Hz. Lût'la ilgili yakışıksız iddiaları çürütmekte ve Cahiliye dönemindeki müşriklerin livâta gibi sapkınlıklarına işaret etmektedir.¹⁹²

Hz. Peygamber ve Mü'minlerin Takviyesi

Kur'ân kıssalarının birçoğu müşrikleri tehdit ve korkutma amacı taşıması yanında Hz. Peygamber ve mü'minleri teşvik ve manevi yönlerini takviye işlevine de sahiptir. Risalet tebliğ edildikten sonraki on üç senelik Mekke döneminde müşriklerin ağır baskı ve zulümlerine maruz kalan Hz. Peygamber, Allah tarafından “sabret! çünkü Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez”, (Hûd, 11/115) “ey Muhammed! Sabret. Allah'ın va'di şüphesiz gerçektir,” (el-Mü'min 40/55) “o halde onların söylediklerine sabret” (Kâf 50/39) mealindeki ifadelerle Hz. Peygamber'in manevi hali takviye edilerek din-i İslam'ı tebliğ hususunda zorluklara karşı metanetli olması tavsiye edilmiştir.

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 21:240.

¹⁹² Öztürk, *Kur'ân Kıssalarının Mahiyeti*, 273.

Diğer bir ifadeyle “peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir” (Hûd 11/120) mealinde ayette belirtildiği üzere Kur’ân’da Peygamber kıssalarına yer verilmesi risaleti tebliğ hususunda müşrikler tarafından gelen eziyetlere karşı Hz. Peygamber’in kalbini takviyeye yöneliktir. Çünkü Hz. Peygamber bu kıssalara vakıf olup diğer peygamberlerin de kavimleriyle olan durumlarının aynı minvalde mücadele içerisinde geçtiğini anlayınca hasımları tarafından maruz kaldığı eziyetlere katlanması daha kolay olmaktadır.¹⁹³ İbn Kemâl, (ö. 940/1534) bu ayetin tefsiri mahiyetinde benzer ifadeler kullanarak şöyle demektedir; “*Bu ayetle Hz. Peygamberin kalbinin sükûnet bulması, yakinen bilmesi, vahyi tebliğ ve eziyetlere tahammül hususunda zorluklara sabretmesi ve “O halde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret” (el-Ahkâf 46/35) mealindeki ayette beyan edildiği üzere Hz. Peygamber’in önceki peygamberlerin kıssaları ile teselli bulması hedeflenmiştir.*”¹⁹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de sabrı övülen yüksek azim ve sebat sahibi peygamberlerin “ulû’l-Azm” peygamberler olduğunu ifade eden Râzî, (ö. 606/1210) bu zatların; kavminin bütün eziyetlerine sabreden Hz. Nûh, ateşe atılan ve oğlunun kurban edilmesi emrine teslim olan Hz. İbrahim, evladını kaybeden ve gözlerinin ama olmasına sabreden Hz. Yakup, kuyuya atılan ve mısır zindanlarında yıllarını geçiren Hz. Yusuf, elem verici hastalıklara sabreden Hz. Eyyûb, kavmi kendisine “sana yetişeceğiz” dediğinde “hayır, Rabbim benimledir o bana yol gösterecektir” diye mukabelede bulunan Hz. Musa, küçük bir hatasından dolayı kırk yıl boyunca göz yaş döken Hz. Dâvûd, “dünya geçiş yoludur, oradan geçin fakat orayı imar etmeyin” diyen Hz. İsâ olduğunu nakletmiştir.¹⁹⁵

Netice olarak Hz. Peygamber ve müminlere bazı peygamberlerin kıssaları anlatılmış ve bu peygamberlerin her birinin payına türlü türlü sıkıntıların düştüğü bildirilmiştir. Hz. Peygamber ve mü’minlere müşriklerin kötü sözlerine sabretmesi ve geçmiş peygamberlerin yaşadıklarını ibret nazarıyla düşünmeleri istenmiştir. İşte o zaman dünyanın sıkıntısız ve kedersiz bir dünya olmadığı, Allah katındaki yüksek mertebelere ancak meşakatlere katlanmak suretiyle ulaşılabileceğine işaret edilmiştir. Unutulmamalı ki dünyadaki hiçbir kimse mal-mülk ve makam-mevki bakımından Hz. Süleyman’dan, sıkıntı ve musibet bakımından da Hz. Eyyub’dan daha ileri seviyede değildir.

¹⁹³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 412.

¹⁹⁴ Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde, *Tefsîru İbn-i Kemâl Paşa* (İstanbul: Mektebetü’l-İrşâd, 2018), 5:233.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 28:30.

Yahudilerin Zemmedilmesi

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarının bir kısmı da Yahudilerin kınanmasıyla alakalıdır. Hz. Musa ve İsrâiloğulları ile ilgili kıssalarda Medine yahudilerinin kendi tarihleriyle yüzleştirilmesi, Mısır'dan çıkış sürecinde Hz. Musa'ya karşı sergilenen itaatsizlik hallerine binaen söz konusu yahudilerin zemmedilmesi ve o dönemdeki yahudiler ile Medine yahudilerinin özdeşleştirilmesi dikkat çekicidir.

Yahudilerin kendi tarihleriyle yüzleştirilip zemmedilmesi Kur'ân'da şu şekilde kısaca edilmektedir; “Kitap ehli (Yahudiler), senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsâ'dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve "Allah'ı bize açıkça göster" demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı tanrı edindiler. Biz bunu da affettik ve Mûsâ'ya apaçık bir güç ve yetki verdik” (en-Nîsa 4/153) mealindeki ayetten anlaşıldığı üzere Yahudiler, Hz. Peygambere indirilen Kur'ân'ı yeterli görmeyerek kendilerine Hz. Musa'ya indirilen kitap gibi toplu halde bir kitabın indirilmesini talep etmektedirler.¹⁹⁶ Yahudilerin bu istekleri atalarının Hz. Musa'dan talep ettikleri "*Allah'ı bize açıkça göster*" sözüne mukayese edilmiş, bu yersiz taleplerinden dolayı Yahudiler kınanmışlardır.

Allah, Hz. Peygamberi teselli etmek üzere Yahudilerin ataları olan İsrailoğulları'nın Hz. Musa'ya yaptıklarını hatırlatmaktadır. Onlar Hz. Musa'dan -gökten kitap gelmesine nispetle- daha büyük bir şey istemiş, “Allah'ı bize açıkça göster” demişlerdi. İsrailoğulları'nın buna benzer haksız talepleri, azgınlıkları ve şımarıkları sebebiyle Allah, kendilerini cezalandırmış ve kendilerine apaçık mucizeler gelmesine rağmen buzağıya tapınmaya başlamışlardı. Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nın bütün azgınlıklarına rağmen davet ve irşat vazifesine devam ettiği gibi Hz. Peygamber de Yahudilerin ardı arkası kesilmeyen istekleri karşısında yılmamış, tebliğ vazifesine devam etmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâik'ut-te'vîl*, 2:411.

¹⁹⁷ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 1:175.

İKİNCİ BÖLÜM

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Müşriklerini İkna Metodu

Kur'ân-ı Kerîm, canlı-cansız bütün varlıklara alemlerin rabbi olan Allah tarafından rahmet olarak gönderilen son ilahi kitap, (Yusuf 12/104) ilahi vahyi insanlara tebliğ eden Hz. Muhammed'de (s.a.v) âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamberdir. (el-Enbiya, 21/107) İmam Mâtürîdî, (ö. 333/944) enbiya süresi yüz yedinci ayette yer alan “âlem” kelimesiyle insanlar ve cinlerin kastedildiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamberin rahmet olarak gönderilmesini ise Müslümanların başlarına gelebilecek azabın ertelenmesi, ona uyulduğu takdirde dünya ve ahirette şeref ve saygınlık kazanılması, ahirette ümmetinden büyük günah sahiplerine şefaet etmesi şeklinde değerlendirmektedir.¹⁹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabı insanların tamamıdır, nüzul esnasında mevcut olan insanlara hitap ettiği gibi kıyamete kadar gelecek olan insanlara da hitap etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanoğluna şeref, üstünlük gibi manevi meziyetlerin bahşedilmesi, kara ve deniz ulaşımı için gereken şartların hazırlanması, temiz yiyeceklerin insanlığın istifadesine sunulması, (el-İsrâ 17/70) insanın yer yüzüne halife tayin edilmesi, (el-Bakara 2/30) ve insanın mükemmel bir şekilde yaratıldığının ifade edilmesi (et-Tîn 95/4) gibi hususlar Kur'ân'ın insanoğlunun tamamı için gönderilmiş olduğuna yönelik birer delillerdir. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm, sadece belli bir bölge ve tarihin insanlarına değil aynı zamanda farklı bölge ve zamanlarda yaşayan bütün insanlara yöneltilen bir hitaptır.

Kur'ân-ı Kerîm âlemşümül/evrensel bir hitaptır. Kur'ân, tarihin belli bir döneminde mevcut olan insanlara hitap etmesiyle birlikte, ortaya koyduğu hakikatlerin bütün zamanlar için geçerli olması hasebiyle “tarih üstü” bir hitaptır. İkinci olarak Kur'ân vasıtasıyla insanlara tebliğ edilen hakikatlerin, dünyanın farklı bölgelerinde ikamet eden, değişik ırk ve milletlere mensup olan bütün insanlık için geçerli olması hasebiyle “mekân üstü” bir hitaptır. Son olarak Kur'ân'da insanoğlunun dünya ve ahirette saadete ulaşmaları için vaz edilen iman, ibadet, hukuk ve ahlâkî prensiplerin tamamı insanların devamlı surette yenilenen ihtiyaçlarına mükemmel bir şekilde cevap verme özelliğini taşımaktadır.¹⁹⁹

Kur'ân'daki hitaplar, herhangi bir sınıf, bölge veya etnik grupla sınırlı değildir. Bilakis ilahi kelim bizzat kendisini bütün insanlığa yöneltilmiş açıklama ve tebliğ olduğunu ifade eder.

¹⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 7:384.

¹⁹⁹ Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'ân Hitabının Tabiatı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 20.

“Ey insanlar! sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.” (el-Bakara 2/21) “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık” (el-Hucurât 49/13) gibi bütün insanlığa hitap etme mahiyetinde gelen ayetler, Kur’ân’ın birçok yerinde tekrarlanmaktadır. Kur’ân’da geçen “*en-nâs- ey insanlar*” ifadesi hakkında bu kelimenin bütün insanları kapsamadığı yönünde düşünce beyan edenler olsa da bu ifadenin insanların tamamını kapsadığını söyleyenlerin tespitinin daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Kurtubî, (ö. 671/1273) bakara yirmi birinci ayette geçen “en-nâs” kelimesinin kapsamı hakkında farklı yorumların yapıldığını belirtmekle birlikte bütün insanları kapsadığını iddia edenlerin yorumunun daha doğru olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰

Benzer şekilde Kur’ân’da çokça zikredilen “Âdemoğlu/بني آدم، İnsan/ الإنسان” gibi kavramlar Kur’ân’ın muhatabının belli bir kavim veya bölge değil de beşeriyet ailesinin tamamı olduğunu teyit etmektedir. “Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez”. (el-A`râf 7/31) Bu ayeti kerime çıplak vaziyette Kabe’yi tavaf eden insanları ikaz etmektedir. Avret mahallinin örtülü olması insana mahsus bir özelliktir. Bununla birlikte haram olduğuna dair hüküm bulunmayan şeylerin israfa kaçmamak şartıyla yenilip içilebileceğine izin vermektedir. Kur’ân’da zikredilen bu tür ifadeler nüzul sebebi hususi olsa da işaret ettiği mananın umumi olduğunu ve insanlığın tamamını kapsadığını göstermektedir.²⁰¹

Kur’ân-ı Kerîm hitabının âlemşümül olduğunu ifade eden diğer bir kavram ise “insan/ الإنسان” kelimesidir. Kur’ân’daki insan kelimesi anlam ve kullanım itibariyle bazen ademoğluna karşılık gelirken bazen de müşrikler güruhu veya muayyen bir müşrik anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Bu meyanda Alak süresinin “O, insanı "alak" dan yarattı” (el-Alak 96/2) ayetini tefsir sadedinde imam Mâtürîdî, (ö. 333/944) insan kelimesinin bütün insanlığı kapsadığını beyan etmekle birlikte “*أن الاسم الفرد إذا دخله لام التعريف أريد به العموم*،” müfret ismin başına harfi tarif geldiği zaman onunla umum kastedilir” kaidelerini zikrederek bu kelime ile umum kastedildiğini dolayısıyla bütün insanlığı içerisine aldığı ifade etmektedir. Bununla birlikte bu kaidenin her hal ve şartta tatbikinin mümkün olmadığını bazen kelimenin başına lamı tarif geldiği halde o kelime ile umum kastedilemeyeceğini de ayrıca belirtir ve aynı sürenin “hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder” (el-Alak 96/6-7) ayetindeki “insan/ الإنسان ” kelimesini misal olarak verir. Söz konusu ayette kendini yeterli gören her insanın

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 1:225.

²⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 7:189.

zenginliğinden dolayı taşkınlık yapmayacağını belirterek bu ayette kastedilen kimsenin ebu Cehil veya taşkınlık yapan her kafir olabileceğini belirtmektedir.²⁰²

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün insanlara gönderildiğine delalet eden diğer bir husus ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) risaleti'nin umumî olduğuna işaret eden ayetlerin tamamının Mekki olmasıdır. (el-Enbiya 21/107; el-Furkân 25/1; es-Sâd 38/87; el-Kalem 68/52; el-Â'râf 7/158; es-Sebe 34/28) Hz. Peygamber'in risalet vazifesinin bütün insanları kapsadığı bizzat Kur'ân'daki ilahi kelim ile bildirilmektedir. Mesela Sebe süresinde geçen "biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik" (Sebe 34/28) ayetinde yer alan "كافة للناس" (bütün insanlar) ifadesi klasik tefsirlerin birçoğunda "إرسلة كافة" (herkese birden gönderme) takdirinde olup o zamanki mevcut insanlarla birlikte kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları kapsamaktadır.²⁰³ Bu ve benzeri ayetlerde Hz. Peygamber'in uhdesinde olan risalet vazifesinin belli bir bölge ve tarih insanları ile sınırlı olmayıp bütün insanları kapsadığı anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in risalet vazifesinin bütün insanları kapsayıp tamamı için geçerli olması, bu risaleti bildiren ilahi hitabın da bütün insanlar için geçerli olmasını gerektirir. Sonuç itibariyle Kur'ân'ın muhatap kitlesinin sadece ilk nüzul ve hitap çevresinde mevcut olan insanlar olmadığı, bilakis bölge, dil, ırk ve renk ayrımı yapılmaksızın bütün insanların Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabı olduğu aşikardır.

Çalışmamızın bu kısmında hemen hemen bütün müfessirler tarafından ilahi kelamın esas mevzuları olarak kabul edilen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke dönemindeki irşat ve ikna faaliyetinin mihrini oluşturan ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret ekseninde Kur'ân-ı Kerîm'in temel ikna metodundan bahsetmeye çalışacağız.

Ulûhiyet ve Rubûbiyet Ekseninde İkna

Nübüvvetin ilk yıllarında Hz. Peygamber ve müminler sayı ve güç bakımından zayıf oldukları için öncelikli olarak İslam'a davet, ikna etmeye, delil getirmeye ve güçlü bir iradeye dayanmaktaydı. Bundan dolayı ilk dönem Mekki sürelerde üslup genelde yumuşak, etkileyici ve ikna edici niteliktedir. Kur'ân'ın müşrikleri iknada kullandığı en önemli yöntemlerden biri belki de ilki tevhidin ispatına dair sürekli vurgu yapıp yaratıcının tek olduğuna ikna etmeye çalışmasıdır. Burada müşrikleri tek ilaha inanmaya çağıran Kur'ân'ın iknaya yönelik nasıl deliller ortaya koyduğunu irdelemek istiyoruz.

²⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 10:577.

²⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, 20:405; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14:300.

Tevhîd'in İspatı

Vahyi ilahinin ilk dönemlerinde belirgin bir biçimde kendini gösteren husus tevhîd akidesinin vurgulanmasıdır. Diğer bir tabirle rubûbiyet ve ulûhiyette yegâne ilah inancı, ibadetin bütün şekilleriyle yalnız Allaha mahsus olması, Mekkî sürelerin ana temasını oluşturmaktadır. Kureyşli müşriklerin ilahi vahyin ilk ve doğrudan muhatapları olmaları, Kur'ân ayetlerinin onları, tevhîd ekseninde ikna etmeye çalışması, Mekkî sürelerde ısrarla tevhîd akidesinin vurgulanma sebebinin daha da anlaşılır kılmaktadır. Kur'ân ayetlerinin Mekke müşriklerine hitap ve ikna etmede ana hedefinin, onlara tevhîd inancını yerleştirmek olduğunu söylemek mümkündür.

Tevhîd, Kur'ân-ı Kerîm'in temel konusu ve en önemli davası olmakla birlikte, bu dava Kur'ân'ın hiçbir ayetinde “tevhîd” lafzıyla ifade edilmez. Fakat Allah'ın ulûhiyette tek ve şerikinin olmadığına dair sayısız ifadeler İslam keliminde “tevhîd” kavramıyla ifade edilmiştir. Tevhîd kelime olarak sözlükte “bir ve tek olmak” anlamına gelen vahd (vahdet, vühûd) kelimesinden müştak olarak²⁰⁴ “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” anlamına gelmektedir. Kur'ân'da tevhid kelimesi yerine “vahd” kökünden türemiş olan vâhid, ahad, vahde(hû) gibi kelimeler zikredilir. Kur'ân'da yaratılmışlara özgü acziyet ve eksiklik bildiren bütün sıfatlardan zât-ı ilâhiye'yi tenzih eden ve sayısı çok fazla olan âyetler, tevhid ilkesini açıklığa kavuşturan deliller mesabesindedir.²⁰⁵

Tevhîd akidesinin gönüllerde yerleşmesi için Kur'ân'daki birçok kelime ve ifade ile tevhîd inancı beyan edilmiş, kavli ve fiili sünnet bunu desteklemiştir. Kelime-i tevhîd/şehadet, tekbir ve tesbih Müslümanlar tarafından çokça tekrarlanan tevhîd metinleridir. Kur'ân'da tevhîd akidesi, gerek kelime-i tevhîd'in geçtiği ayetler²⁰⁶, İhlas süresinde olduğu gibi doğrudan veya Fatıha süresinde olduğu gibi dolaylı bir şekilde ifade edilmektedir.

Bugün Müslümanların kahir ekseriyeti tarafından tevhîd konusuyla alakalı olduğu düşünülmeyen birçok Kur'ân ayeti, sahabî ve tabiîn müfessirlerine ait nakillerden anlaşılacağı üzere esasında tevhîd konusuyla alakalıdır. Misal vermek gerekirse Bakara 2/58. ayette geçen ve lisanımıza “ya rabbi, bizi affet” diye çevrilen “و قولوا حطة / ve-kulû hittatün” ifadesi tabiînden İkrime'ye (ö. 105/723) göre “Allah'tan başka ilah yoktur, deyin” anlamındadır.²⁰⁷ A'râf 7/26 ayette yer alan “takva elbisesi” şeklinde tercümesi yapılan لباس التقوى / libâsü't-takvâ” terkibi

²⁰⁴ Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî, *Ahterî-yi Kebir* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 1062.

²⁰⁵ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41: 18.

²⁰⁶ Bkz. el-Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2,18; en-Nisâ, 4/87; Hûd, 11/14; et-Tâhâ, 20/8; el-Enbiyâ, 21/25; en-Neml, 27/26; el-Kasas, 28/88; es-Sâffât, 37/35; Duhân, 44/8; et-Tegâbün, 64/13; el-Müzzemmil 73/9.

²⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, 2:106.

Katâde (ö. 117/735) ve Süddî (ö. 127/745) gibi tabînden olan müfessirlere göre tevhîd manasında olan iman anlamını taşımaktadır.²⁰⁸

Tevhîd, Kur'ân'ın ilk nazil olan ayetlerinden olan fatiha süresinde الحمد لله رب العالمين/ hamd, alemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur, ifadesi ile kapsayıcı biçimde ortaya konulmuştur. Bu ayette “elhamdülillâh” cümlesinin akabinde “rabbi'l-âlemîn” diye sıfatlandırılması Allah'ın mahlukatın tamamını yaratması ile ulûhiyet ve rubûbiyet’de tek ve bir oluşu yani tevhîd akidesi veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Çünkü kul rubûbiyeti yalnız Allah’a mahsus kılarak başkasından nefyetmiştir. Bununla birlikte hamdin Allah’a layık olduğu şekilde nitelendirilmesi, ayrıca nimetleri sadece O’ndan bilmek, ikram ve lütufta bulunma hususunda şerikinin olmadığına kesinlikle hükmetmek suretiyle şanına yakışmayan şeylerden O’nun tenzih edilmesi manasını da taşımaktadır.²⁰⁹

Mekke müşrikleri bir yaratıcının varlığını kabul etmekle birlikte Allah’a ancak araçlar- “*evsân*”, “*esnâm*” denilen putlar- vasıtasıyla yaklaşabileceklerini düşünüyorlardı. Ayette zikredilen “rabbi'l-âlemîn” ifadesi hem tevhidi vurgulamakta hem de mekkelilerin inancı olan şirki nefyettirmektedir. Çünkü “âlemlerin rabbi” demek, bütün kâinatın sahibi, maliki ve yegâne otoritesi, dahası zerreden kürreye canlı-cansız bütün mevcudatın rabbi, efendisi demektir. Dolayısıyla ayette Allah'ın bütün alemlerin rabbi olduğunun beyan edilişi vardır.²¹⁰ Bu ifade ile müşriklere “sizde, tanrılık nispet ettiğiniz varlıkların da rabbi, maliki Allah'tır” mesajı verilmeyle birlikte “Bütün hamd ve senâlar Lât, Menât ve Uzzâ gibi taptığımız putlara değil, sadece âlemlerin rabbi ve efendisi olan Allah'a aittir” gibi bir mana da içermektedir.

İmam Mâtürîdî, (ö. 333/944) رب العالمين/ rabbi'l-âlemîn tamlaması ile Mü'minûn 23/91. ayette geçen “O'nunla birlikte başka hiçbir ilah yoktur. Öyle olsaydı her ilah kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı” mealindeki ayetlerin anlam bakımından aynı manaya geldiğini söyleyerek bu ayetlerin Allah'ın tevhîd/birliğine delil teşkil ettiğini ve birbirine zıt olan şeylerin bir arada bulunmasına rağmen alemin idare edilişinde gözlenen ahenk, varlıkların hayatlarını idame için birbirlerine muhtaç olmaları, birinin faydasına olan şeyin diğerinin varlığına bağlı olması gibi şeylerin tamamı bunları idare eden varlığın birliğine delil/alamet olduğunu ifade etmektedir.²¹¹

Fatiha süresinde Allah'ın birliğine delil olabilecek ayetler saydığımızla sınırlı değildir. Aynı sürenin 5. ayetinde geçen “yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz”

²⁰⁸ Ebu'l-Hasen el-Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 2:214.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 1:357-359.

²¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 1:143.

²¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 1:360.

mealindeki ilahi beyan da tevhîdi vurgulamaktadır. Ayette zikredilen ibadetten maksat, bilindiği manada ibadetten ziyade Allah'ı hakiki manada mabut olarak tanıyıp bilmektir. Bu görüşü destekler mahiyette ibn Abbas'ın (ö. 68/687) “Kur'ân'da yer alan bütün ibadet kavramları tevhîd anlamına gelir” dediği rivayet edilmiştir.²¹² Benzer şekilde tâbiünden Mukatil b. Süleyman'da (ö. 150/767) نعبد/na'budü kelimesini نوحده/nüvahhidü şeklinde izah etmiştir.²¹³

Söz konusu ayette ibadet kavramı tevhîd anlamına geldiği gibi Allah'a kulluk edilmesine vesile olan her türlü itaat anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla tevhîd ve itaat aynı noktada birleşmektedir. O nokta; kulun ibadetlerinde Allah'ı tek mabut olarak tanınması, hiçbir şeyi ona ortak koşmayıp kulluk vazifesini O'na yöneltmesi ve yalnızca Allah'a ait kılması suretiyle hem ibadette hem de diğer dini vazifelerinde tevhîd ilkesini uygulamış olmasıdır.²¹⁴ Bütün bunlara binaen selef alimleri Fatiha süresinin Kur'ân'ın sırrı olduğunu, Fatiha'nın sırrının ise “yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz” (el-Fatiha 1/5) ayeti olduğunu beyan etmişlerdir.²¹⁵

Mekke'de nazil olan ve tevhîd akidesinin sarahaten vurgulandığı sûrelerin başında İhlas süresi gelmektedir. Râzi, (ö. 606/1210) bu sürenin çok sayıda isimlerinin bulunduğunu fakat bunlar arasında İslam dininin temel ilkesi olan tevhîd inancının veciz bir ifadesi olarak bunlardan birinin de “tevhîd süresi” olduğunu beyan etmektedir.²¹⁶ “[Ey Peygamber!] De ki: [Bana gerek mahiyeti gerek niteliği hakkında sorular sorduğunuz var ya] işte O Allah'tır, bir tektir, Allah Samed'dir. (her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir, Ondan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir), kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir), hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir" (İhlâs 112/1-4) şeklinde mealini verdiğimiz sürenin gerek ilk ayetindeki “ahad” kelimesi olsun gerek son ayetindeki “küfüv” kelimesi olsun Mekkî sûrelerde tevhîdi isbat, şirki nefy vurgusunun belirgin biçimde yapıldığını göstermektedir.

“Bir, yegâne, tek” anlamına gelen *ahad*, *vahd* veya *vahde* kökünden müştak olan *vahad* kelimesindeki vav'ın hemze'ye çevrilmesiyle ortaya çıkan bir isimdir.²¹⁷ Ulûhiyette Allah'ın birliğini, tekliğini ve eşsizliğini ifade eden bu kelime esmâi hüsnâ'dan olup sıfat olarak Allah'tan başkası için kullanılmaz.²¹⁸ Ahad kelimesi İhlâs sûresinin ilk ayetinde doğrudan doğruya, “İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?” ve “Kendisini

²¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 1:157; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 1:363.

²¹³ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-u Mukâtil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1:25.

²¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 1:363.

²¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1999, 1:134.

²¹⁶ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 32:161.

²¹⁷ Karahisarî, *Ahterî-yi Kebir*, 40.

²¹⁸ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lügati'l-Kur'ân* (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1: 78.

kimsenin görmediğini mi sanıyor?” (el-Beled 90/5-7) ayetlerinde ise dolaylı olarak Allah’a nispet edilmiştir. Aynı kökten türemiş olan vâhid kelimesi de ahad ile aynı veya yakın anlamda Allah’ın isimleri arasında yer almaktadır. Vâhid ve ahad kelimeleri Allah hakkında kullanıldığında, “bölünmesi (tecezzî, inkisâm) ve sayısının artması (tekessür) mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık” mânasını ifade eder. Buradaki birlik, herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamında değildir; Allah’ın cüzlerden teşekkül eden birleşik (mürekkeb) bir varlık olmadığı, benzeri ve dengi bulunmadığı anlamını taşır.²¹⁹ Dolayısıyla Müslümanların hassasiyetlerini de ortaya koymasından dolayı Allah için “bir” kelimesinin yerine “tek” ifadesinin kullanılması daha isabetlidir. Çünkü “bir” ifadesi dolaylı olarak iki, üç, dört gibi sayıları çağrıştırmaktadır.

Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (ö. 1942) ifadesiyle; “Ahad lafzı bir demek olan vahid manasında dahi kullanılır ise de aralarında mühim farklar vardır. Vahdetin gayrını nefyetmek demek olan esas manasında ehad eblağdır, (çok belîğ, çok etkili) vahid itibari de olabilir. Ehad ise zatında ne kesr ne maada hiçbir adet kabul etmeyen, hiçbir veçhile iki olması ihtimali olmayan hakiki birdir, hep bir, daima bir, madası hiç olan birdir.”²²⁰

Bu surede Allah’ın sıfatı olarak zikredilen “samed” kelimesi tevâhid teyit eden diğer bir kavramdır. Suredeki bağlamına göre anlamı; “kimseye muhtaç olmayıp, bütün mevcudatın kendisine iltica ettiği seyid” demektir.²²¹ Allah zatının bir olduğunu zikrettikten sonra tevâhid ilkesini zihinlere yerleştirmek için Samed vasfını beyan etmiştir. İmam Mâtürîdî, (ö.333/944) ayetteki samed kelimesinin şu manaya geldiğini ifade eder; “Allah kendisinden başka her şeyi muhtaç konumda yaratmıştır. Öyle ki herkesin ihtiyaçlarından dolayı O’na yönelmesi kaçınılmaz bir hakikattir. Yokluktan sonra var olmak O’nsuz gerçekleşmez, varlığı sürdürmek de ancak O’nun sayesinde mümkündür. İhtiyaçlar kainattaki her varlığı kuşatmıştır, ta ki var olmak ve varlığını devam ettirmek konusunda her şeyden müstağni oluş Allah’a özgü kalsın ve O’nun zatından dolayı var olduğu ve varlığını sürdürdüğü, başkalarının varlık hususiyetlerinden münezzehe olduğu tam anlamıyla açıklık kazansın.”²²²

İhlas suresinin Necran hıristiyanları heyetiyle alakalı olarak Medine’de nazil olduğuna dair rivayetler varsa da İbn Mes’ûd, (ö. 32/652) Hasan-ı Basrî, (ö. 110/728) Zemahşerî, (ö. 538/1144) Râzî (ö. 606/1210) gibi birçok müfessir ve âlim İhlâs sûresi’nin Mekke’de nazil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu surenin Mekki olduğunu düşünen müfessirlere göre

²¹⁹ Bekir Topaloğlu, “Ahad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 483.

²²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9:6277.

²²¹ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru’l-Furkân fî şerhi lugati’l-Kur’ân*, 2015, 1: 559.

²²² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 10:649.

müşriklerin Hz. Peygamber'e "bizi kendisine davet etmiş olduğun rabbinin niteliğinden bahset" demeleri üzerine nazil olmuştur.²²³ İslam dininin temel esası olan tevhîd akidesini veciz bir şekilde bildirdiği ve Allah'ın birliğini öz olarak ifade ettiği için "tevhîd"²²⁴ adıyla da anılan bu surede bir taraftan tevhîd ispat edilirken diğer taraftan "*küfüven ehad / O'nun hiçbir, dengi, eşi ve benzeri yoktur*" denilmek suretiyle de şirk açıkça nefyedilmektedir. Tevhîd'in hak şirkin batıl olduğunun vurgulanması Mekkî sure ve ayetlerde dikkat çeken bir özelliktir. Bununla birlikte Hz. Peygamber ihlas suresinin Kur'ân-ı Kerim'in üçte birine denk olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun Kur'ân'ın genelinde tevhîd, nübüvvet ve ahiret ilkelerinin işlendiği bu surede de tevhîd akidesinin işlenmiş olmasından hareketle bu surenin anlamını iyice kavrayan ve itikadını onunla oluşturan insan, Kur'ân'ın tevhîd ve akaid bölümünü de benimsemiş olmaktadır. İmam Gazzâlî, (ö. 505/1111) Kur'ân-ı Kerim'deki bilgilerin ana hatlarıyla Allah hakkında bilgi, âhiret bilgisi ve doğru yol bilgisi olmak üzere üçe ayrıldığını, İhlâs sûresinin bunlardan mârifetullah ve tevhid konusunu ihtiva ettiği, Kur'an'daki diğer hükümler bu sûredeki tevhid temeline dayandığı için Kur'an'ın üçte biri değerinde görüldüğünü ifade etmiştir.²²⁵

Mekkî sûrelerde tevhîd akidesinin sarîh bir biçimde, yani kelime-i tevhîd'in ilk "lâ ilâhe illallah/ لا إله إلا الله" ifadesiyle zikredildiği de vakidir. Bu şekliyle kelime-i tevhîd Kur'ân'da otuz yedi âyette yer almaktadır. Bunların üçü "lâ ilâhe illallah", otuzu "lâ ilâhe illâ hû", üçü "lâ ilâhe illâ ene", biri de "lâ ilâhe illâ ente" şeklinde zikredilmektedir. Kelime-i tevhîd dinin aslını oluşturan iki esas üzerine kurulmuştur. Bunların birincisi Allah'ın tevhidini, ikincisi ise O'nun insanlar ile irtibatını sağlayan nübüvveti vurgulamaktadır. Gazzâlî, (ö. 505/1111) Allah'tan başka ilâhın bulunmadığına inanmanın imanın kemali için yeterli olamayacağını ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in nübüvvetinin önemine değinir ve risaleti tasdik etmekle imanın tamamlanacağını belirtir.²²⁶ Bu da Allah'ın varlığına ve birliğine Hz. Peygamber'in açıkladığı şekilde inanılması gerektiğini göstermektedir.

Allah'ı ulûhiyyetle bağdaşmayan her türlü noksanlıktan tenzih etmeyi ifade eden "tesbih" kelimesi de tevhîd akidesini vurgulayan önemli kavramlardan biridir. Tesbih lügatte "suda hızla yüzüp mesafe almak" mânasındaki sebh (sibâha) kökünden müştak kelimedir. Râgıb el-İsfahânî, tesbih kavramını kelimenin kökündeki "hızlı biçimde yüzme" anlamıyla alakalı olduğuna dikkat çekerek bu kelimeye "kulun Allah'a ibadet etme niyetiyle her türlü kötülükten hızla uzaklaşması" anlamını vermektedir.²²⁷ Kur'ân'da tesbih kavramı Allah'ın her

²²³ Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 4:497.

²²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30:609.

²²⁵ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâu'l-Ulûm, 1985), 1:78.

²²⁶ Yusuf Sıdkî el-Mardîni, *Mesîru umûmi'l-muvahhidîn şerhu terceme-i Kitab-ı İhyâ-i Ulûmi'd-dîn* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1:587.

²²⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 221.

türlü Şirk inancından münezzeħ olduğu, O'nun adının bütun noksanlıklardan tenzih edilerek zikredilmesi gerektiği mesajını içermektedir. Nitekim Mukâtil b. Süleyman, (ö. 150/767) A'lâ süresinin ilk ayetini “lâ ilâhe illallah Őehadetini ikrar etmek suretiyle Allah'ı her türlü Şirkten tenzih et” Şeklinde tefsir etmiştir.²²⁸

Sonuç olarak, Mekkî sürelerin en temel özelliği Tevhîd eksenli olmasıdır. Bu özellik aynı zamanda Kur'ân'ın tamamında gözlemlenen bir hususiyettir. Kur'ân Mekke müşrikleri özelinde bütun insanlığı tevhîd akidesini kabul etmeye davet etmektedir. Kur'ân'daki dilin tevhîd eksenli olmasının başlıca sebebi Mekke müşriklerinin dünya görüşleridir. Müşrikler tamamen Allahsız olmamakla birlikte tapmış oldukları putların “Allah katında Őefaathiler” (Yûnus 10/18) olduğunu ve “kendilerini Allah'a yaklaŐtıracakĐı” (ez-Zümer 39/3) inancını taŐıymaktaydılar. Müşriklerin bu dünya görüşüne karşı Kur'ân'da kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığın mevcudiyeti, bir ve tek oluşu inancı çok yoğun bir Şekilde işlenmiştir.

Şirkin nefyedilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke müşriklerine hitap etmede ve tevhîd eksenli bir akideye ikna'ya çalıŐmasındaki temel ve hayati konu tevhîd olmakla birlikte en temel problemin de Şirk inancı ve bu inanca bağlı dünya görüşü olduğu görölmektedir. Şirk master olarak “ortaklık” ve “ortak olmak” anlamına gelir. “Allah'a ortak koŐmak” anlamında iŐrâktan isim konumunda bulunan Şirk ise küfür/nankörlük demektir. Şirk koŐan kimseye “müşrik”, Şirk koŐulana “Őerik” denilmektedir.²²⁹ Allah'ın zâtında, sıfatlarında veya fiillerinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğuna inanma anlamına gelen Şirk, Kur'ân'da “küfüv” (denk-benzer), “misil” (eş-benzer), “velî” (dost, efendi), “nid” (benzer), “Őefi”(Şefaathçi) gibi farklı kelimelerle de ifade edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, Şirki en büyük zulüm olarak nitelendirmektedir. Çünkü zulmün asıl anlamı, “hak sahibinin hakkını tanımamak, vermemektir.” Ulûhiyyet yalnızca Allah'a ait olduğu halde, başka varlıkları da Tanrı yerine koymak, Allah'ın mahlûkatı üzerindeki hakkını tanımamaktır. Allah'ın hakkını Allah'tan başkasına vermektir.²³⁰ Nitekim “İman edip de imanlarına zulmü (Şirki) bulaŐtırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır” (En'âm, 6/82) mealindeki ayet indiği zaman sahabe ayetin anlamı konusunda Hz. Peygamber'e müracaat ederek “ey Allah'ın Resulü hangimiz kendisine zulmetmez ki!” demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ayette geçen zulüm kelimesinin

²²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-u Mukâtil*, 3:476.

²²⁹ Karahisarî, *Ahterî-yi Kebir*, 510.

²³⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6:3844.

sahabenin anladığı şekilde olmadığını, ayetteki zulümden maksadın şirk olduğunu beyan ederek “Lokman; doğrusu şirk büyük bir zulümdür” (Lokman; 31/13) mealindeki ayeti okumuştur.

Şirk büyük bir zulüm/haksızlık olduğuna göre zulmün zıddı ve mukabili olan adaletin de tevhîd anlamını ihtiva ettiği tabiidir. Çünkü adalet, her şeyi yerli yerinde yapmak, herkese hakkını vermektir.²³¹ Her hakkın başı ise Allah Teala'nın hakkı olan ulûhiyet hukukudur. Ulûhiyet hukukunun birincisi vahdaniyettir.²³² Bu açıdan bakıldığında kulluğun yegâne merci ulûhiyette eşi ve ortağı olmayan Allah'tır. İbadet olunmak Allah'ın hakkıdır; yalnız O'na olmalıdır. Taberi (ö. 310/923), Nahl 16/90. ayetteki “Allah adaleti emreder” ifadesini şu şekilde açıklamıştır; Ey Muhammed, (s.a.v) Allah sana indirdiği bu kitapta adaleti yani insafi emretmektedir. Bize ikramda bulunan zatın üzerimizdeki nimetini ikrar etmek, lütuf ve bağışından dolayı O'na şükretmek, hamd ve ihsanı ehline hakkıyla vermek insaf cümlesindedir. Mademki hamd adaletin ta kendisidir; o halde bizim nazarımızda putların hamde layık hiçbir tarafı yoktur. Dahası putlara hamd ve ibadet, bizim için düpedüz cehalettir. Çünkü ihsanda bulunamazlar ki şükre layık olsunlar; hiçbir faydaları dokunamaz ki ibadet olunsunlar. Şu hâlde üzerimize düşen vazife, Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilahın olmadığını ve O'nun hiçbir şerikinin/ortağının olmadığını ikrar etmektir.²³³

Araplar neseben Hz. İsmail'in neslinden geldiklerinden dolayı ataları olarak kabul ettikleri Hz. İbrahim'e ve onun dini olan Haniflik inancına bağlı olduklarını iddia etmekteydiler.²³⁴ Hz. İbrahim, putperest olan babası ve kavmini "Sen putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum", (el-En`âm 6/74) "Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem 19/42) ve "Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı?", "Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?" (Şuarâ 26/72-73) sözleriyle uyarılmış, putlara tapmanın mantiki gerekçesinin olmadığını beyan etmiş ve kavmini hak dine davet etmiştir.

Hz. İbrahim'in neslinden gelen Araplar'ın ilk dinlerinin tevhîd esasına dayandığı belli olmakla birlikte daha sonra başta nebatiler olmak üzere Araplar arasında putperest temayüller oluşmaya başlamıştır. Putperestliğe teşvik edip Araplar arasında yayılmasına vesile olan kimsenin *Amr b. Luhay* olduğu nakledilmektedir.²³⁵ Putperestlik Araplar arasında yayıldıktan

²³¹ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, 2015, 2: 81.

²³² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5:3117.

²³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 17:279.

²³⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab*, 11:34.

²³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 85.

sonra Müşrikler, putperestliği atalarının dini olarak değerlendirmişler ve Allah Resulü tebliğe başladıktan sonra da onu atalarının dinine dil uzatmakla itham etmişlerdi.

Kur'ân'da cahiliye devri Arapların içinde buldukları şirk çeşitlerine işaret edilmektedir. “Hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılan şeyleri Allah'a ortak mı koşuyorlar Halbuki onlar (edindikleri ilahlar) ne onlara yardım edebilirler ne de kendilerine yardım edebilirler” (el-A'râf 7/191-192) ayet mealinde olduğu gibi müşrikler taş, odun ve benzeri şeylerden yaptıkları putlara inanmak suretiyle Allah'a ortak koşmuşlardır. Bu ayet cahiliye devrindeki Arapların müşrik olduklarının apaçık delilidir. Kur'ân'da putlar için genellikle “ilâh, sanem, vesen, timsâl (heykel), ünsâ (dişi, güçsüz)” gibi kelimeler kullanılmıştır..²³⁶ Kur'ân, müşriklerin Allah'a ortak koştukları putları, kimseye faydası veya zararı dokunmayan, (el-Mâide 5/76; Yûnus 10/18 106) hiçbir şey yaratmayan ve kendileri yaratılmış olan, (el-A'râf 7/191-192) kendilerine bile fayda veya zarar veremeyen, (er-Ra'd 13/16) yaşatmaya ve hayata son vermeye, ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen, (el-Furkân 25/3) hepsi bir araya gelse bir sinek bile yaratamayan, hatta sineğin kendilerinden kaptığı bir şeyi geri alamayacak kadar âciz varlıklar (el-Hac 22/73) olarak nitelendirmektedir.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin duyularla idrak edilemeyen cin ve melek gibi varlıklara da ulûhiyyet izafe ettikleri, bunları Allah'a ortak koşarak, (es-Sebe 34/41) Allah ile bu görünmez varlıklar arasında nesep bağı kurdukları (es-Saffât 37/158) ve melekleri Allah'ın kızları olarak düşündükleri bildirilmektedir. (en-Nahl 16/57; es-Sâffât 37/149; ez-Zuhruf 43/16; et-Tûr 58/39) Allah, müşriklerin bu tür tutumları hakkında “Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir” (el-En'âm 6/100) buyurmak suretiyle bu varlıkların ulûhiyyetine inanan müşriklerin tevhîde aykırı bu batıl inançları reddedilmiştir. “Oysa onları da (görünmez varlıkları) Allah yaratmıştır” meâlindeki kısım, müfessirlerce “halbuki bu varlıkları Allah'a ortak koşanların kendileri de onları Allah'ın yarattığını biliyorlardı” şeklinde anlaşılmıştır. Buna göre âyette müşriklerin, mahlûk olduğunu kabul ettikleri varlıkları Allah'a ortak koşmalarının, böylece onlara ulûhiyyet tanımalarının bir çelişki olduğu ifade edilmiştir.²³⁷

Câhiliye devri Arapları'nda belirtilerine rastlandığı gibi müşrikler güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimlerine de ulûhiyyet nisbet etmişlerdir. Arkeolojik kaynaklar, İslâm'dan önce Güney Arabistan'da ay, güneş ve Zühre yıldızlarından oluşan üçlü bir tanrı sistemine

²³⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39:193-198.

²³⁷ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 2:446-447.

inanıldığını göstermektedir.²³⁸ Kur'an'da Câhiliye tanrıları arasında Ved ismi de geçmektedir. (Nûh 71/23) Araplarda, Abdüved (Ved'in kulu), Abdüşşems (güneşin kulu) gibi erkek isimlerinin kullanılması aya ve güneşe tapınmanın Kuzey Arabistan ve Hicaz'da yaygın olduğunu gösteren delillerdir. Kur'ân, müşriklerin bu batıl inançlarını "Gece, gündüz, güneş ve ay Allah'ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah'a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin" (Fussilet 41/37) mealindeki ayet ile reddetmektedir. Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi güneş ve ayın varlığı da ilâhî kudretin birer işareti sayılmıştır. Dolayısıyla bu gök cisimlerine tapmak yerine onları yoktan var eden Allah'a inanmanın gerekliliği aklî çıkarım olarak ortaya konmaktadır. Ayette asıl vurgu ise ibadet edilmeye lâyık olanın, sadece yüce yaratıcı olduğu, O'nun dışındaki bütün nesnelere ve olgulara yaratılmış olduklarından bunların tapılmaya değer olmadıkları gerçeğidir.

Şefaath kurumu, müşrik Arapların cahiliye devrindeki en önemli şirk alametlerinden biridir. Sözü ettiğimiz şefaatten maksat Kur'ân'da müşriklerin Allah'a yakınlaşmak için vesile edindikleri putlardır. Araplar, Allah'ın varlığına inanmakla birlikte O'na yakınlaşmanın ancak şefaathçi putlar vasıtasıyla olabileceğine inanmaktaydılar. Kur'ân'daki bunun en bariz göstergesi Yûnus 10/18. ayetin "Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve işte bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir, diyorlar" mealindeki kısmıdır. Keza Zümer 39/3. ayette de müşriklerin bu tutumundan "Onu bırakıp da başka dostlar edinenler, biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz, diyorlar" şeklinde bahsedilmektedir.

Putperestler kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını düşündükleri için putlara tapıyorlardı. Kur'ân, kıyamet günü Allah dışında hiçbir dost ve şefaathçinin bulunmayacağını belirtmekte, şefaathin ancak O'nun izni ve rızasıyla gerçekleşeceğini beyan etmektedir. Bu ayetler, müşriklerin ölümden sonra dirilmeye ve ahiret hayatına inandıklarını göstermez. Aksine birçok ayette açıkça ifade edildiği gibi Kur'ân, kesin bir dille yalanladıkları kıyamet konusunda müşrikleri tehdit etmekte ve bu kapsamda "bakalım o günün azabından şefaathçi kabul ettiğiniz bu putlar sizi kurtarabilecek mi?" mesajını vermektedir. "O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaathi fayda vermez." (Tâhâ; 20/109) ve "Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Onlar onun razı olduğu kimselerden başkasına şefaath etmezler ve hepsi onun korkusuyla titrerler." (el-Enbiya; 21/28) mealindeki bazı ayetlerde şefaathle ilgili istisnada bulunulması ise şefaathin müşrikler ve kafirler hakkında değil şirkten beri olan müminler için söz konusu olabileceği

²³⁸ Çağrı, "İslâm'dan Önce Araplar'da Din", 3: 321-324.

beyan edilerek Allah'ın müminleri yalnız bırakmadığı ve manen takviye ettiği anlamına işaret edilmektedir.

Nübüvvet Ekseninde İkna

Kur'ân-ı Kerîm Mekke müşriklerini ikna etmedeki temel yöntemlerinden bir diğeri de Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâletini tespit ve teyit mahiyetinde gelen ayetlerdir. Bu ayetler bir yönüyle müşriklerin Hz. Peygamberin hak peygamber olmadığı iddialarını reddiye şeklinde gelirken diğer yönüyle de Hz. Peygamberin kişiliğini, ahlaki meziyetlerini ve en önemlisi risâletini tahkim sadedinde gelmektedir.

Sözlükte “Haber vermek” anlamında “neb” veya “konum ve itibarı yüksek olmak” manasındaki “nübü” kelimesinden mastar ismi olan nübüvvet,²³⁹ terim olarak “Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan tebliğ vazifesi” şeklinde tarif edilmiştir.²⁴⁰ Nebi, bu kelimedenden müştak olup Allah Teala ve O'nun emrinden haber verdiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.²⁴¹ Türkçe 'de nübüvvetten türeyen nebi kelimesi kullanılmakla birlikte bu kelime yerine daha çok Farsça asıllı peygamber kelimesi kullanılmaktadır. Nebi kelimesinin çoğulu enbiyadır. Peygamberler ilahi hükümleri insanlara haber verdikleri için bu nam ile tesmiye olmuşlardır. Keza insanları irşâd ve ikaz için Allah tarafından gönderilmiş olmaları yönü itibari ile kendilerine “Rusül-i Kiram / Mürselin” de denilmiştir.²⁴²

Allah Teala, yaratılıştan itibaren insanlara peygamberler vasıtasıyla doğru yolu gösteren kitaplar indirmiş ve ilk nebi olarak da Hz. Adem'i seçmiştir. (el-Bakara 2/30; Âl-i İmran 3/33) Kur'ân'da, Hz. İbrâhim ve soyundan gelen bazı kimselere kitap, hüküm ve nübüvvetin lütfedildiği, hepsinin hidayet üzere yaşadıkları, iyi ve sâlih kimseler, hidayete kavuşturulmuş seçkin insanlar oldukları ifade edilmiştir. (el-Enâm 6/83-89; Meryem 19/49-58) Allah, her millete/topluluğa iman edip güzel amellerde bulunan müminleri müjdeleyen, inkâra sapanan münkirleri de uyarıcı nebîler ve resuller göndermiş ve bu peygamberlerle birlikte, ihtilâfa düştükleri konularda hüküm vermek için hakikatleri muhtevi, doğruya ileten kitaplar indirmiştir. (el-Bakara 2/213; Yûnus 10/47; el-Mü'minûn 23/44; el-Fâtır 35/24)

Allah tarafından bu peygamberler silsilesinin son halkası olarak Muhammed Mustafa (s.a.v) gönderilmiştir. (el-Ahzâb 33/40) Kur'ân'da, önceki peygamberlere verildiği gibi

²³⁹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1:481.

²⁴⁰ Topaloğlu Bekir - Çelebi İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 251.

²⁴¹ Hasîrîzâde Elif Efendi, *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'ân*, 2015, 2: 347.

²⁴² Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 164.

vahyedilen ilahi emir ve yasakları insanlara tebliğ edip fert ve toplumları manevi tezkiyeye tabi tutma, onlara kitap ve hikmeti öğreterek hak dini yaşayacak bir olgunluğa kavuşturma görevinin Hz. Peygamber'e de verildiği ifade edilmektedir. (eş-Şûrâ 42/13; Cum'a 62/2-3) Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa sürecinde soylarından gelecek insanların Allah'a teslim olup itaat eden hâlis kullar olmaları duasında bulunmuş ve bunların içerisinde Allah'ın âyetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten ve onları her kötülükten arındıran bir peygamber göndermesini dilemiştir. (el-Bakara 2/129) Hz. Peygamber'de nübüvvetinin geçmişle bağlantısını Hz. İbrâhim'in duası ve Hz. İsmâ'nın müjdesi şeklinde izah etmiş,²⁴³ kendisinin diğer peygamberlerle olan münasebetini ise mükemmel inşa edilen, fakat bir tuğlası eksik bırakılan binaya benzetmiştir.²⁴⁴

Hz. Peygamber'in Görev ve Vasıfları

Allah, (c.c) kerim kitabında müminlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle lütufta bulunduğunu, (Âl-i İmrân 3/164) Hz. Peygamber'in alemlere rahmet olarak gönderildiğini, (el-Enbiyâ 21/107) Allah yoluna çağıran bir davetçi, aydınlatıcı bir kandil olarak vasıflandırdığı (el-Ahzap 33/45-46) ve risaleti'nin âlemşümül olduğunu, (es-Sebe 34/28) beyan etmektedir.

Allah tarafından insanlığa rehber olarak gönderilen Hz. Peygamber'in en belirgin vazifesi şüphesiz tebliğ ve davettir. Hz. Peygamber'in insanları tevhid ve İslam inancına davet etmesi çeşitli ayetlerde "Allah'a davet", (Yûsuf 12/108; er-Ra'd 13/36; el-Mü'min 40/12, 42; el-Kasas 28/87) "İslam'a davet", (es-Saf 61/7) "imana davet", (el-Hadîd 57/8) "Allah yoluna davet", (en-Nahl 16/125) "Allah'ın kitabına davet", (Âl-i İmrân 3/23) hakka davet", (er-Ra'd, 13/14) "hayra davet", (Âl-i İmrân 3/104) "kurtuluşa davet", (el-Mü'min 40/41) "hayat kaynağına davet", (el-Enfâl 8/24) "esenliğe davet", (Muhammed, 47/35) "esenlik yurduna davet", (Yûnus 10/25) "doğru yola davet", (el-Mü'minûn 23/73) şeklinde belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber "Allah'ın davetçisi" (el-Ahkâf 46/31) olarak nitelendirilmiş, uhdesinde olan davet vazifesi de "davet et/عِد" emri ile ifade edilmiştir.

Mekkî surelerdeki pek çok ayette Hz. Peygamber'in insanları zorla İslam'a sevk etmek gibi bir mükellefiyetinin bulunmadığı aksine vazifesinin davet ve tebliğden ibaret olduğu belirtilmiştir. Mesela, Şûrâ suresi 48. ayette "Eğer yüz çevirirlerse (bilesin ki), biz seni onlara bekçi göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğde bulunmaktır" denilmiştir. Bu ve benzeri

²⁴³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 127, 128; V, 262.

²⁴⁴ Buhârî, "Menâkıb", 18; Müslim, "Fezâil", 21-23.

ayetlerde²⁴⁵ Hz. Peygamber'in müşriklerin yaptıklarına zorla engel olmak gibi bir vazifesinin olmadığı bilakis Hz. Peygambere düşen vazifenin sadece tebliğ etmek ve hakkı açıklamak olduğu ifade edilmiştir. Nûr sûresinin 54. ayetinde ise Hz. Peygamber'in sorumluluğunun kendisine, müşriklerin sorumluluklarının da kendilerine ait olduğu beyan edilmiştir.²⁴⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber apaçık tebliğ ettiği halde itaat edilmezse bunun sorumluluğu, dünya ve ahirette olumsuz sonuçları kendilerine ait olup bundan Hz. Peygamber'in sorumlu tutulamayacağı beyan edilmiştir.

Tebliğ, Hz. Peygamber'in Allah tarafından kendisine inzal edilen Kur'ân ve hükümlerini insanlara ulaştırması ve bu hükümlere iman ve tatbik etme noktasında davette bulunması anlamına gelmektedir.²⁴⁷ Tebliğ, Hz. Peygamber'in en belirgin vasfı ve hakka davet noktasında yegâne vazifesidir. "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun" (el-Mâide 5/67) ayeti bu hakikati bildirmektedir. Hz. Peygamber'in vazifesinin tarafı ilahiden inzal olunan bütün hakikatlerin insanlara tebliğ edilmesi olduğu ve bunu yapmadığı takdirde de Allah'ın risaleti ve elçiliğini yerine getirmemiş olacağı ifade edilmektedir.²⁴⁸ Aynı zamanda bu ayet tebliğ görevini yerine getirmemenin ne kadar ağır bir sonucu olduğunu vurgulamaktır; bu sebeple, bizâtihi onu ifa etmemiş olmak tebliğ görevini terk etmenin en büyük müeyyidesi olarak gösterilmiştir.²⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm davet ve tebliği, tarafı ilâhîden gelen mesajların insanlara ulaştırılması açısından önem taşıyan büyük cihâd, "cihâd-ı ekber" olarak tanımlar. "Öyle ise kafirlere boyun eğme, onlara karşı bu Kur'ân'la büyük mücadeleni sürdür" (el- Furkân 25/52) ayetindeki büyük cihâd, İslam davasını tebliğ yolunda elden gelen gayreti göstermek, bu dava için bütün imkân ve kaynakları seferber etmek ve Allah'ın dini ve tevhîd inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda tebliğde bulunmayı ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de davet, ağırlıklı olarak müşriklere ve ehl-i kitaba yöneliktir. Bunun yanında davetin Müslümanlara yönelik bir boyutu da söz konusudur. Bu boyutta davet, daha ziyade bir hatırlatma, eğitime ve yönlendirme amacı taşır. Başka bir ifadeyle, davetin bu boyutunda İslam'ın güzelliklerinin anlatılmasından ziyade islami kimliği geliştirme amaçlanmaktadır.

²⁴⁵ Ali İmran, 3/20; el-Mâide, 5/92,99; er-Ra'd, 13/40; en-Nahl,16/82; en-Nûr, 24/54; el-Ankebut, 29/18; et-Teğabun, 64/12.

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9:139.

²⁴⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1:60.

²⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3:1737.

²⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6:112.

Hız. Peygamber'in yirmi üç senelik tebliğ süresi boyunca en yakınından başlayarak sonunda arap yarımadasının tamamını kapsayan davet faaliyetinde ulaştığı büyük başarı şüphesiz tatbik ettiği davet metotlarının son derece sistemli, tutarlı, mantıkî ve başarıya götüren yöntemler olduğunu göstermektedir. Bu muvaffakiyetin asıl sebebi Allah Teala'nın lütuf ve yardımını olmasıyla birlikte zahiri birçok sebebi vardır; başlıca Hız. Peygamber'in (s.a.v) davet etmiş olduğu bu dine her şeyden evvel bütün samimiyetle inanması ve bu dinin hükümlerini mükemmel bir şekilde kendi hayatında tatbik etmiş olması gelmektedir. Ayrıca davette bulunduğu muhataplarının psikolojik ve sosyal durumlarına göre hareket ettiği, yumuşak davranmayı, şefkat ve merhameti tercih ettiği görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Hız. Peygamber'in muhataplarına karşı olan bu tavrını şu şekilde ifade eder: "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi." (Âl-i İmrân 3/159) Allah resulü 'nün muhataplarına karşı bu şekilde yumuşak sözlü olması O'nun büyüklüğünü, ahlakının güzelliğini, yüreğinin şefkat ve merhametle dolu olduğunu gösterir.²⁵⁰ Zaten birçok Kur'ân ayeti Hız. Peygamber'in yüksek ahlakını açık bir şekilde methetmektedir. (el-Â'raf 7/199; el-Kalem 68/4)

Hız. Peygamber'in davet ve iknada muvaffak olmasının diğer bir sebebi de ümitsiz ve karamsarlığa kapılmaksızın azim ve sabırla tebliğ faaliyetini sürdürmesidir. Risâletin başlangıcında bir müddet Dârulerkam'da gizli devam eden tebliğ süreci sonrasında "en yakın akrabayı uyar" (Şuarâ 26/214) mealindeki ayetin inmesiyle açıktan tebliğe dönüşmüştür. Hız. Peygamber, Müslüman olan/olmayan bütün akrabalarıyla ısrarla alakasını devam ettirmiş, hemşehrileri tarafından eziyet ve baskılara maruz kaldığında bile davetten geri durmamıştır. Tebliğ için toplantılar düzenlemiş, çarşı, pazar ve panayırlarda insanların toplu olarak bulunduğu her yerde tebliğ faaliyetini devam ettirmiştir.

Bütün bunlara ilaveten Hız. Peygamber'in, davet ve tebliğ sürecinde hiçbir zaman şahsi menfaat arzusunda bulunmamış olması kuşkusuz en önemli muvaffakiyet sebeplerinden biridir. Kendisine her zaman destek olan amcası Ebû Talib, Mekke müşriklerinin birtakım vaatlerde bulunduğunu Hız. Peygamber'e iletğinde "Amca! güneşi sağ elime ayı da sol elime koysanız Allah'ın yardımını gelene kadar veya bu gaye uğrunda ölene kadar bu vazifemden asla vazgeçmem"²⁵¹ şeklinde mukabelede bulunması Hız. Peygamber'in davet ve tebliğde ne kadar kararlı olduğunu ve hiçbir dünyevi makam/mevki, mal/mülke rağbetinin olmadığını göstermektedir. Peygamberlerin tamamının tebliğ karşılığında herhangi bir menfaat veya ücret talep etmemesi Kur'ân-ı Kerim'in çokça zikrettiği peygamber hususiyetidir. Kur'ân-ı Kerim

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9:50.

²⁵¹ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971), 1:464.

Nûh'un (a.s) "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir" (Şuarâ 26/109) mealindeki sözlerini nakleder. Aynı şekilde Hûd (a.s), Salih (a.s) ve Şuayb'ın (a.s) kavimlerine yapmış oldukları tebliğ karşılığında herhangi bir menfaat talebinde bulunmadıkları Kur'ân-ı Kerim'de çokça bahsedilen özelliştir. Neseî, (ö. 710/1310) tebliğ faaliyetlerine karşılık ücret talebinde bulunmamayı bütün peygamberlerin ortak özelliği olarak saymaktadır.²⁵²

Kur'ân-ı Kerim, Allah resulünün sadece müjdeci ve uyarıcı olarak gönderildiğini beyan ederek aynı şekilde menfaat ve ücret talebinin olmadığını Hz. Peygamberin de kavmine belirtmesini ister; "(Ey Rasûlüm) de ki: 'Ben bu yaptığım tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbine bir iman ve itaat yolu tutmak isteyen kimseler istiyorum.'" (el-Furkân 25/57) Kur'ân-ı Kerim hiçbir dünyevi menfaati olmadığı halde Hz. Peygamberin davetine kulak asmayan müşrikleri aynı ifadelerle eleştirmektedir; "Yoksa sen onlardan (tebliğ görevine karşılık) bir ücret istiyorsun da onlar, bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?" (et-Tûr 52/40; el-Kalem 68/46) İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), bu ayetin tefsiri sadedinde şu ifadeleri kullanmaktadır; "*Yani ben sizi davet ettiğim dine karşılık sizden ücret beklemiyorum ki onun ağırlığı altında kalmış olun ve bu durum sizi davetime icabet etmekten alıkoysun.*"²⁵³ Allah Teala tebliğ için gönderdiği peygamberlerin maksatlarının dünya malı, kadın veya makam-mevki olmadığını söylemiş veya söyletmiştir. Peygamberler de yaşadıkları hayat ve mücadeleler ile bunu bilfiil ispat etmişlerdir.

Hz. Peygamberin Nübüvvetinin İspat Edilmesi

Allah tarafından yer yüzüne peygamber gönderilişinin yegâne gayesi insanoğlunu doğru ve faydalı olana davet etmek, o yolda istikamet üzere olmalarını temin etmek olduğu Kur'ân-ı Kerim'de açıkça bildirilmektedir. "Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapmışsa kendi aleyhine sapmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz." (el-İsrâ 17/15), "Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın" (el-Fâtır 35/24) ayetleri bu hakikati ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın mahlukatı yoktan var ettiğini, yarattıkları içerisinde insanlık ailesine hususiyet bahşederek, fesat ve bozgunculuğu değil de iyilik ve huzuru ilke edinip bu yolda yaşamlarını idame ettirsinler, aynı şekilde savaş ve düşmanlığı değil de barış ve sevgiyi prensip edinsinler ve Allah'ın sürdürülmesini emrettiği şeyleri yerine getirsinler diye

²⁵² Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâik'ut-te'vil*, 2:66.

²⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 8:36.

onlara peygamberler gönderdiğini tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır.²⁵⁴ Ayrıca mezkur ayette açık bir şekilde birbirine bağlantılı üç temel esas yer almaktadır. Birincisi; herkesin yaptığı kendisini bağlar, doğruyu seçen kendi iyiliğine seçmiş, doğru yoldan sapan da kendi aleyhine sapmış olur. İkincisi hiçbir mâsum, başkasının günahını ve sorumluluğunu üzerine alamaz, ilâhî yasada ilke olarak sorumluluk şahsîdir. Üçüncüsü ise Allah insanları iyiyi kötünden ayırmalarına yarayacak yeteneklerle donatmıştır; ancak yine de—merhametinin sonucu olarak— bir peygamber göndermedikçe azap etmeyecektir.²⁵⁵

Kur’ân-ı Kerîm, peygamber ile toplum arasında daha fazla sevgi ve ünsiyet olması, yakinen birbirlerini tanımaları için gönderilen peygamberlerin hem kendileri gibi beşer cinsinden oldukları hem de kavminin diliyle gönderildiğini haber vermektedir. Bu husus, “Evet, ben de sizin gibi bir beşerim” (Fussilet 41/6) ifadesi ve “biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın” (İbrahim 14/4) ayetlerinde açıkça beyan edilmiştir.

Allah Teala, yer yüzüne göndermiş olduğu peygamberlerini mucize ile de desteklemiştir. Dolayısıyla Allah’tan vahiy aldığı ve peygamber olduğunu iddia eden kimsenin doğruluğu ancak mucize ile sabit olur. Bu peygamberler göstermiş oldukları bu mucizelerin bir benzerini inkarcıların asla getiremeyeceği noktasında onlara meydan okumuşlar ve Allah tarafından seçilmiş peygamber olduklarını inkarcılara bildirmişlerdir. Beşer takatinin fevkında olan bu hadiseler, istediği her şeyi yapma kudret ve kuvvetine sahip olan Allah tarafından, göndermiş olduğu peygamberin nübüvvetini ispat etmek için yine onların elleriyle meydana getirdiği hârikulâde işleri ifade etmektedir.²⁵⁶

Mucize, bir şeye güç yetirememek anlamındaki “acz” kökünden türeyen mu’ciz (aciz kılan- acze düşüren) kelimesinin isim şeklidir. Terim olarak, “nübüvvet iddiasında bulunan zatın gösterdiği ve herkesi benzerini meydana getirmekten aciz bırakan tabiat üstü hadisedir.”²⁵⁷ Diğer bir tabirle “Peygamberân-ı izamdan sadır olan hârikulâde ef’âl ve akvâl (sözler ve fiiller)’dir.”²⁵⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de mûcize kelimesi yer almamakla birlikte acz kökünden fiil ve sıfat kalıpları “âciz kalmak; güçsüz bırakmak, Allah’ın âyetlerini yalanlamak amacıyla yarışmak” mânalarında yirmi bir âyette geçmektedir. Kur’ân’da peygamberlerin Allah

²⁵⁴ Ebû Zehra, *el- Mu’cizetü ’l-kübrâ el-Kur’ân*, 1:284.

²⁵⁵ Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 3:471.

²⁵⁶ Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 170.

²⁵⁷ Bekir - İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 220.

²⁵⁸ Nâzîmâ - Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, 289.

tarafından gönderilmiş olduğunu kanıtlayan hârikulâde olaylar çok defa âyet (âyât) kelimesiyle ifade edilmektedir.²⁵⁹

Delil olarak ileri sürülen olağanüstü olayın, nübüvvetini iddia eden kimsenin doğruluğunu ispatlayabilmesi için bizzat iddia sahibinin doğruluğuna işaret edecek tarzda meydana gelmesi gerekmektedir. Ayrıca peygamberlik iddiası ve tehdâd ile birlikte olağanüstü bir şekilde zuhur etmesi ve peygamberin güvenilirliğini zedeleyecek bir şüphe taşımamasızın nübüvvet iddiasının ardından gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlara ilaveten mucizenin temel özelliği ilâhi fiil olması ve peygamberlik iddiasında bulunan zatın davasına mutabık, maksadına muvafık surette meydana çıkmasıdır.²⁶⁰

Tarihte gelip geçen bütün peygamberlerin nübüvvetini ispat konusundaki temel kaide Hz. Peygamberin nübüvvet ve risâletini kanıtlamaktan geçmektedir. Diğer peygamberlerin nübüvveti ancak O'nun haber vermesiyle kesinlik kazanır. Çünkü herhangi birinin nebi veya resül olduğuna tanıklık etmek ancak şüphe taşımayan kesin bir delille mümkündür. Bu delil ya onun gösterdiği mucizeyi görmek veya kesin bilgi ifade eden mütevâtir haberle o mucizeden haberdar olmaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in nübüvveti kesin deliller ile sabit olduğundan, Allah'ın peygamberi vasıtasıyla nübüvvetini haber verdiği kimselerin kesinlik derecesinde peygamber olduğunu anlamış olmaktadır. Mesela Allah teala, “kitapta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi” (Meryem 19/41) ve “kitapta, Mûsâ'yı da an. Şüphesiz o seçkin bir insan idi. Bir resül, bir nebi idi” (Meryem 19/51) buyurmaktadır. Buna bağlı olarak Kur'ân'da nübüvvet ve risâletinden bahsettiği herkesin nebi ve resül olduğuna inanır, Kur'ân'da geçmeyip tarih ve kıssa kitaplarında söz konusu edilenler hakkında sükût eder, müspet veya menfi bir hükme varmayız.²⁶¹

İslam alimleri Hz. Peygamber'in nübüvvetine delalet eden mucizeleri üç başlıkta tetkik etmişlerdir. Birincisi; her asırdaki akıl sahiplerine hitap eden akli mucize: Bu, Kur'ân-ı Kerîm'dir. İkincisi; Hz. Peygamber döneminde yaşayan insanların duyularına hitap eden hissî (kevnî) mucizelerdir. Üçüncüsü Hz. Peygamber tarafından haber verilen geçmişe ve geleceğe dair hadiseler; haberî mucizelerdir.

Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâletine delalet eden en büyük aklî ve ilmî mucize şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. İlahi vahiy Hz. Peygamber'e nazil olduğu zaman Arap

²⁵⁹ Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30: 350-352.

²⁶⁰ Saîd Abdullatif Fûde, *eş-Şerhu'l-kebir alâ Akîdeti't-Tahâviyye* (Kahire: el-Asleyn li'd-dirâsât ve'n-Neşr, 2017), 1:485.

²⁶¹ Nûreddin es-Sabûnî, *Matüridiyye Akaidi*, trc. Topaloğlu Bekir (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 102.

beliğlerinin en mümtaz şahsiyetleri o bölgede bulunmaktaydı. Onların söyledikleri manzumeler lisan bakımından şâheser bir halde bulunuyordu. Kur'ân-ı Kerîm böyle bir cemiyet arasında nazil olmaya başladı. Hz. Peygamber fesahat ve belagatleriyle meşhur olan Arapların bütün edip ve şairlerine Kur'ân'ın bir mislini getirmeleri hususunda meydan okumuş, “Eğer onun ilahi bir hitap olduğunda şüphe ediyorsanız bir benzerini getiriniz.” (el-Bakara 2/23) ve “Kur'ân'ın tamamına değil on sure de olsa bir nazirede bulununuz, (Hûd 11/13) olmadı tek bir surenin bir mislini getiriniz” (Yûnus 10/38) şeklinde hitap etmiştir. Netice olarak Arapların en mümtaz şairleri, edipleri Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir ayetine veya sûresine nazire yapmaya mislini getirmeye muvaffak olamamışlardır.²⁶²

Mekke müşriklerinin şayet Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmeye güçleri yetseydi bunu mutlaka yaparlardı. Çünkü onlar Hz. Peygamberin iddiasını boşa çıkarmaya ve onun ispat vasıtası olarak kullandığı Kur'ân hüccetini nakzetmeye son derece istekliydi. Araplar, Kur'ân'a nazire getirmiş olsalardı mutlaka yaygınlık kazanacak ve Müseylimetülkezzâb'ın güya vahiy ürünü olan batıl sözlerinin nakledildiği gibi zamanımıza kadar nakledilecekti.²⁶³ Bununla beraber Kur'ân, benzerini hiçbir zaman getiremeyeceklerini de açıkça ifade ederek müşriklere meydan okumuştur. “De ki: "Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler" (el-İsrâ 17/88) mealindeki ayet ile “eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının” (el-Bakara 2/24) ayetleri ne mâzide ne de istikbalde muarızların Kur'ân-ı Kerîm'in benzerini getiremeyecekleri hususunda onlara açıkça meydan okumaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu meydan okuması karşısında bir sûre dahi olsa benzerini getiremeyen müşrikler, Hz. Peygamber'in nübüvvetine karşı çıkararak açıkça Kur'ân'a iftiraya yeltenmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, onların bu hallerini “Bu ancak öteden beri yapılagelen bir sihirdir, ancak insan sözüdür” (Müddessir 74/24-25), “Bu Kur'ân, O'nun uydurduğu yalandan başka bir şey değildir.” (el-Furkân 25/4), “Bu (Kur'ân) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil” (el-En'âm 6/25) mealindeki ayetlerle hikâye etmektedir. Müşriklerin bu tutumlarına Yahudiler de katılmışlar, “Kalplerimiz perdelidir” (el-Bakara 2/88) demek suretiyle kendilerini İslamiyet'e davet eden Hz. Peygamber ile alay ederek Kur'ân'ı dinleyip anlamak istemediklerini, onun hidayetine muhtaç olmadıklarını söylemişlerdi.²⁶⁴

²⁶² İmâdüddin İbn Kesîr, *Delâilü'n-Nübüvve* (Kahire: Dâru'l-Kitâbü'l-Mısriyye, 2003), 8.

²⁶³ Ebû Bekr el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 11.

²⁶⁴ Ebû'l-Fazl İyâz el-Yahsubî Kadî İyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Muştafâ*, trc. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2014), 1:549.

Hız. Peygamber kendisine ayetler nazil oldukça genellikle Kâbe etrafında yüksek sesle insanlara okur inanan inanmayan herkes onu dinlerdi. Araplar, Kur'ân'ın mânasının ve sözlerinin mükemmel olduğunu biliyorlar, onu işiten herkes, lafızlarının güzelliğini fark ediyor, anlamlarını kavlıyor; benzersizlik, doğruluk ve tutarlılığına akıllarıyla hükmediyorlardı. Bu yüzden toplumsal konumlarını kaybedeceklerinden korkan Mekke'nin ileri gelenleri, nüfuzları altındaki insanların âyetleri dinlemelerini önlemek için tedbirler düşünmüşlerdir. Sonuç olarak "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın" (Fussilet 41/26) demek suretiyle Hız. Peygamber ayetleri okurken yüksek sesle şiirler okuyarak, ısıklık çalıp el çırparak, anlamlı anlamsız sözler söyleyerek gürültü çıkarmalarını, yaygara koparmalarını ve böylece Hız. Peygamber'in sesini bastırarak okuduğu ayetlerin anlaşılmasını önlemelerini istemişlerdir.²⁶⁵

Hız. Peygamber'in göstermiş olduğu ve nübüvvetine delalet eden diğer bir mucize çeşidi de insanların duyularına hitap eden hissî mucizelerdir. Sâbûni, (ö. 580/1184) Hız. Peygamber'den sadır olan hissi mucizeleri, Hız. Peygamber'in zatına taalluk eden mucizeler ve zatının haricinde meydana gelen mucizeler şeklinde tasnif etmiştir.²⁶⁶ Hız. Peygamber'in zatıyla ilgili mucizeler; baba ve anne tarafından sulbünden geldiği kimselerin alnında Hız. Peygamber'in nurunun parlaması,²⁶⁷ geçmiş ilahi kitaplarda Hız. Peygamber'in sıfatlarının zikredilerek ortaya çıkacağı zamanın haber verilmesi ve onun tebliğ ettiği dine inanıp tabi olacakların vasıflarının anlatılmasıdır. (el-Bakara 2/146; el-A'râf 7/157; es-Saf 61/6) Ayrıca Hız. Peygamber'e gençliğinde bazı olağanüstü lütuf ve yardımların bahşedilmesi Hız. Peygamberin zatıyla ilgili mucizelerdir.

Kur'ân-ı Kerîm maddi, manevi, ilmî, ahlâkî, içtimâî ve tarihi birçok hakikatleri barındırmaktadır. Bu kitabı insanlara tebliğe memur olan Hız. Peygamber ise ilim ve terakkiden mahrum bir bölgede yetişmiş, bütün kavmince sabit olduğu üzere kırk yaşına kadar hiçbir kimseden ilim namına bir şey öğrenmemiş ve okuma yazması da bulunmamaktaydı. Buna rağmen tebliğe muvaffak olduğu bu kitabın böyle binlerce hakikati içerisinde bulundurması onun mucize olmasından başka neye hamledilebilir?²⁶⁸

Hız. Peygamberin zatıyla alakalı en bariz özelliği ahlak ve şahsiyetinin mükemmelliğidir. Kur'ân muhtevasında Hız. Peygamber'den övgüyle söz eden, sahip olduğu yüksek ahlâkı dile getiren, şan ve şerefini ortaya koyan, değerini yücelten pek çok ayet vardır.

²⁶⁵ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 4:704.

²⁶⁶ Nüreddin es-Sabûnî, *Matüridiyye Akaidi*, 104.

²⁶⁷ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 165-186.

²⁶⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, 1:43.

Mesela, Tevbe 9/128 ayette Hz. Peygamberin en şerefli olarak yaratıldığı, yine bu ayette Allah, esmâ-i hüsnâ'sından olan “Raûf” ve “Rahîm” isimlerini, çok merhametli ve çok şefkatli olan Hz. Peygamber’le vasıflandırdığını, Âli İmrân 3/164 ayette Allah, kendi içlerinden bir peygamber göndermekle müminlere lütufta bulunduğunu, Hz. Peygamber’in alemlere rahmet olarak gönderildiğini, (el-Enbiya 21/107) keza Allah resulüne itaat etmeyi kendine itaat saydığı, (en-Nisa 4/80) Hz. Peygamberin ismini kendi isminden ayırmadığı, Allah’ı sevmenin yolu peygambere itaatten geçtiğini, (Âl-i İmran 3/31-32) O’nun hakkı getiren peygamber olduğunu (ez-Zümer 39/33) ve O’nu doğrulayanların rableri katında büyük mükâfatlara nail olacağını bildiren, Hz. Peygamber’in yüksek ahlak ve şerefinden bahseden ayetlerin pek çok olduğu ve bu sıfatların ne ondan önce ne de ondan sonra hiç kimsede toplanmayacağı konusunda bu ayetler kesin delil mesabesindedir.²⁶⁹

Hissî mucizeler, Hz. Peygamberin zatıyla alakalı olduğu gibi zatının dışında meydana gelen olağanüstü hadiseler şeklinde de tezahür etmektedir. Ayın ikiye ayrılması,²⁷⁰ ağacın yürüyüp gelmesi, taşın konuşması, devenin halinden yakınması, kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu haber vermesi, bulutun Hz. Peygamberi devamlı gölgelendirmesi gibi²⁷¹ hissi mucizeler delâilü'n-nübüvve ve hadis kaynaklarında çokça zikredilmektedir.

Bu hissî mucizelerden en dikkat çekenini İslâmî literatürde “inşikaku'l-kamer” (ayın yarılması) diye meşhur olan ve Kur’ân’da Kamer süresinin ilk ayetinde geçen “ayın iki parçaya bölünmesi” mucizesidir. Taberî’nin (ö. 310/923) naklettiğine göre bu mucize Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden evvel Mekke döneminde Mekke müşriklerinin istekleri üzerine sözünün doğruluğuna ve nübüvvetinin hakikatine hüccet olarak göstermiş olduğu harikulâde bir hadisedir.²⁷² İbn Kesir (ö. 774/1373), Hz. Peygamber zamanında “inşikaku'l-kamer” mucizesinin tahakkuku üzerinde İslam alimlerinin ittifakı olduğunu ve bu husustaki hadislerin kesinlik ifade ettiğini belirtmiştir.²⁷³ Muasır düşünürlerden Seyyid Kutup da bu minvalde gelen rivayetlerin tamamının tevatür derecesinde olduğunu ve bu hadisenin Mekke’de cereyan ettiğini beyan etmiştir.²⁷⁴

Kur’ân-ı Kerîm, insanların duyularına hitap eden bu hissî mucizelerin, geçmiş peygamberler tarafından da gösterildiğini ifade etmektedir. Hz. Sâlih’in dişi devesi, (Hûd 11/64-68) Hz. Mûsâ’nın âsâsının ejderhaya dönüşmesi ve elinin hayrete düşürecek şekilde

²⁶⁹ Kadî İyâz, *eş-Şifâ bi-ta’rîfi hukûki’l-Muṣtafâ*, 1:69-160.

²⁷⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 27; Müslim, “Sıfâtü’l-Münâfikîn”, 43-48.

²⁷¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü’l-nübüvve* (Haydarâbâd: Meârifü’l-Osmâniyye, 1950), 317-380.

²⁷² Taberî, *Câmiu’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, 22:565.

²⁷³ İbn Kesir, *Delâilü’l-nübüvve*, 31.

²⁷⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Ḳur’ân* (Kahire: Darü’s-Şuruk, 1992), 6:3425.

bembeyaz hale gelmesi, (A‘râf 7/107-108, 117-122; Tâhâ 20/19-22, 67-70) Hz. Îsâ’nın beşikte konuşması, kuş şekline soktuğu çamuru canlandırması, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körleri ve alaca hastalığına tutulanları iyileştirmesi, (Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/110) gibi hadiseler tabiat kanunlarını aşan ve Allah’ın müdahalesini gösteren ilâhî fiiller olup iradelerini kullanan insanların iman etmelerini sağlayarak o zatların peygamber olduklarına ikna edici deliller olduğunu gösterir.²⁷⁵

Hz. Peygamber’in nübüvvet ve risâletine delalet eden mucizelerinden birisi de geçmiş ve geleceğe ait hadiseleri haber vermesidir. Hz. Peygamber ümmî olup kimseden hususi bilgi almadığı halde önceki peygamberlerin kıssaları ve eski ümmetlerin hallerini Ehl-i Kitap alimlerinin huzurunda haber vermiş ve başta Yahudiler olmak üzere dönemin âlimleri tarafından herhangi bir itirazla karşılaşmamıştır.²⁷⁶

Keza istikbale dair henüz vuku bulmamış birtakım hadiseleri daha meydana gelmeden senelerce, asırlarca evvel katî bir surette haber vermek harika eseridir. Kur’ân ileride meydana gelecek hadiseleri bildirmiş ve bunlar bilâhare tahakkuk etmiştir. Romalıların Fârisîlere galip gelmesi, (er-Rûm 30/2) Müslümanların Mekke’yi fethetmeleri, İslamiyet’in yeryüzüne yayılması hakkındaki haberler bu cümledendir. İleride vuku bulacak hadiseleri haber vermesi bakımından Kur’ân büyük bir mucizedir.

Bütün semâvî kitaplar bozulmalara, değiştirmelere maruz kalmışlardır. Fakat Kur’ân-ı Kerîm böyle bir tahriften salim bulunmuştur. Bunca dini reddedenlerin, Yahudî ve Hristiyanların Kur’ân’ı değiştirmek ve bozmak üzere birçok arzuları ve hırsları bulunduğu halde, bu kitabın her yönden tahriften korunmuş olarak kalması en büyük mucizelerdendir.²⁷⁷ “Şüphesiz o zikri (Kur’an’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz” (el- Hicr 15/9) mealindeki ayeti kerime gaybî haberlerden olup Kur’ân’ın Allah’ın koruması altında olduğunun en büyük delili ve asırlar boyunca bütün tahriflerden mahfuz kalması bakımından da muazzam bir mucizedir.

Hz. Peygambere Yönelik İthamların Zemmedilmesi

Kur’ân-ı Kerîm, yer yüzündeki en büyük kelim mucizesidir. Hz. Peygamber’in, O’nu kabul etmeyenlere bir benzerini getirmelerini söyleyerek meydan okuduğu, Arapların da bu tehdâdî karşısında aciz kaldıkları kesin olarak bilinmektedir. Fesâhat ve belâgatin her çeşidini fevkalâde bilen Arapların kabul ettiği gerçek/hakikat lisan bakımından Kur’ân’ın emsalsiz

²⁷⁵ Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, 1:7-9.

²⁷⁶ Kādî Abdülcebbâr, *Tesbîtü delâilü’n-nübüvve* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfetü’d-Diniyye, 2015), 33.

²⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19:124.

olduğudur. Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz kalan Kureyş'in önde gelen müşrik liderleri İslam davetinin önünü kesmek için çeşitli yol ve yöntemlere başvurmuşlardı. Müşrikler, Hz. Peygamber'i davet yolunda sekteye uğratmanın mümkün olmadığını anlayınca ona mecnûn, şair, sâhir gibi birtakım sıfatlar yakıştırmaya başlamışlardır. Bu sıfatları isnat etmelerindeki temel maksatları toplum nezdinde onu itibarsızlaştırmaya çalışarak Hz. Peygamber'e inanmaya meyilli olanların önlerine set çekme arzusu yatmaktadır.

Müşriklerin Hz. Peygamber hakkında şair, mecnun ve kâhin gibi farklı ithamlarda bulunmalarının sebebi Allah Resulü hakkında kafa karışıklığı yaşadıklarından değil maksatlı bir karalama ve itibarsızlaştırma kampanyasına başvurarak inkarlarını devam ettirme arzusu içerisinde olmalarıdır. Hz. Peygamber'in mecnun veya büyülenmiş biri olmadığını bildikleri halde ona bunları söylüyor büyü ve delilik nispet ediyorlardı. Nitekim "o zalimlerin, siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz, dediklerini çok iyi biliyoruz" (el-İsrâ 17/47) mealindeki ayette Allah, Mekke müşriklerini zalim diye nitelendirmektedir. Hz. Peygamber deli veya büyülenmiş biri olmadığını bilip buna rağmen kasten delilik nispet ettiklerinden dolayı Mekke müşriklerini zalim diye isimlendirmiştir.²⁷⁸ Devamındaki ayette "[Ey Peygamber!] Bak şunlara, senin için ne türlü benzetmeler yaptılar da saptılar. Artık (doğru) yolu bulamazlar" (el-İsrâ 17/48) denilmiştir. Artık (doğru) yolu bulamazlar kısmıyla ilgili, Hz. Peygamber'e nispet ettikleri nitelemeleri kanıtlamak için yol bulamazlar veya Müşriklerin amaçladıkları gibi sana tabi olmasını engellemeye ve yollarından çevirmeye güçleri yetmez, anlamlarına geldiği ifade edilmiştir.²⁷⁹

Mekke müşriklerinin İslam'a ve Hz. Peygamber'e karşı çıkmalarının başlıca sebeplerinin neler olduğunu zikretmek istiyoruz,²⁸⁰

- Mekkeliler atadan putperest bir topluluktan Hz. Peygamber ise putlara ve putperestliğe karşı köklü eleştiriler getiriyor, yanlış yolda olduklarını söylemekten çekinmiyordu.
- Mekke, bölgenin dini, ticari ve idari merkezi konumundaydı. Kabe'nin içi putlarla doldurulmuş, panayırlar burada kuruluyordu. Her yıl hac mevsiminde oraya akın edilirdi. Bu itibarla Mekke müşrikleri memleketin dini ve iktisadi istikrarını sarsabilecek her harekete karşı koymayı menfaatlerinin icabı saydılar. Hz. Peygamber'in daveti ise merkeze karşı başkaldırı niteliği taşııyordu.
- Mekke'nin azıllı müşrikleri ahlaken düşük insanlardı. Her kötülüğü çekinmeden

²⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 7:56.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 7:57.

²⁸⁰ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981), 9:221-224.

işliyorlardı. Hz. Peygamber ise onların kötülüklerini ifade eden ayetleri çekinmeden yüzlerine karşı okuyordu. Hatta Azılı müşriklerden Velid b. Mugire kendisini, anasının gayrimeşru olarak doğurduğunu kalem süresi ininceye kadar bilmiyordu.²⁸¹

- İslamiyet müşriklerin eşrafına bir üstünlük, fazladan bir hak tanımıyordu. Bütün inananları bir görüyor, her türlü sınıf ayrımına karşı çıkıyordu. Allah katında üstünlüğü takvaya bağlıyordu. (el-Hucûrat 49/13) Mekke eşrafının bu durumu kabul etmesi imkansızdı.
- Hz. Peygamber'in Haşimoğulları kabilesinden çıkmasını, diğer bazı kabilelerin ona iman etmekle Haşimoğulları'nın üstünlüğünü kabul etmiş sayılacaklarını düşünmekteydiler.
- Müşrikler, Kur'an'ın, Kureyş'in liderlerinden birine değil de onlara göre nesep itibarıyla güçlü olsa da maddi anlamda zayıf bulunan, üstelik hem yetim hem de öksüz olan Hz. Peygamber'e inmesini yakıştıramıyorlardı. Onların bu tutumları "Bu Kur'an iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya! Dediler, rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?" (Zuhruf 43/31-32) ayetiyle anlatılmaktadır.

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e yönelik ilk ithamları Kur'an'da "sâhir" ve "meshûr" ile ifade edilen "sihirbaz" ithamlarıdır. İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) naklettiğine göre Mekke döneminde Hz. Peygamberi davasından vaz geçirmek üzere Ebû Talib'in yanına gidip umduklarını bulamayan müşrikler, hac mevsiminin yaklaşması münasebetiyle aralarında ortak bir görüşte birleşme ihtiyacı hissetmişlerdir. Müşriklerin ileri gelenlerinden ve Arap edebiyatını en iyi bilenlerden olan Velid b. Mugire, birkaç âyeti dinleyince güzelliğini ve etkileyiciliğini takdir ettiği bu sözlerin recez, kaside ya da cinlere ait şiirler türünden olamayacağını itiraf etmiş, ancak bu konuda kavmine ikna edici bir açıklama yapması istendiğinde Hz. Peygamber için "O'nun hakkında söylenecek sözün en yakını sihirbazdır. O sihir olan bir söz getirdi, kişi ile baba ve kardeşi, kişi ile karısı ve kabilesinin arasını ayırıyor" demek suretiyle Kur'an'ı "başkalarından aktarılmış bir sihir" Hz. Peygamberi de "sihirbaz" şeklinde nitelendirmişlerdir. Müşrikler bu karar üzerinde birleşmişler, Hac mevsiminde insanların geçiş güzergahına oturarak insanları Hz. Peygamber'den sakındırmaya çalışmışlardır²⁸²

Bu nakledilen hadise üzerine Velid b. Mugire hakkında "Beni, yarattığım kişiyle baş başa bırak. Ona bol mal ve gözü önünde duran oğullar verdim. Kendisine alabildiğine imkanlar sağladım. Sonra da o hırsıyla daha da artırmamı umar. Hayır, umduğu gibi olmayacak. Çünkü o,

²⁸¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâik'ut-te'vîl*, 3:520.

²⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1:269.

bizim ayetlerimize karşı inatçıdır” mealindeki ayetler nazil buyurmuştur.²⁸³ Allah’ın “*Yarattığım şahsı tek başına bana bırak*” meâlindeki buyruğu büyük bir tehdit manası içermekle birlikte iki türlü yorumlanmıştır; birincisi “anasının karnında âciz ve tek başına bir durumda yarattığım o şahsı bana bırak, senin onunla uğraşmana gerek yok, ben onun cezasını veririm” anlamına gelmektedir. İkincisi ise “onu tek başına benimle baş başa bırak; ben onun hakkından gelir ve gereken cezayı veririm” anlamındadır.²⁸⁴

Arap dilinde, “bir şeyi olduğundan farklı göstermek, oyalamak, aldatmak, birinin ilgisini çekmek” anlamlarında mastar olarak kullanılan sihir, “aldatma, hile” anlamlarında isim olarak da kullanılmaktadır.²⁸⁵ Terim olarak “el çabukluğu, göz boyama ve yaldızlı sözler söyleme yoluyla gerçekleştirilen hile ve aldatma işi, şeytanla yakınlık kurup ondan yardım alma ve nesnelerin şeklini değiştirme iddiası” diye tanımlamak mümkündür.²⁸⁶ Cahiliye dönemi Araplarında sihir yaygın bir şekilde kullanılıp şeytan ve cin gibi görünmeyen varlıklar ile irtibat kurarak yapıldığı düşünülüyordu.²⁸⁷

Sihirin, bazen insanları etkileme ve onlara tesirli olma, büyüleme anlamında kullanıldığı da vakidir. Hz. Peygamber’in “kimi ifade ve söz vardır ki büyüleyicidir”²⁸⁸ (*inne mine ’l-beyâni sihran*) hadisinin bu anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁸⁹

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber hakkında sâhir/sihirbaz iftirasını kullandıkları gibi Kur’ân-ı Kerîm hakkında da en çok kullandıkları itham eskilerden nakledilmiş bir sihir olduğu iftirasıdır. “Sonra (Kur’ân hakkında) derin derin düşündü, sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. Arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: "Bu ancak nakledile gelen bir sihirdir." "Bu, ancak insan sözüdür.” (Müddessir 74/21-25) Bu ayetlerin nüzulüne sebep teşkil eden kimse yine Velîd b. Mugire’dir. O müşrik, Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu Kur’ân’ın eskilerden nakledilen sihir olduğunu iddia etmektedir. İmam Mâtürîdi (ö. 333/944), bu ayetlerde mevzu edilen müşriği “İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Halbuki onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar.” (el-En’âm 6/123) mealindeki ayette belirtilen hususa benzetmiş ve onların kendilerini aldatmalarını iki açıdan değerlendirmiştir. Birincisi yaptıkları hilenin kendi başlarına dönmesidir. Allah, Hz. Peygamber’e yaptıkları kötü muameleyi açığa çıkarmış ve bunu kıyamete kadar okunacak ayet

²⁸³ Taberî, *Câmiu ’l-beyân fi te ’vîli ’l-Kur’ân*, 24:25.

²⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi ’l-Kur’ân*, 19:71.

²⁸⁵ İbn-Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, 4:384.

²⁸⁶ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1:226.

²⁸⁷ İlyas Çelebi, “Sihir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37:170.

²⁸⁸ Buhârî, “Nikâh”, 47; “Tıb”, 51.

²⁸⁹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1:226.

yapmıştır. İkincisi müşriklerin Hz. Peygamber hakkında tasarladıkları tedbir ve ittifakın ortaya çıkmasıdır. İnsanlar arasında yalanlarının yayılması sebebiyle Hz. Peygamber hakkında dediklerine kimse iltifat etmez. Bu da insanları Allah yolundan çevirmeye değil İslam'a teşvik ve davete sebep olur. Netice olarak yaptıkları hile başlarına döner.²⁹⁰

Mekkî sûrelerde Hz. Peygamberin maruz kaldığı ithamlardan biri de şairliktir. Mesela Enbiyâ 21/5. ayette müşriklerin Hz. Peygamber hakkında “*O şairdir*” dedikleri, Tûr, 52/30. ayette “Yoksa onlar, O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar?” ve Saffât 35/37. ayette de “Biz, deli bir şair için ilahlarımızı mı terk edeceğiz?” dedikleri belirtilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, müşriklerin bu ithamlarını kesin bir dille reddetmiş, Hz. Peygamber’e şiir öğretilmediği gibi şiirin de ona gerekmediği bildirilmiştir. Kur’ân’ın “Biz o Peygamber’e şiir öğretmedik. Bu ona yaraşmaz da. O ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur’ân’dır” (Yâsin 36/69) mealindeki ayetleri müşriklerin iddialarını reddetme sadedinde gelmiştir. Allah, Hz. Peygamber’in daha önce okuma yazma bilmemesini nübüvvetinin delillerinden saydığı gibi (Ankebût 29/48) burada da Hz. Peygamber’in şiir söylememesini risâletinin delillerinden biri olarak göstermiştir.²⁹¹

Elmalılı, (ö. 1942) Kur’ân-ı Kerîm’in şiir olmadığını lafız ve mana yönünden iki şekilde açıklamaktadır. Kur’ân’ın vezin ve kafiyesi olmadığı için lafız yönünden şiir nazmına benzemeyeceğini ifade etmekte, mana bakımından ise şiir, hakikat olup olmadığı aranmaksızın imrendirmek veya tiksindirmek, coşturmak veya küstürmek gibi hissiyatı harekete geçiren hayali kuruntular ve vehmî kıyaslarla yapılır. Kur’ân ise hakkın doğru yoluna irşâd eden, Allah tarafından gönderilen bütün hikmet ve hükümleriyle hidayet nurudur. Mekke müşrikleri Kur’ân’ı şiir, Hz. Peygamber’i ise şair olarak tanıttırmak istediklerinden dolayı bu şekilde ithamda bulunmuşlar, Kur’ân ise müşriklerin bu ithamlarını kesin bir dille reddetmiştir.²⁹²

Mekkî ayetlerde Hz. Peygamberle ilgili müşriklerin ithamlarından bir diğeri de kâhinliktir. Müşriklerin bu iddiası “(Ey Muhammed!) O halde, sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde, (yoksa müşriklerin iddia ettiği gibi) sen ne kâhinsin ne de mecnun” (Tûr 52/29), ve “Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!” (el-Hâkka 69/42) mealindeki ayetler ile yalanlanmıştır. Birincisinde Hz. Peygamber kâhin olmadığı gibi herhangi kâhin veya cinlerin tesirinde kalmadığı, ikincisinde ise Kur’ân’ın kâhin sözü olmadığı bildirilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber her iki ayette de kâhinlikten tenzih edilmektedir.

²⁹⁰ Mâtürîdî, *Te`vilâtü ehli`s-sünne*, 10:310.

²⁹¹ Mâtürîdî, *Te`vilâtü ehli`s-sünne*, 8:536.

²⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6:4040.

Kâhin, genellikle “gelecekte haber veren kimse” şeklinde tanımlanırken,²⁹³ Râgıp el-İsfahânî, geleceğe ait birtakım hadiselerden haber veren kimseye “arrâf” geçmişte meydana gelen birtakım olaylardan bahseden kimseye de kâhin denildiğini belirtir.²⁹⁴ Cahiliye devri Arap kâhinleri kendilerinin hususi cinleri ve şeytanlarının bulunduğunu, bunların kendilerine semadan bilgiler getirdiğini, bu sayede gaybı bildiklerini iddia ederlerdi. Bu yüzden putperestler Kur’ân’ı kâhin sözü, Hz. Peygamberi de kâhin olarak nitelemeye kalkmışlardı. Allah, mezkur ayetlerde putperestlerin bu iddialarını açıkça reddetmiştir.

Mekke döneminde müşriklerin Hz. Peygamber hakkında itham ve iddialarından biri de “mecnunluk”tur. Mesela, Hicr, 15/ 6. ayette müşriklerin dilinden “Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! Sen mutlaka mecnunun tekisin!” ifadesine yer verilmiştir. Müşrikler Hz. Peygamber’i mecnun diye itham ederken bunu ya hakiki manada veya alay maksadıyla mecaz anlamında söylüyorlardı. Râzi’ye (ö. 606/1210) göre bu ithamın iki ihtimali vardır: Birinci ihtimal; Hz. Peygamber’e vahiy geldiği esnada onda baygınlığa benzer bir hal görülüyordu. Bu halin müşrikler tarafından mecnunluk belirtisi olarak algılanmasıdır. İkinci ihtimal; müşrikler nezdinde Hz. Peygamber’in Allah tarafından gönderilmiş hakiki bir peygamber olmasının hiç mantıklı bulunmamasıdır. Nitekim bir kişi bir başkasından kendince ihtimal vermediği mantık dışı söz işittiğinde, kimi zaman “bu düpedüz delilik! sen delinin tekisin” diye karşılık verirdi. Dolayısıyla “sen mecnunun tekisin” ifadesinin bu iki manaya da gelme ihtimali vardır.²⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm, müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki itham ve iddialarından birçok ayette bahsetmiş ve bu iddiaları kesin bir dille tekzip etmiştir. Mesela “sen rabbinin [vahiy ve risalet] nimetine mazhariyetin sayesinde asla mecnûn değilsin!” (el-Kalem 68/42), “(Ey Kureyşliler!) Sizin arkadaşınız mecnun değildir” (et-Tekvîr 81/22) ve “(Ey Muhammed!) De ki: "Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütüyorum. Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır” (Sebe 34/46) mealindeki ayetler bir taraftan müşriklerin ithamını reddederken diğer taraftan Hz. Peygamberin nübüvvetini teyit etmektedir. Aynı zamanda “arkadaşınız Muhammed” (s.a.s) ifadesiyle de müşriklerin Hz. Peygamberi çok iyi tanıdıklarına vurgu yapılmıştır. Kur’ân, bunca apaçık delillerden sonra muhataplarından Hz. Peygamber hakkında tefekkür etmelerini istemektedir; kendilerine tebliğde bulunan peygamberin nesebi belli, çocukluğundan itibaren ortaya koyduğu davranışlar hepsinin malumu, nübüvvetine kadar hiçbir şekilde güvenirliliği, hakkaniyeti, söz ve amellerinde tutarlı olma hususunda en ufak bir

²⁹³ Vankulu Mehmet Efendi, *Vankulu Lüğati*, 2:2314.

²⁹⁴ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1:447.

²⁹⁵ Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 19:124.

ithama maruz kalmamış nübüvvetinden sonra -bazı mesnetsiz iddialar dışında- söylediklerinde çelişki bulunduğunu kimse söyleyemiyor, aklî melekesine hanel getirecek somut bir kanıt gösteremiyor ve kimseden bir karşılık beklemediğini açıkça ifade ediyor.²⁹⁶

Sonuç olarak Kur'ân, müşriklerin Hz. Peygamber hakkındaki “şair”, “mecnun”, “sâhir” ve “kâhin” gibi mesnetsiz itham ve iddialarının hiçbir dayanağının olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sahip oldukları dini, içtimai ve iktisâdî imkanları kaybetmeyi göze alamayan müşrikler, bu iddialar ile psikolojik bir savaş taktiği uygulayarak insanlar üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmışlardır. Şayet taassuptan uzak bir şekilde ve insafî elden bırakmaksızın düşünecek olsalardı apaçık hakikati önlerinde bulacaklar ve nübüvvet ve risalet hususunda kolaylıkla ikna olacaktı.

Ahiret/Meâd Ekseninde İkna

İslamiyet'in ilk yıllarında temas edilen en önemli temel konulardan biri ahiret hayatının inkâr edilemez hakikat oluşudur. Bu konu kapsamında Kur'ân muhteviyatını doğrudan veya dolaylı olarak kıyamet, ba's, cennet ve cehennemle ilgili ayetler oluşturmaktadır. Kur'ân'ın sıklıkla bahsettiği ahiret, genellikle “el-yevmü'l-âhir” (son gün), “ed-dârü'l-âhire” veya “dârü'l-âhire” (son ikamet mahalli), “en-neş'etü'l-âhire” (ikinci yaratılış, son hilkat), yevmü'd-dîn, dârü'l-karâr şeklinde geçmektedir.

Ahiret, sözlükte evvelin mukabili, “son” anlamına gelen “ahir” kelimesinin müennesi olup cemisi “evâhir”dir.²⁹⁷ Kur'ân'da bu kelimenin sözlük anlamında kullanıldığı ayetler de mevcuttur. Mesela Hadîd, 57/4. ayette “O, evvel ve âhirdir” ve Necm, 53/24. ayette “Son da ilk de (ahiret de dünya da) Allah'ındır.” Bu iki ayette ahir kelimesi sözlük anlamında “evvel”in zıddı olarak kullanılmıştır.²⁹⁸

Bu kelime lisanımızda “ahret” lafzıyla da kullanılmakta olup birçok deyim ve atasözlerimize konu olmuştur. Dünyadan elini eteğini çekmiş, kendisini ibadete vermiş kimseye “ahiret adamı” denilir. Kardeş kadar sevilen ve ahirette birlikte olma ümidiyle manevi kardeşliğe kabul edilen kimseye, “ahretlik”, “ahiret kardeşi”, tabiri kullanılır. Öbür alemde azaba uğrama korkusu “ahiret korkusu”, ölmek anlamında “ahiret yolculuğuna çıkmak”, dünyada yaptıklarıyla sevap kazanıp ahiret 'teki yerini hazırlamak anlamında “ahiretini kazanmak”, Bir kimseden Allah'ın huzurunda şikâyetçi olmak, ona hakkını helâl etmemek

²⁹⁶ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 4:443.

²⁹⁷ Nâzimâ - Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, 5.

²⁹⁸ Mehmet Soysaldı, “Kur'ân'ı Kerim'e Göre Ahiret İnancı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, 44.

anlamında “ahirette iki eli (on parmağı) yakasında olmak” gibi deyimler lisanımızda çokça kullanılmaktadır.²⁹⁹

Ahiret, terim olarak; “evrenin yok olmasından sonra yeniden birtakım alemlerin vucûd bulacağı ve bütün ölümlerin ruhlarının bedenlerine tekrar iade edilerek hayat bulacağı gündün itibaren başlayan sonsuz bir zamandan ibarettir.”³⁰⁰ Diğer bir ifadeyle “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ölüm sonrası hayat”³⁰¹ şeklinde tanımlamak mümkündür.

İslam dininin temel esaslarından biri olan ahiret, İslam akidesinin uluhiyet ve nübüvvetle birlikte üç ana esasından (usûl-i selâse) birini oluşturmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm bu üç temel esas etrafında insanları inanmaya davet etmektedir. Ahirete iman hususunda dikkat çeken en önemli husus bu konunun Kur’ân’da Allah’a imanla birlikte çokça zikredilmesidir. Dolayısıyla ahirete imanla Allah’a inanmak arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Kişinin ahiret ve ahvâlini inkâr etmesi onu yoktan var eden ve varlığından da haberdar eden Allah’ı inkâr anlamına geldiği açıktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Nûh, Hz. İbrahim Hz. Musa ve Hz. İsa başta olmak üzere birçok peygamberin ahirete inanmaya vurgu yaptıkları ve ümmetlerine ahirete inanmayı telkin ve teşvik ettikleri bildirilmektedir.³⁰² “Ahirete iman edenler, O’na (Kur’ân) da inanırlar” (el-Enâm 6/92) mealindeki ayeti kerimeyle ifade edildiği üzere ahirete iman ile Kur’ân’a iman arasında da sıkı bir birliktelik vardır. Bütün semavi dinlerde ahiret inancı bulunmakla birlikte Kur’ân, ahirete inanmaya diğer ilahi kitaplardan daha fazla temas etmiş, konuyla alakalı ayetler hususiyle Mekkî sûrelerde sıkça tekrarlanmıştır. Bu tekrarın, konunun ehemmiyetini vurgulamak, mesuliyet duygusunu pekiştirmek, dünya ile ahiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltmak suretiyle müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedileştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür.³⁰³

Keza ahirete iman ile peygamberlere iman arasında da yakın bir münasebet vardır. Ahiretin imkânı akıl ve düşünme ile sabit olsa da tahakkukunda akıl yeterli değildir. Ahiret halleri ancak Allah tarafından gönderilen peygamberlerin haber vermeleri ile bilinebilecek gaybî haberlerdendir. Ahiretten haber veren son peygamber ise Hz. Muhammed (s.a.v)’dir. Dolayısıyla peygamberlere iman etmeyenlerin ahirete doğru imanları olmayacağı gibi geçmiş peygamberlere inananlar dahî Hz. Peygamber ve ona indirilen kitap ve şeriata iman etmedikçe

²⁹⁹ Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 58.

³⁰⁰ Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 319.

³⁰¹ Bekir - İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 19.

³⁰² Yûsuf, 12/101; Meryem, 19/33; eş-Şuarâ, 26/81-102; Nûh, 71/17-18.

³⁰³ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1:543.

ahiret hakkındaki iman ve kanaatleri gerçeği yansıtmayacağı ve hakka mutabık olmayacağı da aşıkardır.³⁰⁴

Ahiret, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette geçmektedir. Kur'ân'da âhiret hayatının bütününe ifade etmek üzere “el-âhire, darü'l-âhire (ahiret yurdu), el-yevmü'l-ahir” tabirlerin kullanıldığı, ahiret hayatının özelliklerini ifade etmek üzere de bazı kelimelere yer verilmiştir. Mesela kıyametin tahakkukunu ifade etmek üzere “es-saat/ساعة”, kıyametin gerçeklik özelliğini vurgulamak üzere “el-Hâkka/الحاقة”, dehşet verici halleriyle kalplere korku saldığı için “el-Kâria/القارعة”, kıyamet gününde evrende meydana gelecek olan olaylar korkunç sesler çıkaracağı için “sâhha/الصاخة”, yeniden dirilme gününü ifade etmek üzere “yevmü'l-ba's/يوم البعث” tabirlerinin kullanıldığını bildirmektedir.³⁰⁵ Bununla birlikte hesap vermek üzere toplanmayı ifade eden “yevmü'l-cem”, (et-Tegâbün 64/9) hakıyla haksızın, iyilerle kötülerin birbirinden ayırt edileceğine güne “yevmü'l-fasl” (es-Saffât 37/21) insanların pişmanlığını ifade etmek üzere “yevmü'l-hasre”, (Meryem 19/39) ve sürekliliği ifade etmek üzere “darü'l-huld”, (el-Fussilet, 41/28) “darü'l-karar” (el-Mümin 40/39) gibi kelime ve ifadeler Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen âhiret kelimesinin kullanımıyla ilgili ıstılâhları zikrettikten sonra âhiret inancı noktasında Kur'ân'da şöyle bir yol takip edildiğini ifade edebiliriz; Hz. Peygamber'in nübüvvet davasının en önemli vasıflarından birinin öldükten sonra dirilme, diğer bir ifadeyle âhiret olduğu kesindir. Bu hususta hiçbir şüphe ve tereddüde mahal yoktur. İlk ayetlerin nüzulünü müteakip kısa bir fetret devrinden sonra nübüvvetin ilk yıllarında “en yakın akrabalarını uyar” (Şuarâ 26/114) mealindeki ayet gereğince Hz. Peygamber Kureyş'i Safa tepesine toplayıp sırasıyla isimlerini saydıktan sonra karşısındakilere “ben size önünüzdeki şiddetli azabı haber veriyorum” ikazını yapmıştır.³⁰⁶ Bu ilk uyarı bazı rivayetlerde "Kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz!" şeklinde nakledilmiştir.³⁰⁷ Dolayısıyla ahiret inancı Hz. Peygamber'in davet sürecinde dile getirdiği ilk uyarı cümleleri içerisinde yer almaktadır. Nübüvvetin ilk yıllarında tesis edilmeye başlanan ahiret inancı risalet boyunca hem Kur'ân-ı Kerîm hem de sünnette çokça vurgulanan inanç esaslarından biri haline gelmiş ve ahiret Kur'ân'ın merkezi ve en önemli terimlerinden biri olmuştur.

³⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1:198.

³⁰⁵ Adil Bebek, “Mâturîdî'nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, 6.

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 19:404-410.

³⁰⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 26

Câhiliye Arapların Ahiret İnancı

Mekke müşriklerinin, Hz. İbrahim'den tevarüs eden ve bünyesinde âhiret inancını barındıran dini ve kültürel geleneğin havzasında yaşamaları, ahiret inancından bihaber olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca Mekke müşrikleri ehli kitap ile birlikte yaşamakta ve din hususunda onlara sorular sormaktaydılar. Yahudiler de müşrikleri inananlardan daha doğru yolda gördüklerini itiraf ediyor (en-Nisâ 4/51) ve onları dost ediniyorlardı. (el-Mâide 5/80) Dolayısıyla bu inanç mensuplarıyla yakın münasebeti bulunan Mekke müşriklerinin ahiret bilgisinden mahrum olmaları pek mümkün değildir.

Bununla birlikte Mekke müşriklerinde ahirete dair bilgilerinin olduğunu ihsas eden ayetler de yok değildir. Ancak müşriklerin ahiret inancına sahip olmadığını vurgulayan ayetler de oldukça fazladır. Şu kadarını söyleyelim ki ahireti kabul etmeyip inkâr eden müşriklerden bahseden ayetler tüm Arap toplumunun ortak inancını dile getirmemekte bilakis başta ileri gelen müşrikler olmak üzere o bölgede hâkim durumda olan müşrikler zümresinin inkârcı tavrından söz etmektedir. Mekkelilerde âhiret inancının bulunduğu ihsas eden diğer bir delil de zamanın şiiirlerine ahiret inancının yansımalarıdır. Cahiliye şiiirlerinde basit tasvirlerin göze çarpması, İslâm öncesi Araplarında ölümden sonra ikinci bir hayatın mevcudiyetini belgeler nitelikte görülmektedir. Şehristânî (ö. 548/1153), cahiliye devri Arapların bir kısmında Allah'a imanla birlikte âhiret inancının da bulunduğunu belirtmekte ve Amr b. Nüfeyl, Amir b. Zarîb, Züheyr b. Ebû Sülmâ gibi Arap şairlerinden ve bunların tevhîd ve ahirete imanla ilgili şiiirlerinden nakillerde bulunmaktadır. Mesela; Amr b. Nüfeyl'in sırtını Kâbe'ye dayayarak; "Ey insanlar bana gelin zira İbrâhim'in dinini bilen benden başka kimse kalmadı" ve "kıyamet günü haniflik hariç her din yalandır" dediği nakledilmektedir. Aynı şekilde Kus b. Sâide; "hayır, Kâbe'nin rabbine yemin olsun, eğer kişi giderse mutlaka bir gün dönecektir" şeklinde beyanlarının olduğunu belirtmektedir.³⁰⁸

Mekkî sûrelerde tevhîd ile birlikte ahirete inanç vurgusu önemli bir yekûn teşkil etmektedir. İlk sûrelerde müşriklerinin Kur'ân ayetlerini eskilerden tevarüs eden "masal" veya "beşer sözü" olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Nüzul bakımından ilk dönemde inen kalem süresinde "ayetlerimiz kendisine okunduğu zaman, "öncekilerin masalları!" der" (el-Kalem 68/15) şeklindeki beyan ile müşrikler genelde Kur'ân'ı Kerim'i özeldede ise Kur'ân'ın ilk mesajlarından olan ahiret inancını "eskilerin masalı" diyerek reddettikleri görülmektedir. Bu söylemleri ile müşriklerin ahiret inancını kastettiklerinin en açık göstergesi "İnkâr edenler dediler ki: "Biz ve babalarımız toprak olmuş iken mi, gerçekten bizler mi (dirilti)lip

³⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 776.

çıkartılacağı?" "Andolsun, bizler de bizden önce babalarımız da bununla tehdit edilmiştik. (Fakat) bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" (en-Neml 27/67-68) mealindeki ayetlerdir. Keza aynı minvalde gelen "dediler ki; "gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?" Andolsun, biz de bizden önce atalarımız da bununla tehdit edildik. Bu öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir" (el-Mü`minûn 23/82-83) mealindeki ayetler müşriklerin "eskilerin masalı" ifadeleri ile maksatlarının âhiret inancı olduğu açıkça görülmektedir.

Müşriklerin ahireti inkâr hususunda diğer bir yöntemleri ise insan hayatının sadece dünya yaşamından ibaret olduğunu iddia etmeleridir. Bu inançlarını "dediler ki; dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder" (Câsiye 45/24) şeklinde dile getirmektedirler. Ölümünü zamanın akışına nispet edenler, ölümün Allah tarafından takdir edildiğine inanmazlar. Böylelikle öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkâr etmektedirler. Her hadiseyi zamana nispet ederek bunu inanç felsefesi haline getiren kimselere "dehriyyûn" denilmektedir.³⁰⁹ Bu inanç sistemini İslam dünyasında genellikle ateist ve materyalist akımları temsil etmektedir.³¹⁰ Zemahşeri (ö. 538/1144), olup biten bütün hadiseleri dehrin gücüne bağlayanların, dünya hayatından başka bir yaşama inanmadıklarını, âhireti kabul etmediklerini, dehri her şeyin sebebi gördükleri için de sık sık zamandan şikâyet ettiklerini belirtir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in, "zamana sövmeyiniz"³¹¹ dediğini, dehre nispet edilen olayların faili Allah olması hasebiyle zamana sövmekle Allah'a hakaret edilmiş olacağını ifade etmiştir.

Müşriklerin ahireti inkâr yöntemlerinden bir diğeri ahiretin olmayacağına dair sözlerini kuvvetlendirmek için Allah'ın ismini ağızlarına alarak "Allah ölen bir kimseyi diriltmez" (en-Nahl 16/38) şeklinde var güçleriyle yemin etmeleridir. Allah'ın ahiret hayatını ve oradaki nihaî muhakemesini inkâr eden kimseleri tekrar dirilttiğinde onların sergiledikleri nedamete karşılık dünyadaki yeminlerinin hatırlatılacağını "(Ey Muhammed!) İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler, "Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim" diyecekler. Onlara şöyle denilecek: "Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?" (İbrâhim 14/44) mealindeki ayetten anlamaktayız.

³⁰⁹ Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 7:3344.

³¹⁰ Hayrani Altıntaş, "Dehriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 107.

³¹¹ Buhârî, "Edeb", 101; Müslim, "Elfâz", 4.

Müşrikler, ahireti inkâr sadedinde birçok farklı metot takip etmişlerdir. Bunlardan biri kendilerince akli istidlal usulü geliştirerek dile getirdikleri “*toprak olunca mı diriltileceğiz*” şeklindeki beyanlarıdır.³¹² Bu ve benzeri ifadelerin çokluğu ve tamamının Mekkî sürelerde olduğu düşünüldüğünde müşriklerin bu istidale çokça baş vurdukları görülmektedir. Burada örnek olması bakımından Sâffât süresinde geçen ifadelerini alabiliriz: “Gerçekten biz, ölüp toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı, tekrar diriltileceğiz? Önceden gelip geçmiş atalarımız da mı(diriltilecek)?” (Sâffât 37/16-17) Müşrikler müstehziyâne bir tavırla yaptıkları bu itirazı Hz. Peygamber’in şahsına da yönlendirerek “Çürüyüp ufalandıktan sonra sizin yeniden diriltileceğinizi söyleyen bir adamı size gösterelim mi?” (Sebe 34/7) demişlerdir.

Burada şunu da mülâhaza etmekte fayda vardır; Mü’minûn süresi 84-89. ayetlerin siyakına bakıldığında müşrikler, gök ve yerde bulunanların Allah’a ait olduğunu, yedi kat göklerin ve arşın rabbinin Allah olduğunu, her şeyin hükümrânlığı elinde olan, kendisi koruyan, kendisine karşı konulamaz olanın Allah olduğunu pekâlâ biliyorlar ve itiraf ediyorlardı. Müşriklerin çürüyüp toprağa karışmış bedenlerin tekrar yaratılmayacağına yönelik inkarlarını yeniden yaratılışa güç yetirme-yetirememe bağlamında değerlendirmemek gerekmektedir. Bu yeniden dirilişi uzak görmelerinin ana sebebi müşriklerin tekrar diriltilip hesaba çekilmelerini kurdukları inanç sistemi ve iktisadi, içtimâî düzenlerine uzak görmelerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.³¹³

Muhtevası ahireti inkâr olan ayetlerin çokluğu göz önüne alındığında Mekke’de ahirete inanmayanların sayılarının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda “şüphesiz insanların birçoğu rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar” (Rûm 30/8) mealindeki ayetin müşrikler ve dehrîler gibi âhîret münkiri olan diğer Arap müşriklerine de hamledilmesine bakılırsa ahireti inkâr edenlerin adedi azımsanmayacak kadar çok olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’e ilk reaksiyon gösterenlerin başında kendilerine zenâdikat-ü Kureyş denilen Mekke’nin ileri gelen liderleri olduğu bilinmektedir.³¹⁵ Bunun birçok sebebi olmakla birlikte ana sebebi o günkü toplumda siyasi ve içtimai mevkilerini kaybetme endişesi olduğu söylenebilir. Nitekim onlar, “Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız” (el-Kasas 28/57) dediler. Ayet, aslında Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’in davet ettiği yolun doğru olduğunu bildiklerini ve bunu itiraf ettiklerini, ancak diğer müşrik Arap

³¹² Bkz. er-Ra’d, 13/5; el-İsrâ, 17/48-51, 98-100; Meryem, 19/66-72; el-Mü’minûn, 23/81-89; en-Neml, 27/66-68; Yâsîn, 36/77-79; es-Sâffât, 37/52-59; el-Ahkâf, 46/17; el-Vâkıa, 56/47-50.

³¹³ Muhammed Selman Çalışkan, “Kur’ân’da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki”, *İslami İlimler Dergisi*, 2016, 11: 73.

³¹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-u Mukâtil*, 3:7.

³¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi l-Arab*, 11:147.

kabileleri tarafından atalarının dinine ihanet etmekle suçlanmaktan ve bu sebeple yurtlarından çıkarılıp sürgün edilmekten çekindikleri için İslâm düşmanlığını devam ettirdiklerini göstermektedir. Dolayısıyla Mekke müşriklerinin âhiret inancına gösterdikleri aksülamel dini suçunun ötesinde içtimai mevkilerinin ellerinden gitme endişesine dayanmaktadır.

Ahiretin İspatı

Allah'ın varlığı ve tevhidini, Hz. Peygamber'in risâletini kabul ve tasdik eden kimse için ahiret hayatının varlığı Allah ve Hz. Peygamber'i kabul etmenin neticesidir. Çünkü ahiret semiyâtâ münhasır olup ancak Allah'tan vahiy ve ilham yoluyla bilinebilir. Biz haşr, mükafat, ceza ve benzeri meseleleri kendisine vahyedilen kimseden yani peygamberden işiterek öğreniriz.³¹⁶ Dolayısıyla ahirete iman ile peygamberlere iman arasında yakın bir münasebet vardır. Ahiretin imkânı akıl ve düşünme ile sabit olsa da tahakkukunda akıl yeterli değildir. Ahiret halleri ancak Allah tarafından gönderilen peygamberlerin haber vermeleri ile bilinebilecek gaybî haberlerdendir. Ahiretten haber veren son peygamber ise Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Buna binaen peygamberlere iman etmeyenlerin ahirete doğru imanları olmayacağı gibi geçmiş peygamberlere inananlar dahî Hz. Peygamber ve ona indirilen kitap ve şeriata iman etmedikçe ahiret hakkındaki iman ve kanaatleri gerçeği yansıtmaz, hakka mutabık olmaz.

Elmalılı, ahireti ispat sadedinde Hz. Peygamberden nakledilen “Allah'ın yarattıklarını gördüğü halde Allah'tan şüphe eden, “neş'eti ûlâ”yı (ruhun bedene ilk girişi, ilk yaratılış) müşahede edip de “neş'eti uhrâ”yı (mahşerde yeniden dirilme) inkâr eden, her gün her gece ölüp dirildiği halde ba'si kabul etmeyen kimsenin haline şaşılır” hadisini zikretmektedir. Bu hadisin ahiret hakkında ilim ve fen noktasından iki hakikati gösterdiğini belirtir. Birincisi; *neş'eti ûlâ ve neş'eti uhrâ* tabirleri felsefedeki “olan yine olacaktır” anlamındaki tekerrür kanununa işaret etmektedir. İkincisi ise; ölümle uykuyu birbirine benzetmek suretiyle ölümü yorumlamıştır. O'na göre insan her gün gıdalanmaya, uyuyup uyanmaya muhtaçtır. Çünkü bedenimiz ve bedenimizin cüzleri her gün hatta her saat mütemadiyen ölüyor ve yerine yenisi yaratılıyor. Bu yaratılma bazen uyku esnasında da devam ediyor. Bunun için uyku sadece zahiri değil hakikatte de ölüm olmaktadır. Demek ki hayat, ancak benzerlerin yenilenmesi ile yeni yaratma sayesinde devam etmekte ve kişinin dünya hayatındaki zamanı esasında ruhun ve cismin sabit olması değil, Allah'ın yaratması ve bâkî kılması ile mümkündür. Ve işte ahiret hayatı da böyledir.³¹⁷

³¹⁶ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, trc. Osman Demir (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 174.

³¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1:201.

İnsanın fitrî hususiyetlerinden biri olan mutlak adalet anlayışının da âhiret varlığının hikmet ve delillerinden olması mümkündür. Şöyle ki dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir döneminde tam anlamıyla adaletin hükümran olduğunu söylemek mümkün değildir. Haksızlık karşısında zulme maruz kalan insan tabîi olarak büyük bir hesap gününün gerçekleşeceğine vicdanen inanmak ister. İyi ile kötünün, zalim ile mazlumun hesaplarının görüleceği o gün Kur'ân'ın ilk sûresinde “*yevmü'd-dîn*” (amellerin karşılığının verileceği gün) diye vasıflandırılmış ve bu sûrenin beş vakit namazda okunması emredilmiştir. Kur'ân Kerîm'de iyi ve kötü bütün işlerin karşılığını dünyada almanın mümkün olmadığı ancak âhirette tamamen verileceği ifade edilmektedir. (Âl-i İmran 3/185) Meselâ şehitlerin kanlarıyla kazanılan muharebelerin mükâfatlarını dünyada almaları mümkün değildir.³¹⁸ Asıl mükâfat ve cezalar ahirette eksiksiz verilecek, ebedi saadet veya bedbahtlık orada olacaktır.

Ahiret hayatının hakikatini adalet ilkesi çerçevesinde açıklayıp aklî ve mantıkî gerekçesini “yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?” (Sâd 38/28) mealindeki ayet ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî bu ayetten “adaletin tahakkuku için âhiretin gerekli olduğu” sonucunu çıkarmaktadır. Çünkü Allah iman edenlerle inkâr edenleri, itaat edenlerle âsileri bir tutmayıp adaletle hükmederek herkesi layık olduğu ve hak ettiği muameleye tabi tutacağını ifade etmektedir. Ancak, bu adaletin dünya hayatında gerçekleşmediği tespitinde bulunmaktadır. Allah kimseye zulmetmeyip daima adaletle hükmedeceğine göre, bu dünyada gerçekleşmeyen adaletin, Allah'ın zulüm ve yalandan tenzihi ve yüceliğinin söz konusu olabilmesi için, bir başka alemde yani ahirette gerçekleşeceği sonucuna varmaktadır.³¹⁹

Her canlının yaşamaktan haz duyması ve kendisine hayatın sevdirmesi ile ölümden hoşlanmayıp ve ondan nefret etmesi kâinatın kendiliğinden oluşmadığını Allah tarafından yaratıldığını göstermektedir. Çünkü hayattan haz alarak ölümden hoşlanmama tabiatı sağlıklı olan her insanda vardır. Şayet bunlar tabiat tarafından yaratılsaydı insan sevdiği şeyleri tercih edecek, hoşlanmadığı şeyleri ise kabul etmeyip reddedecekti. Bu husus ölümü ve hayatı Allah'ın düzenlediğini ve yarattığını göstermektedir. “Ölümü ve hayatı yaratan O'dur” (el-Mülk 67/2) mealindeki ayette âlemin kıdemini ve âhiretin olmadığını iddiasında olan tabiatçıların sözünün yanlış olduğunu göstermektedir.³²⁰

³¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2:1245.

³¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 8:622; Bebek, “Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı”, 7.

³²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 2:551.

Ahiretin ispatı sadedinde ifade edilen diğerk bir delil de yeniden (iâde) yaratmaktır. Şerî deliller yeniden yaratmanın varlığını (ibtidâ) delili dolayısıyla mümkün görmekte ve aklî deliller iâde'nin varlığına delalet etmektedir. Çünkü iâde ikinci bir yaratma olması hasebiyle ilk yaratma ile arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla âlemdeki varlıkları ilk (ibtidâ) ve öncesiz (inşâ) olarak meydana getirmeye gücü yeten varlığın tekrar yaratmaya da (iâde) gücü yetmesi tabiidir. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen “de ki: "onları ilk defa var eden diriltecektir” (Yâsin 36/79) mealindeki ayet bu hakikate işaret etmektedir.³²¹ İmam Mâtürîdî iâde'nin imkanını şu şekilde açıklamaktadır; “İnsan, ilk yaratılışını, Allah'ın kendisini üç kat karanlığın içerisinde (ez-Zümer 39/6) en güzel surette planlayıp meydana getirmeye kadir olduğunu düşünseydi O'nun kendisini tekrar yaratmaya da kadir olacağını da anlardı. Kur'ân-ı Kerîm'in “O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır” (Rûm 30/27) mealindeki ayette bunu teyit etmektedir. Yani ikinci yaratma insanoğlunun akıl ve takdirine göre ilk yaratmadan daha kolaydır. İlk yaratmaya kadir olana onu tekraren yaratmak daha kolay gelir. Bu kolay olması bizim aklımıza ve takdirimize göredir. Yoksa Allah için kolaylık mefhumu yoktur. O'nun için bir şeyi meydana getirmenin başka bir şeyi meydana getirmesinden daha kolay olması söz konusu değildir, aksine her şey O'nun “Ol” demesine bağlıdır.”³²²

Ahret Merhaleleri

İslam akidesinin üç temel esasından birini teşkil eden ahiret hayatı kıyametin kopması insanların mahşerde toplanması ile başlayan sonsuz ve ebedi bir zamandır.³²³ Bu tariften anlaşıldığı üzere âhiret hayatının başlangıcı Hz. Âdem ile başlayıp kıyametin kopmasıyla birlikte son insanın ölümüyle nihayete eren dünya hayatının bitmesiyle başlayan ebedi hayattır. Bununla birlikte âhiret hayatını kişinin ölümü ile başlayan kıyametin kopmasına kadar devam edecek olan berzah hayatını da içerisine alacak şekilde yorumlamak mümkündür.³²⁴ Bu yorumu destekler mahiyette Hz. Osman tarafından rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber berzah hayatını “âhiret duraklarının ilki” olarak nitelendirmektedir.³²⁵ Çalışmamızın bu kısmında insanın ölümü ile başlayıp cennet veya cehennem ile son bulan Berzah alemi, kıyamet, mizan, cennet ve cehennem gibi âhiret mertebelerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Berzah alemi, ölümle başlayıp insanın tekrar diriltilmesine (ba's) kadar devam edecek ara dönem anlamına gelmekle birlikte dünya ile âhiret arasındaki âlem, kabir hayatı anlamına

³²¹ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, 175.

³²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 8:541.

³²³ Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 319.

³²⁴ Bebek, “Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı”, 10.

³²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1, 63-64

da gelmektedir.³²⁶ İslam akidesine göre ruhunu teslim eden kimse her nerede ve hangi şartlarda bulunursa bulunsun kabir ve berzah hayatı safhasından geçecektir. İman ve salih kimselerin Allah'ın lütfuyla kabirde nimetlenmesi, kâfir ve sapkın kimselerin ise azap görmesi haktır ve gerçekleşecektir.³²⁷

Kabir hayatının varlığını ve imkanını aklî ve naklî yönden ispatlamak mümkündür. Şöyle ki; kabirde insanın nimetlenmesi veya azap çekmesi için hareket etmesi gerekmemektedir. Nimet veya azap insanın ruhuna sirayet etmektedir. Uyuyan kimsenin dış görünüşüne bakan kimse onun ihtilam anında elde ettiği hazzı fark edemez. Yine sevinçli bir rüya gören kimsenin elde ettiği süruru ve korkunç rüya gören kimsenin rüya esnasındaki hüznü muttali olunamıyorsa Allah tarafında verilen nimet veya azap da bedenen başkası tarafında görülmesi bile insanın ruhuna tamamen sirayet etmektedir.³²⁸

Kabir hayatının imkanına işaret eden naklî deliller hem kabir sualinin hem de kabirde nimetlenme ve sıkıntı çekmenin mümkün olduğunu beyan etmektedir. Allah'ın, iman edenleri hem dünyada hem âhirette sağlam söz ve kararlı davranışa mazhar kılacağını bildiren âyetin, (İbrâhîm 14/27) kabir suali hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir.³²⁹ Hz. Peygamber'in de vefat eden bir mümin için "Kardeşiniz hakkında Allah'tan mağfiret dileyin çünkü o şu anda sorguya çekilmektedir"³³⁰ ifadeleri kabir sualinin hakkaniyetini ispat etmektedir.

Firavun ve taraftarlarının sabah akşam ateşe arz edildiğini, kıyamet gününde de en şiddetli azaba mâruz bırakılacaklarını, (el-Mü'min 40/46) Nûh kavminin suda boğulmasının ardından ateşe atıldığını (Nûh 71/25) bildiren ayetler İslam âlimlerine göre kabir azabına ilişkin delillerdendir. İbn Ömer ve İbn Mesûd'dan rivayet edilen hadislerde bu ayetin kabir azabının varlığına işaret ettiği belirtilmektedir.³³¹ Bunların dışında, iyilerle kötülere dünyada ve âhirette yapılacak muamelenin aynı olmayacağını, (Câsiye 45/21-22) münafıkların iki defa azap gördükten sonra büyük bir azaba mâruz bırakılacağını, (et-Tevbe 9/101) kâfir ve münafık olanlara cehennemdeki büyük azaptan önce yakın bir azabın tattırılacağını, (es-Secde 32/21) belirten ayetler de kabir azabına işaret eden deliller arasında zikredilmesi mümkündür.³³²

³²⁶ Cüneyt Gökçe, "Berzah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5:525.

³²⁷ Nûreddin es-Sabûnî, *Matüridiyye Akaidi*, 90.

³²⁸ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, 177; Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 324.

³²⁹ Buhârî, "Cenâiz", 86; Müslim, "Cennet", 73-74.

³³⁰ Müslim, "Cenâiz", 63; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 67,69.

³³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9:34.

³³² Sülayman Toprak, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24:37.

Mekki surelerde çokça bahsedilen konulardan birisi kıyamet ve ahvaline dair haberlerdir. Kıyâmet, “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasına gelen kıyâm kökünden isim veya masdar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir.³³³ Kıyamet, bütün mahlukatın mukadder ömrünün son bulması anlamına geldiği gibi bilcümle ölümlerin tekrar vücut bularak hayata mazhar olacağı gün anlamına da gelmektedir.³³⁴ Kur’ân’da kıyamet kelimesine yakın bir anlamda kullanılan âhiret 110 yerde geçmekte, yirmi altı ayette “el’yevmü’l-âhir” terkihiyle yer almaktadır. Kelam ve felsefe kitaplarında başlangıç anlamına gelen ‘mebde’ in mukabili ‘meâd’ kavramı da ahiret karşılığında kullanılır.

Kur’ân-ı Kerîm’de kıyameti tasvir eden birçok ayet zaman zarfı olan “yevme” ve “yevmeizin” kelimeleriyle ve “yevme’l-kıyame” terkihiyle ifade olunur. Kur’ân’ın altmış yedinci sırasındaki Mülk süresinden itibaren kırk sekiz sürenin kahir ekseriyetinin muhtevası kıyamet konusudur. Ayrıca Kur’ân’da kıyametin kopma zamanından “sâat”, dünyanın sonu anlamına gelen “ukbe’d-dâr” (er-Ra’d 13/22-24-35-42) tahakkuk edecek olan gerçeklik anlamında “vâkıa” gibi kelimeler kıyamet için kullanılmıştır.³³⁵

Kur’ân-ı Kerîm, kıyametin kopma zamanını Allah’tan başka kimsenin bilmeyeceğini beyan etmektedir. (el-A’râf 7/187; Lokman 31/34; el-Ahzâb 33/63; el-Fussilet 41/47; ez-Zuhruf 43/85; en-Nâziât 79/42) “Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır” (el-A`râf 7/187) mealindeki ayette olduğu gibi kıyametin kopma zamanını ancak Allah’ın bilgisi dahilinde olduğu açıktır. Hz. Peygamber de kıyametin vaktiyle ilgili gelen sorulara karşı bilmediğini ifade etmiştir. Misal olarak Hz. Cebrail tarafından, “Kıyamet ne zaman kopacak?” şeklindeki bir soruya, “bu hususta sorulan sorandan daha bilgili değildir” cevabını vermiştir.³³⁶ Bununla birlikte kıyametin vaktiyle ilgili “kıyamet yaklaştı” (el-Kamer 54/1), “İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı. Halbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler” (el-Enbiya 21/1), “Allah’ın emri gelecektir. Artık onun acele gelmesini istemeyin. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir” (en-Nahl 16/1) gibi ayetler kıyametin vaktinin yaklaştığını haber vermekte ve insanlardan o gün için hazırlıklı olmaları istenmektedir. Hz. Peygamber de orta parmağıyla

³³³ Bekir - İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 187.

³³⁴ Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 319.

³³⁵ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25:516.

³³⁶ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1, 5, 7; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17.

şahadet parmağını işaret ederek kendi dönemi ile kıyametin kopmasının iki parmağı gibi birbirine yakın olduğunu ifade etmiştir.³³⁷

Mekke müşrikleri sadece ahireti inkâr etmekle kalmayıp kıyametin gerçekleşmesini de yalanlıyorlar ve alaylı biçimde kıyametin gerçek olup olmadığını soruyorlardı. Kur'ân-ı Kerim müşriklerin bu hallerini “birbirlerine neyi soruyorlar, üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi (mi)?” (Nebe 78/1-3) şeklinde haber verdikten sonra “uyarıldığınız (kıyamet) mutlaka gerçekleşecektir” (Mürselât 77/7) buyurmak suretiyle kıyametin gerçekleşeceğini haber vermektedir. Bununla birlikte “o gün vay yalanlayanların haline!” (Mürselât 77/49) denilmek suretiyle de o günün dehşetinden sakındırmak istenmektedir. Kur'ân-ı Kerim, kıyamet ve ahiretle alakalı bütün sözler içerisinde iman edilmesi gereken en doğru, en güvenilir sözün Allah kelamı olduğunu hatırlatarak “onlar artık Kur'ân'dan sonra hangi söze inanacaklar?” (el-Mürselât 77/50) buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin kıyamet ve ahiretle alakalı yanlış itikatlarından dolayı uğrayacakları uhrevi cezalar hakkında bilgi verdikten sonra necat yolunun Allah Teâlâ'nın kelamına inanıp onu izlemek olduğunu bildirmektedir.

Mekkî surelerde kıyamet halleriyle alakalı dikkat çeken diğer bir hususta bütün insanların toplandıkları yerdir. Mahşer; âhirette yeniden diriltilecek insanların dünyada yaptıklarının hesabını vermek üzere toplandıkları yer anlamına gelmektedir. Toplanmak, bir araya gelmek anlamında haşir kelimesinden müştaktır. Kur'ân'ın birçok ayeti başta insanlar olmak üzere bütün canlıların mahşer yerinde toplanacağını belirtmektedir. (Âl-i İmrân 3/158; el-En'âm 6/51, 72, 128; es-Sebe' 34/40-41; el-Ahkâf 46/6) “Yeryüzü yarılacak, insanlar süratle kabirlerinden çıkarak çekirgeler gibi kendilerini çağırana doğru koşacaklar” (Kâf 50/44; el-Kamer 54/7-8) mealindeki ayetler toplanmanın nasıl olacağını tasvir etmektedir. Bunca kalabalıkların mahşer yerine sevkini, tamamını kapsayacak meydana gerek Allah'a gerek birbirlerine karşı haklarının hesabının gerçekleştirilmesini beşer hayaline sığdırmak imkânsız gibi görünse de yeryüzü ve gökyüzünün bütün ordularına sahip bulunan (Fetih 48/7) yüce Allah için bunun basit bir iş olduğu muhakkaktır. “Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizedir, O gün yer, onların üzerinden süratle yarıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre onları oraya toplamak pek kolaydır.” (Kâf 50/43-44).

Hesaba çekmek, hesap etmek ve saymak gibi anlamlara gelen hesap “hisâb” mahşer meydanında toplandıktan sonra sual, kitap, mizan gibi âhiret hallerini kapsar. Âhiret gününde insanlar arasât meydanında toplandıktan sonra mekândan münezzehe olan Allah'ın dilediği hususları kullarına sorması anlamına gelen sual/hesaba çekilme Kur'ân'da ondan fazla ayette

³³⁷ Buhârî, “Rikâk”, 39; Müslim, “Fiten”, 133-135.

yer almaktadır. Bu mahkeme-i kübrâda bütün mahlukat amellerinden dolayı hesaba çekilecek ve Allah'ın mutlak adaleti tecelli edecektir.³³⁸ Mahşer gününde herkesin amelinin miktarını bildiren şeye de mizan denilmektedir. Bu vasıta ile her şahıs sevabının ve günahının miktarına vakıf olur. Kur'ân'da veznin mutlaka gerçekleşeceğini, (el-A'râf 7/8) kıyamet gününde terazilerin kurulacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı (el-Enbiyâ, 21/47) bildirilmektedir.

Mekkî sûrelerde genel olarak müminler ve kafirlerin durumları birbiri ardınca zikredilir. Buna bağlı olarak müminler için cennet ve nimetleri, kafirler için de cehennem ve azabı olmak üzere bu iki grubun akıbetleri ve uhrevî halleriyle ilgili birçok tasvir ve misaller bulunmaktadır.

Arap dilinde cennet, “gizlemek, örtmek” anlamına gelen “cenn” kelimesinden isim olup “bitki ve dallarıyla toprağı örten içerisinde ağaç bulunan bahçe” anlamına gelmektedir. Bahçe anlamındaki “cennet”, ana karnındaki çocuk anlamında kullanılan “cenin”, aklını kaybetme anlamındaki “cinnet” ile kalp, gönül manasındaki “cenân” gibi kelimeler örtmek, gizlemek anlamındaki “cenne” fiilinden türemişlerdir. Bu bağlamda ağaçlar, toprağı ve üzerinde oturanların üzerini örterler, ana karnındaki çocuk üç katlı özel örtü içerisinde, delilik insanın aklını örter, kalp ve gönül ise madden ve manen örtülüdür görünmez.³³⁹ Cehennem ise “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” anlamlarına gelmektedir. Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri süren İslâm âlimleri olmuşsa da bu konuda Grekçe, Latince veya İbrânîce olduğu hususunda çeşitli görüşlerde öne sürülmüştür.³⁴⁰

Cennet, müminlerin ölümden sonra Allah tarafından mükâfat olarak konulacakları ve içinde ebediyen yaşayacakları, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nimetlerle dolu yer anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de cennet müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle yüz kırk yedi yerde geçmektedir. Cennet, ebedi saadet yurdunu ifade etmek üzere kullanılan, içindeki bütün mekanları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan bir terimdir. Kur'ân'da *cennetü'l-me'vâ* (sığınılacak, yurt edinilecek cennet), (es-Secde 32/19) *cennetü'n-naîm*, (el-Maide 5/65; Yunus 10/9; el-Hac 22/56) gibi izafetle kullanıldığı gibi Adn, Firdevs, Hüsnâ, dâru's-selâm, dâru'l-mukâme isimleriyle de zikri geçmektedir.³⁴¹

Cehennem; müşrikler, kafirler, münafıklar ve müminlerden günahkâr olanların öldükten sonra azap görecekları ve cezalarını çekecekleri yer anlamına gelmektedir.³⁴² Uhrevî azap

³³⁸ Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 321.

³³⁹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 1:98.

³⁴⁰ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7:225; Ahmet Çelik, *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu* (Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2002), 3.

³⁴¹ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7:376.

³⁴² Bekir - İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 59.

mahalli anlamında kullanılan cehennem kelimesi Kur'ân'da yetmiş yedi ayette geçmektedir.³⁴³ Bu ayetlerin tamamında azaba müstahak olanların ikamet mahalli (mesvâ/me'vâ) olarak³⁴⁴ vasıflandırılan cehennem ayrıca *dâru'l-bevâr* "helak yurdu" (İbrahim 14/28) *bi'se'l-karâr* "ne kötü karargâh!", (İbrahim 14/29; Sâd 38/60) *bi'se'l-masîr* "ne kötü bir dönüş yeri!"³⁴⁵ gibi kelimelerle de ifade edilmektedir.

İnsanda Allah inancının bulunması ve O'na bağlanmasında etkili olan faktörlerden biri yok olmaktan kurtulma ve Allah'ın kendisine tükenmeyecek ve her şeyi elde edebileceği hayat bahşetmesi inancının olmasıdır. Arzulanan her şeyi elde etme ve ebediyet vurgusu cennetin en önemli özelliğidir. Nitekim bu husus "canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız" (Zuhruf 43/71) mealindeki ayette açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın Mekke müşriklerini davet ve ikna etmedeki usulü âhîret hayatının varlığını ispat ettikten sonra iman ettikleri takdirde ebedi olarak kalabilecekleri ve arzuladıkları her şeyi elde edebilme imkânı olan bir hayatı vaat etmesidir. Bu vaat bir yönüyle inananların ikna edilmesini hedeflerken diğer yönüyle de inanan müminlerin karşılaştıkları nimetleri haber vermektedir.

İmam Mâtürîdî, cennet ve nimetlerindeki ebediyet vurgusuna dikkat çekerek; Allah Teâlâ cenneti kusur ve eksikliklerin tamamından arınmış bir alem olarak yaratmıştır. Bunun için cenneti "dâru's-selam" (el-Enâm 6/127; Yûnus 10/25) ve "dâru'l-kuds" olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla cennet bir gün son bulacaksa, bu ondaki en büyük eksiklik olur. Çünkü insanın eninde sonunda yokluğa mahkûm olacak bir hayatla mutlu olması düşünülemez. Sonuç olarak cennet bütün kusurlardan arınmış olduğuna göre (ki yok olmak kusurların en büyüğüdür) kendisiyle birlikte içindekilerin de ebedi olması kaçınılmazdır.³⁴⁶

Kur'ân-ı Kerim cennet ve nimetlerini, insan varlığının en temel amacı tevhid akidesine sahip olan ve istikamet üzerinde bulunan müminlerin elde edeceğini birçok ayette ifade etmektedir. Mesela, "Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra istikamet üzere dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: "Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vadedilmekte olan cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da âhîrette de sizin dostlarınızız. Çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'tan bir ağırlama olarak, orada canlarınızın çektiği her şey var, istediğiniz her şey orada sizin için var" (Fussilet 41/30-31)

³⁴³ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 227.

³⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/162, 197; en-Nisâ, 4/121; et-Tevbe, 9/73, 95; en-Nahl, 16/29; el-Ankebût, 29/68; ez-Zümer, 39/39, 60; el-Mü'min, 40/76.

³⁴⁵ el-Bakara, 2/126; Âl-i İmrân, 3/162; el-Enfal, 8/16; et-Tevbe, 9/73; el-Hac, 22/72; en-Nûr, 24/57.

³⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 1:406.

mealindeki ayette belirtildiği üzere cennetteki sınırsız imkân ve mutluluk şirk inancından beri olup tevhîd akidesine sınırsız bağlanan ve tevhîd hususunda istikamet üzere olan müminlere mahsustur.³⁴⁷

İman ve tevhîd akidesinde istikamet üzere olmayı ifade eden benzer bir ayet Hucurât süresinde geçen “İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir” (Hucurât 49/15) mealindeki ayettir.

İman eden müminlere bahsedileceği vaat edilen cennet ve nimetleriyle yine inkâr eden münkirlere vaat edilen cehennem ve azabının dünyadaki nimet ve azaba mukayese edilmemesi gerekmektedir. Cennet nimetleri ancak isim yönüyle dünya nimetlerine benzer; yoksa mahiyetleri bambaşkadır. Çünkü ebediyet ve saadet makamı olan cennetin nimetleri ile sıkıntı ve yok olma mahalli bulunan dünyanın nimetleri müsavi olmasa gerekir.³⁴⁸ Cennet nimetlerinin bu hayattaki tasavvurlara sığmayacağı birçok ayet ve hadisten anlaşılmaktadır. Mesela secde süresinde geçen “hiç kimse, yapmakta olduklarına (güzel ibadet ve taatlara) karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez” (Secde 32/17) mealindeki ayet uhrevi nimetin büyüklüğüne işaret etmektedir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen Kutsî hadiste “rabbimiz buyurdu ki, salih kullarım için hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler hazırladım”³⁴⁹ mealindeki hadis, uhrevi nimetler ile dünya nimetlerinin müsavi olmayacağına ve cennet nimetlerinin mahiyetlerinin farklı olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Bakara süresi yirmi beş 'inci ayette geçtiği gibi Kur'ân'ı Mübin birçok hakikatleri daima insanların anlayabileceği bir surette beyan ettiği de hakikattir. Çünkü dünya hayatında beş duyu ve akıl alanlarındaki idrakler tabiat şartlarıyla kayıtlıdır. Dolayısıyla insan ayetlerde geçen tasvirleri aynı şartlar çerçevesinde veya hayal gücüyle algılamaktadır.³⁵⁰ İnsanların bilmediği, görmediği, tatmadığı, hayal bile edemediği şeyleri onlara anlatmanın tek yolu, bildikleri nesnelere isimlerini kullanmaktır. Allah Teâlâ da cenneti ve nimetlerini bildiğimiz isim ve kelimelerle, kavram ve tasavvurlarla ifade etmiştir.³⁵¹

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 21:463.

³⁴⁸ Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, 339.

³⁴⁹ Buhâri, “Bed'ül-halk”, 8; Müslim, “Cennet”, 2.

³⁵⁰ Topaloğlu, “Cennet”, 7:376-386.

³⁵¹ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*, 1:90.

Sonuç

Hz. Peygamber'in irşâd ve tebliğ vazifesine başladığı dönem İslam tarihinde "cahiliye devri" olarak adlandırılan bir dönemdir. Bu devrin kendine has dini, siyasi ve sosyal özellikleri olduğu ve bu özelliklerin kolay kolay kimsenin aşmasına müsaade edilmeyecek keskin sınırlarının olduğu da bir hakikattir. Hz. Peygamber'in davetinin önündeki en önemli engel, cahiliye zihniyetinin merkezi haline gelen Mekke'nin bu dini, siyasi ve sosyal yapısıdır. Bu yapı içerisinde, müşriklerin oluşturdukları putperest inanç ritüelleri, kabile asabiyetine bağlı sosyokültürel düzenleri, haset ve kibir kaynaklı üstünlerin hukukunu gözeten siyasi sistemleri Hz. Peygamber'i ve ona indirilen Kur'ân-ı Kerîm'i karşı durulması ve önlenmesi gereken en büyük düşman olarak belirlemiştir. Çalışmamızla alakalı esas mevzuya geçmeden Kur'ân-ı Kerîm'in inmiş olduğu bu cahiliye ortamına kısa ve öz şekilde temas etmenin faydalı olacağı kanaatiyle bu toplumun dini, siyasi ve sosyal hayatını irdelemiş bulunmaktayız. Çünkü bir mevzunun esasını anlamak yani Kur'ân-ı Kerîm'in beyan ettiği hakikatleri kavramak, o kitabın indiği toplumun sosyolojisini göz önünde bulundurmaya gerektirdiğini ve objektif sonuçlara ancak bu şekilde ulaşılabileceği kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber'in on üç senelik Mekke döneminde ve bu dönemde inzal olan sûre ve ayetlerde üç temel konu öne çıkmaktadır; ulûhiyet, nübüvvet ve mead. Ehl-i sünnet akidesinde "usûl-ü selâse" diye isimlendirilen tevhîd, risalet ve ahiret inancı, Mekkî sûre ve ayetlerin esasını teşkil ederken Hz. Peygamber'in de davasının mihverini oluşturmaktadır. Mekkî sûrelerdeki üç temel konunun ehemmiyet bakımından öne çıkanı şüphesiz tevhîd ve şirkidir. Tevhîd, bu sûrelerin en büyük ideali, şirk ise bu idealin karşısındaki büyük problemdir. Cahiliye devrindeki insanların kahir ekseriyeti dini ritüellerini şirk ve putperestlik inancı üzerine bina etmeleri hasebiyle Kur'ân-ı Kerîm'in tevhîd akidesini hemen hemen bütün Mekkî sûrelerde yoğun şekilde vurgulaması gayet tabiidir. Mekkî sûrelerde üzerinde ehemmiyetle durulan diğer mevzu Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâletinin hakkaniyetini ispat sadedinde gelen ayetlerdir. Çünkü makam ve itibarlarının kaybolacağını düşünen Mekke'nin ileri gelenleri Hz. Peygamber'i ve davasını istikballeri için en büyük problem olarak görmüşler ve Hz. Peygamber'in şahsında İslam davasını boşa çıkarmak için her türlü tedbire başvurmuşlardır. Çalışmamızda müşriklerin temel inançları olan şirk ve putperestlik akidesini reddeden, Hz. Peygamber'in nübüvvetini de tahkim eden Mekkî ayetlerin genel muhtevasından özlü bir şekilde bahsedilmiştir.

Mekkî sûrelerin genel muhtevası, Kur'ân-ı Kerîm'de müstakil bir mevzu olarak anlaşılan birçok meselenin esasında mevzu olma vasfını taşımadığını, bilakis başta tevhîd olmak üzere nübüvvet ve ahiret ekseninde istidlal ve tamamlama vasfını taşıdığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bütün konuların “Allah, nübüvvet ve ahiret” temelinde temerküz ettiğini, doğrudan veya dolaylı olarak bu temel konular ile bir münasebetinin olduğu açıktır. Çalışmamızdan çıkarmış olduğumuz sonuç; Mekke döneminde inen ayet ve sûrelerin de Kur'ân-ı Kerîm'in genel muhtevası doğrultusunda yani tevhidin ispatı, şirkin nefyedilmesi, nübüvvet ve risâletin tahkim edilmesi ve ahiret hayatının ispat edilmesi noktasında nazil olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızın mihver ve temeli; bu üç esasın daha iyi anlaşılması ve Kur'ân-ı Kerîm'in bu esaslar çerçevesinde muhataplarına sunmuş olduğu davet, irşat ve ikna metotları oluşturmaktadır.

Diğer yönden bu üç esasın gerçekleşmesi için Kur'ân-ı Kerîm'in dolaylı olarak temas ettiği mevzuların başında Kur'ân kıssaları gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen tarihi kıssaların gerek inzal döneminde gerek zamanımızda birçok fonksiyonunun olduğu muhakkaktır. Genel kabule göre takriben Kur'ân-ı Kerîm'in üçte birinin kıssalardan oluşması ve bunların kahir ekseriyetinin Mekkî sûrelerde olması Kur'ân-ı Kerîm'in muhataplarına tatbik ettiği temel irşat ve ikna metotlarından birinin kısma üslubu olduğunu göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in hedef ve gayesi neyse azami yekûn teşkil eden Kur'ân kıssalarının da aynı hedef ve gaye doğrultusunda zikredildiğini söylemek pekâlâ mümkündür. Bu bakımdan çalışmamızda vurguladığımız husus; salt anlatımdan ziyade bu kıssaların ana hedefinin ne olduğunu kısa ve öz bir şekilde beyan etmektir. Dolayısıyla bu kıssaların hedefi; tevhîd itikadının hak, şirkin batıl olduğu, atalar dinine, putperestliğe sadakatin tarih boyunca tekrarlanan temel şirk gerekçesi olduğu, tebliğ hususunda maruz kalınan cefa ve eziyetlere karşı Hz. Peygamber ve Mü'minlerin kalplerini takviyeye yönelik olduğu gibi alınması gereken ibretlerin olduğu vurgulanmıştır.

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliği akıl ve vicdanıdır. Aynı zamanda insan irade sahibi olması hasebiyle mükellef bir varlıktır. Kur'ân-ı Kerîm, ilahi kelamın muhatabı olan insana hitap ederken insanın mükellef/sorumlu olma durumuyla birlikte akıllı ve vicdan sahibi bir varlık olduğunu belirtmiştir. Onun için muhatabını irşat ve ikna etme noktasında Kur'ân-ı Kerîm'de düşünmeyi ve akletmeyi salık veren ayetler çokça zikredilmektedir. Bununla birlikte İnsan tabiatındaki ahlaki şuuru harekete geçirecek, insanın vicdanına hitap eden ayetlerde azımsanmayacak kadar çoktur. Çalışmamızda insanın bu iki yönünü dikkate alarak, Kur'ân-ı Kerîm'in irşat ve ikna etmede akli ve vicdani melekeleri harekete geçirme noktasında “Kur'ân usulü”nün tahlilini yapmaya gayret gösterdik.

Kaynakça

- Abdulġanî, Abdurraûf Saîd. *Hemzetu'l-istifhâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ammân: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 1992.
- Ahmed İbrahim. *Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye*. Dâru'l-Fikr, t.y.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Peygamber Efendimiz'in Hayatı*. Ed. Osman Doġan. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015.
- Altıntaş, Hayrani. "Dehriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Altunyay, Korhan. *Tanzimattan Cumhuriyete Türk Romanında İnsan Psikolojisi*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2015.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî ve's-seb'i'l-meşânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- Arpagu, Hatice K. "Mitoloji, Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2003.
- Arslan, Elif. *Vahiy Sürecinde Hnf Kökünün Semantik Açından İncelenmesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Aydın, Hayati. *Kur'ân'da Psikolojik İkna*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2002.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: MAS Matbaacılık A.Ş., 2008.
- Azizova, Elnure. "Ukâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bâkılânî, Ebu Bekir. *İ'câzü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1994.
- Bebek, Adil. "Mâturîdî'nin Kelâm Sisteminde Âhîret İnancı". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2000.
- Bekir, Topaloġlu - İlyas, Çelebi. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Beydâvî, Nâsıruddîn. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1318.
- Beyhakî, Ebû Bekr. *Delâilü'n-nübüvve*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmem Yayınevi, 1993.

- Bor, Adil. *Kur'an Belâgatında Hitap ve Muhatap İlişkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mucize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab*. Bağdat: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüğa*. Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *el-Emsâl fi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1981.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Tarifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Çağrı, Mustafa. "İslâm'dan Önce Araplar'da Din". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Çalışkan, Muhammed Selman. "Kur'ân'da Mekke Müşriklerinin Ahiret İnançları ile Hayra Engel Olmaları Arasındaki İlişki". *İslami İlimler Dergisi*. 2016.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*. İstanbul: Dergah Ofset, 2011.
- Çelebi, İlyas. "Sihir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Çelik, Ahmet. "Âlûsî'nin Kur'ân'ın İcâzıyla ilgili görüşleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2005.
- Çelik, Ahmet. *Cennet ve Cehennem'in Sonsuzluğu*. Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2002.
- Çelik, Muhammet. *Kur'ân'ın İkna Hususiyeti*. İzmir: Akademi Yayınları, 2006.
- Çetin, M.Nihad. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 321-324. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'an'ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2002.
- Demir, Osman. "Vicdan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el- Mu’cizetü’l-kübrâ el-Kur’ân*. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1970.
- Ebü’l-Kâsım ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâr’ul-Kütübü’l-Arabî, 1307.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü’l-aklı’s-selîm*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, t.y.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*. Eser Kitabevi Yay, istanbul, 1971.
- Eyüb Sabri Paşa. *Mir’âtü’l-Haremeyn: Mir’ât-ı Mekke*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn. *el-Kâmûsü’l-Muhîd*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2000.
- Fûde, Saîd Abdullatif. *eş-Şerhu’l-kebîr alâ Akîdeti’t-Tahâviyye*. Kahire: el-Asleyn li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 2017.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Cevâhiru’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru İhyâu’l-Ulûm, 1985.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fi’l-İ’tikâd*. Trc. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*. Beyrut: Dâru’l-Marife, t.y.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. *Kimya-yı Saâdet*. Trc. Mehmed Müftüoğlu. İstanbul: Çile Yayınları, 1981.
- Gökçe, Cüneyt. “Berzah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Gördük, Yunus Emre. ““Mu’cizât-ı Kur ânîye Risâlesi’ Çerçevesinde Kur ân ın ‘İhbârat-ı Gaybiyye’si””. *Katre, Uluslararası İnsan Arastirmalar Dergisi*. 2016.
- Görmez, Mehmet. “Tergîb ve Terhîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Harman, Ömer Faruk. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Hasan İbrahim. *İslam Tarihi*. Trc. İsmail Yiğit - Sadrettin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987.
- Hasîrîzâde Elif Efendi. *en-Nûru’l-Furkân fi şerhi lugati’l-Kur’ân*. 2 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Hattâbî, Ebû Süleyman. *Beyânü i 'câzi 'l-Kur 'ân*. Riyad: Dâru't-Tevhîd, 2018.
- Hâzin, Alî b. Muhammed. *Lübâbü 't-te 'vil fî me 'âni 't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- Hökelekli, Hayati. "İnzâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru ibnü'l-Kesir, 2005.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve 'n-nihâye*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2015.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *es-Sîretü 'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1971.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîru 'l-Kur 'âni 'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîru 'l-Kur 'âni 'l-Azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Kesîr, İmâdüddin. *Delâilü 'n-Nübüvve*. Kahire: Dâru'l-Kitâbü'l-Mısriyye, 2003.
- İbn-Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü 'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Delâilü 'n-nübüvve*. Haydarâbâd: Meârifü'l-Osmâniyye, 1950.
- Kâdî Abdülcebbar. *Tesbîtü delâili 'n-nübüvve*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2015.
- Kadî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki 'l-Muştafâ*. Trc. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2014.
- Kandemir, M.Yaşar. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Karadâvî, Yusuf. *el-Müntekâ min Kitâbi 't-terğîb ve 't-terhîb*. Katar: Merkezü Buhûsü's-Sünne, 1998.
- Karadâvî, Yusuf. *Kur 'ân 'ı Anlamada Yöntem*. Trc. Mehmet Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2015.
- Karahisarî, Mustafa Muslihüddin. *Ahterî-yi Kebir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayrettin - Çağrıçı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin. *Kur 'ân Yolu Türkçe Maal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karamanlı, Durmuş Ali. *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur 'ân Hitabının Tabiatı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

- Kattân, Mennâ Halil. *Mebâhis fi ulûmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 2016.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed. *Tefsîru İbn-i Kemâl Paşa*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2018.
- Kevseri, Muhammed Zahid. *Makâlâtu'l-Kevserî*. Trc. Ebubekir Sifil. İstanbul: Rihle Kitap, 2014.
- Köksal, M.Asım. *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- Kurtubî, İbn Abdülber. *Câmiu beyâni'l-ilmî*. Dâru İbnü'l-Cevzî, 1994.
- Kurtubî, Şemseddin. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâl'il-Kur'ân*. Trc. Emin Saraç - Hakkı Şengüler. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986.
- Kutup, Muhammed. *Câhiliyyetü'l-ğarni'l-ışrîn*. Trc. Osman Öztürk. İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1967.
- Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Mardini, Yusuf Sıdkî. *Mesîru umûmi'l-muvahhidîn şerhu terceme-i Kitab-ı İhyâ-i Ulûmi'd-dîn*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Masaroğlu, Güncel - Koçakgöl, Muhammet. *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Yayınları, 2011.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen. *Tefsîr-u Mukâtil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Musa Kâzım Efendi. *Külliyât Dînî ve İctimâî Makaleler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Mustafa, İbrahim. *El-Mu'cem'ül-Vasîd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nâzimâ, Ali - Reşad, Faik. *Mükemmel Osmanlı Lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Nebhan, Muhammed Farûk. *el-Medhal ilâ ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Halep: Dâru Âlemi'l-Kur'ân, 2005.
- Nesefî, Ebu'l Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâik'ut-te'vil*. Beyrut: Dâru ibnü'l-Kesîr, 2017.
- Nûreddin es-Sabûnî. *Matüridiyye Akaidi*. Trc. Topaloğlu Bekir. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

- Öge, Ali. “Şeyhu’l-İslam İbn Kemal’in Kur’ân’ı Kerim’in İ’cazı ile İlgili Görüşleri”. *Diyanet İlmî Dergi*. 2014.
- Özaydın, Abdülkerim. “İslâm’dan Önce Araplar’da Sosyal Hayat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Özcan, Hanifi. “Maturidi’ye göre Kur’an’daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi”. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1995.
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’ân Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Râgıb el-İsfehânî. *el-Müfredât*. Riyad: Mektebetü’l-Rüşd, 2007.
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd. *Kitâbü’l-emsâl fi’l-hadîsi’n-nebevî*. Bombay: Dar’us-Selefiyye, 1987.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.
- Râzî, Fahrüddin. *Tefsîri Kebir*. Trc. Sadık Kılıç - Lütfullah Cebeci - Suat Yıldırım - Cafer Sadık Doğru. Ankara: Akçağ Yayın Pazarlama, 1988.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü’t-tefâsîr*. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2015.
- Sallâbî, Muhammed Ali. *es-Siret’ü-Nebeviyye*. Trc. Mustafa Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2015.
- Seyyid Kutub. *Fî Zılâli’l-Kur’ân*. Kahire: Darü’s-Şuruk, 1992.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’ân’ı Kerim’e Göre Âhiret İnancı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1996.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi ulûmu’l-Kur’an*. Beyrut: Dâru’bnü’l-Kesir, 2006.
- Suyûtî, Celâleddin. *Mu’terekü’l-akrân fi î’câzi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988.
- Şâtîbî, Ebu İshak. *el-Muvâfakât*. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Şehristânî, Ebû’l-Feth Tâcüddîn. *el-Milel ve’n-Nihal*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Şengül, İdris. “Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri”. *Diyanet İlmî Dergi*. 1996.
- Taberî, Ebû Cafer. *Câmiu’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*. Beyrut: Müessetü’r-Risale, 2000.

- Topaloğlu, Bekir. “Ahad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. “Ahiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. “Cennet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Toprak, Sülayman. “Kabir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Topyay, Yusuf. *Kutsal Kitap ve Kur’ân’ı Kerim’de Nefs ve Ruh Sözcüklerinin Artsüremli Semantik İncelemesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Tuncer, Bedreddin. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Türcan, Talip. “Tedric”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 265-267. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlili*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2014.
- Vankulu Mehmet Efendi. *Vankulu Lüğati*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İ‘câzü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Hasan. “Kur’ân’ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*. 2015.
- Yüksel, Ahmet Halûk. *İkna ve Konuşma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2005.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmızı’t-tenzîl*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî ulûmu’l-Kur’ân*. 4 Cilt. Beyrut: Daru’l-Marife, 1994.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü’l-irfân fî ulûmi’l-Ḳur’ân*. Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, t.y.

Özgeçmiş

18.08.1986 tarihinde Konya/Ereğli’de doğdu. İlk öğretimi bitirdikten sonra Lise eğitimi ile birlikte 4 yıl özel olarak Arapça ve dini ilimler eğitimi aldı. 2015 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Lisans eğitimini tamamladı. 2016 yılı itibariyle üç sene Diyanet İşleri Başkanlığı’nda dini yüksek ihtisas eğitimi aldı. Halen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaiz olarak görev yapmaktadır.

